Константин Костенечки

2361 К

Съчинения

SLAVIA ORTHODOXA

Константин Костенечки

СЪЧИНЕНИЯ

СЛАВЯНСКА БИБЛИОТЕКА

Под общата редакция на Емил Ив. Димитров

Серия Slavia orthodoxa

Отговорен редактор Светлина Николова

Константин Костенечки

СЪЧИНЕНИЯ

Сказание за буквите
Житие на Стефан Лазаревич

Изданието е подготвено от
Анна-Мария Тотоманова

СЛАВИКА
София 1993

Книгата
е издадена
с конкурс
на Националния
център
по книгоиздаване

2361

УН. БИБЛИОТЕКА
инв. № 1779/2000

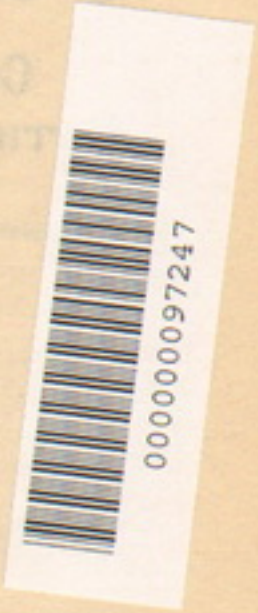

На корицата: "Сказание за буквите" – първа страница на ръкописа (средата на XVII век). Сб. на Библиотеката при Сръбската патриаршия. № 129.

© Анна-Мария Тотоманова, превод, бележки, послеслов, 1993.
© Борислав Ждребев, художник, 1993.
© ИК "Славика – Емил Димитров", 1993.

ISBN 954-8520-05-2

Сказание за буквите

Вникни в това, ти, който искаш да пишеш или учиш, защото ако най-напред не го научиш с цялото си естество, напразно ще се мъчиш, тъй като ако преместиш само една буква, то променяш цялата дума. Всяка буква или всеки знак, който не се намира на своето място, не принадлежи към дома на Господ. А щом не е от Господния дом, то не е ли от противния? Днес виждаме само такива, които познават червените букви и ги пишат на местата им, а черните, заедно със знаците, всичките ги въвеждат не според природата им, като ги слагат една вместо друга. А щом някой не знае повечето от буквите, как всичките му писания и поучения ще бъдат без грешки? Нали и самодържците се стремят да издадат наново божествените писания, когато ги намират покварени? Не е ли по-добре веднъж да се укрепят разклатените основи, отколкото мнозина преводачи да превеждат непрекъснато все от гръцки, а ние после да ги обърквaме, както ще покажем по-нататък. Кое ли от божествените писания не е преведено, обаче поради незнанието на преводачите им после винаги се покваряват. Но ако на деспота е угодно, всичко ще се нареди според естеството си без всякакъв труд с помощта на това, което сме изобретили. Защото чрез което са се покварили, чрез това ще се и изцелят. И още по-леко и по-сладостно ще се яви това на тези, които тръгват по този път. А ако пък някой ламти за други знания, защото е научил манастирските обичаи и е наизустил много книги и други такива, то аз, макар и да не мисля, че съм лишен от нито едно от тези неща, ги смятам за нищо в сравнение с тази стълбица на писмената. В нея и според нея се подрежда всичко. Защото ако някой, заточен нейде сред иноезични и иноверни,

загуби цялото си благочестие, макар че е спазвал поста и вярата си, отново ще го придобие чрез нея, защото сам Господ е казал за нея: "Бъдете мъдри като змията, защото макар и да вижда цялото си тяло разкъсано, тя покрива с него главата си, чрез която после и цялото ѝ тяло ще се излекува." (по Мат. 10:16) Така и на всяко книжовно нещо глава са буквите и правилната им употреба.

Глави, където за всяко нещо има обяснение:

1. За запазването на божествените писания от големите неточности, защото стават неточни поради нашето невежество, докато ги преписваме, и за благоволение към моята дързост да изоблича това, ако не лично, то според съда на учените мъже от търновските краища.

2. За превода от еврейски на гръцки език при Птолемей Филаделф и за другите преводи; и как се покварiха те на наш език не само тук, но и у българите. И след това търновците ги поправиха напълно в своята страна.

3. За петнайсетте загубени букви и за ударенията, и че най-мъдър е този народ, защото ако някой е нерадив в правописа, то чрез това днес загиват и останалите неща.

4. За нашия превод от гръцки език и как е било невъзможно да стане на един език, ами са го събрали от седем езика, за да се постигне книжовната тънкост.

5. Отново за покварата на писмеността и за старанията на добрите мъже, и как, като намерим рана, да я лекуваме изкусно.

6. За двайсет и четирите гръцки букви и за прибавянето на останалите според този език.

7. Как като се променят имената на буквите, се разклащат устоите.

8. Как не са могли да пишат само с двайсет и четири букви, ами към тях притуриха още плод. А пък ние сме погубили много повече от тяхната придобивка, защото не можем да спазваме правилата.

9. Как да отбелязваме отгоре най-покорителните букви, за да могат да се видят и останалите, и даваме повод на премъдрите...

10. Как обновяваме старото, а не новото; и за знаците над буквите, защото чрез тяхната промяна се променят и думите; и за другите букви, и как заради изхвърлянето на две български букви тук се наплодиха две други букви, за да попълнят липсата.

11. Няма пречка да се спазват знаците на буквите и за разликата на останалите.

12. За тези букви, които не изискват апостроф и дасия, защото са господствуващи. И за четирите букви, които нито са начални, нито са господствуващи. И че чрез тази книга не съставям типик, като човек, който има власт, ами ревностно разобличавам пагубата. И че тук има някаква грешка в дасията и ѿ не защото съм невежа, а защото тук няма кой да се интересува от такива неща, както и за други, видяхме.

13. За титлата.

14. Пак за четирите букви.

15. За разликата в ударенията.

16. За апострофа и дасията, и за останалите знаци.

17. За всички останали знаци и за паерчика. И как тази пагуба е по-лоша от ерес, която ще намериш да се разисква в това слово, защото там ще ти се открие, след като разсъдиш.

18. Как светите писания бяха изправени поради слабото обучение на децата и как пак чрез тях трябва да бъдат изцелени. И за тяхното написване.

19. За молитвените стихири и как да ги учим според буквите.

20. За "Царю небесни".

21. За "Свети Боже" и за детето, което откри края на тази молитва, и за знаците на риба и на река в троичните песнопения. И за архиерейските одежди.

22. За "Слава на Отеца".

23. За "Пресвета Троице", и слава.

24. За "Отче наш" и как бе заповядано от светите отци.

25. Как не е възможно да стъпиш на по-горно стъпало, ако няма по-долно, т.е. от човешкото естество към страха Божи.

26. Как би било възможно да се поправи всичко без особени трудности. И как самият аз моля да бъда отстранен от преподаване и писане, докато останалите не го поправят. Защото и

в нашия град има един човек, като стъпкан бисер, който може да приведе в ред всичко според естеството му, ако му бъде заповядано. И че сме подобни на Христос, защото и той се уподоби на нас, понеже този, който му се противопоставя в това, се изкачва на по-горното стъпало на злото.

27. За тези, които не понасят разобличаването.

28. За съборите на светите отци и как е потребно да се чисти всеки трън от Господнята пшеница, за да не се умножи като гангрена, както се умножиха тези ереси.

29. За тези неща, които днес пускат корен, и след време ще достигнат голям ръст, както за малко не се случи.

30. За лъжовността на някои слова. И как ние ги чистим като бляскаво оръжие, хванало ръжда.

31. Разяснение за ударенията и отново за всичко.

32. За тези изрази, които се извращават чрез имената. И как не бива да се вслушваме в празни слухове, особено когато цитираме от Божествените писания.

33. За еврейските изрази, които в писанието са на гръцки и с наши букви.

34. За някои изрази в Иоан, т.е. в Евангелието.

35. За една притча. И как поради леност се погубват писмената, както правият съд чрез подкуп.

36. До каква поквара е докарано Божественото писание.

37. Кратко указание как да се изследват и оценяват писанията според гръцките правила, откъдето изследването ще постигне по-голяма дълбочина на разбирането.

38. Как този, който знае голяма част от правилата или друго нещо наизуст, макар и много добре, но не върви по пътя на буквите, е подобен на човек, който върви извън пътя и пада в пропаст и т.н. И как аз, като пишех и разобличавах, влязох в спор с извратените писания, а не с някой от своите господари. И ако някой от тях е спорил с мене, и той самият става причина за тази пагуба, и ще се озова готов срещу него на мястото за разобличаване. Защото не казвам нищо освен мястото. И ще стоваря всичко върху него като враг на изправлението на Божествените писания. И ако ми бъде заповядано от това да се събере типик, от изобличението и Еротиматата нека се състави книга. Ако ли пък не, щом бъде заповядано, и без такова пи-

сание ще се поправят чрез правилното учение, на което се поверят. И как без такова изобличение някои щяха да намерят правия път и без да известяват деспота, но се страхуват от пребиване с камъни. Защото дотам сме я докарали, че и когато оповестяваме правото и просвещаваме, и облагодетелствуваме, да бъдем поучавани с бой с камъни.

39. Как този, който иска да разбере колко голямо е това прегрешение, да прочете всичко, и като разсъди, ще намери, че е по-голямо отколкото при Иосия, сина на Амос. И как иерусалимляните плачеха заради своя грях. И за причината за отпадането на евреите.

40. Как спорът с извратените писания чрез моя труд стига дотук. А днес го отправяме към вас самите, защото ние трябва да се храним със словото, понеже творецът ни е създал словесни твари, и по неговия пример да търсим премъдростта, доколкото е възможно. А деспотът прие съвета, но не като от слуга, а за да бъдем всички в любовно единение, както казахме в тази 40-а глава.

Сказание за буквите как да се спазват правилата, за да не се покварват Божествените писания заради обърканото ни и как и по какъв начин дори и днес погубват новите преводи, и благочестивите самодържци винаги се стараят да ниа нови преводи, когато намерят, че старите са покварени. И за одеянията на буквите, и за знаците, защото хората бъркат не само буквите, но и ударенията. И за обучението на децата, и за различаването на много букви. Поради това съм длъжен да опиша всяко поотделно.

ПЪРВА ГЛАВА

Заради господното слово, което казва, че талантът трябва да носи печалба (по Мат. 14:40 и Лук. 19:27) и аз, приел дръзновение, с трепет пристъпвам, защото не само на някои отци и учители или владици, или князе на градове и страни и по някакъв дребен повод се поднася това, ами на самия деспот, помазан за царството от Всевишния и по-светъл от всички древни владетели, на онзи, който може с една мълниеносна заповед да въведе правото учение и да подреди всичко според естеството му. А причината съвсем не е дребна, ами отдавнашните закостенели грешки в божествените писания, поради които никой от мнозината книжовни и дивни мъже не е посмял да пристъпи дори към поправянето им. Аз пък, непотребният и нищожен роб, понеже е естествено за робите като се слобият с нещо малко, да се стремят към по-горните, макар и да не съм достоен да се нарека роб, пристъпвам към тези неща, защото получих от своя господар

– деспота – не нещо дребно, ами нещо голямо и изпълнено с радост ми даде, понеже изтръгна душата ми от ръмжащия звяр и освен това ме изпраща на учение при сръбския първопрестолник и патриарх. И което е още по-почетно, удостоява ме да отида на поклонение в светия град на великия цар – Иерусалим. И затова, след като се захващах много пъти, и обзет от страх пред неговата власт не можах да го помоля, но после, като го написах, известих, че съм започнал, както той ми заповяда. А с това, като че ли по вълшебство, получавам неописуема радост, защото стана както с Иезекия: "Чу Господ молитвите и видя сълзите, и даде награда. И освен това и по много начини предрече разпростирането и укрепването на царството му." (по Царств. 20:5 и Ис. 38:5) Затова, господарю, бъди днес втори Давид. Когато се върна от бран, видял се свободен, той състави Псалтира, а ти в необятното си царство заповяда на един странник от търновските краища да извърши това, както по-нататък ще покажем. Защото това ще стане без всякакви трудности. И ако някой ме упрекне, защото Давид, бидейки пророк, подтикван от Светия Дух, е съставил тази пророческа книга, то и аз не го смятам за нещо дребно, защото ще обновиш покварената Давидова книга и всичко останало, придобивайки образа на дивния Ездра, който обнови храма след като намери загубеното и събра разпиляното. Пък и за още по-голямо нещо се смята това днес, защото не само книгите на закона ще се съберат в едно според естеството им, но и благодеянията на законотворека. Но като се показвам мил на твое величество, ако трябва да бъда съден за делата си, моля за Давидовия съд, което ще рече милост и съд (по Пс. 100:1) – изпървом снизхождение, а после съд. Защото ако съдът на самодържците е безмилостен, кой ще устои, след като според него всичко е възможно. И ето го снизхождението към моята молба да не бъда съден от невежи, понеже имаш много мъже от търновските краища или от Света гора. Нужно е, дори някой да знае много, да не изпитва завист. Защото кой от завистливите конници може да обича някой друг, като го вижда да идва и да си служи с по-силна десница? Обаче, ако тези, които имат тяхното божествено рвение и не търсят само своята изгода, ами тази на Иисус Христос, кажат, че това, което ще съставя, не е вярно,

че няма никаква пагуба в божествените писания, ами всичко си е според своя свят ред и са спазени техните думи, както отначало бяха съставени от онези дивни мъже, ти, който възлагаш това с дръзновение, кой си? И ако чрез смисъла ме изобличат, че говоря неправо, то тогава не моля за никаква милост, а за съд и наказание, каквото поискаш. Нужно е този, който ще съди за това, да знае и гръцките букви, а и езика, заради това, което ще се отнася до тях. И като предлагам това, уповавайки се на Царство ти и на милостта на словото, придобивам смелост. Защото съм готов и на смърт заради утвърждаването на божествените писания. И настроен за това, започвам, макар да съм човек по-грешен от всички, но се уповавам отчасти на ревността си към Бога, а още повече съм окрилен от устремленията на Твое величество.

ВТОРА ГЛАВА

И тъй, ти, самодържецо, с усърдието си си равен на онзи самодържавен египетски цар Птолемей Филаделф[1]. И как той да не е велик, след като се е сподобил да предаде всички божествени писания откак свят светува чак до своето царуване на толкова много гърци и царства? Защото като откри и събра всички писания по света, намери, че само предадените от Моисей са на Твореца, а останалите са измама. Той освобождава от робство и всички иудеи в Египет, защото изпрати Аристей[2] при архиерея в Иерусалим. И като му писа за хората, похарчи 660 таланта, и след като ги откупи, ги прати в Иерусалим. Тогава в Иерусалим архиерей беше Елеазар[3] и той го помоли да му прати книги и по шест човека от всяко племе, които знаят еврейските и гръцките букви. Той обсипа с дарове и храма. А архиереят, след като написа закона със златни букви, му го изпрати. После започнаха с Димитрий[4], царския преводач, и свършиха за седемдесет и два дни. Впрочем и Иосиф (Флавий)[5] казва така, а други – че писали по двама заедно и така, като ги събраха, не се намери нито една чертичка разлика. Та и царят се удиви на чудото и попита Димитрий. Той пък рече: "Никой друг не можа, защото са божествени, и мнозина захванали се с това, бяха наказани от Бога. Защото Теопемп[6] поиска и полудя за трийсет дни, и му се яви видение, че е заради това, задето се е опитал да предаде божествените слова на невежите човеци. И Теодек[7] искаше същото, и очите му помръкнаха, и като се отказа, помоли се на Бога и оздравя."

И затова ти си подобен нему, а дори и по-голям, защото пребиваваш в благодат и си научил и старото, и новото, и се стремиш да преведеш божественото писание, разпалвайки се с любов от божествената благодат и удостоявайки с почести и дарове познавачите на превода. Следователно самият превод изцяло се придържа към това, от което се превежда. А онзи, който го е преписал, веднага е внесъл не само варварства спо-

ред звуците и много противоречия и извращения в употребата на буквите, а и явни богохулства. И не казвам, че това просто е грешка. Защото е по-добре целият лист да е съвсем грешен, отколкото в буквите да се състави богохулство. Защото грешката е щета за божествената пшеница, а богохулството в буквите е враг божи, както е намерено свидетелство на самата наша пречиста владичица Богородица и приснодева Мария, че като се явила на оня честен старец, рекла: "Заради това не съм те посещавала, защото криеш моя враг в килията си." И какво било това? Само една еретична дума в цялата книга. А днес в коя книга няма да се намерят много такива думи според смисъла? И откъде поникнаха ще намериш в осемнайсета глава. Затова подобава на владетеля, ако иска да улови и затвори в оградения си двор съедобното жертвено и чисто месо на четвероногите от планината, най-напред да построи оградата и после да ги лови и вкарва вътре, та каквато и храна да потрябва на някое от тях, да се намери в двора. Ако оградата не е построена както трябва, тези, които скачат нависоко, ще я прескочат, защото преградата е ниска. Дребните пък ще избягат изпод преградата, а средните ще се промъкнат през пролуките, защото стоборките са нарядко, и нищо няма да остане освен хромото и сляпото. Защото на това прилича. И ние винаги предаваме труда си на самодържците чрез нашите писания, о, мъже. А как всичко ще се оправи според естеството си, ще кажем след това, защото макар и да не съм съвършен художник, понеже не съм достигнал онзи велик *художник на славянските писмена*, имам предвид търновския отценачалник кир Евтимий, който наистина се показа като светило за тези краища и дори и днес е чак до реката, наричана Марица и в Скитските краища, и в Загорие, все пак чрез божествената любов ще дам образец на ревнителите, така че да се попълнят пропуските. Защото за кратко някой си Андроник[8] от Романийската област[9] беше ученик на онзи дивен в словото мъж и той ни стана учител в писмото, и показа, че на добра основа ще се залържи всичко здраво и тежко, което иззидаш върху й, което е и главното в ученията. Защото и той, момче в началото, след като е изучил това, сега е съвършен в писмото и тълкуванията. И излагайки това, сега откровено ще кажа, че светилата на

писмеността угаснаха, като се почне от Марица, та до Солун и Белград, с изключение на някои търновци, които се намират тук-там, или пък на техните ученици. Но дори и много такива да се намереха, каква е ползата от тях, когато само те знаят това и правото учение не се разпространява никъде, нито пък се показва? Затова и казвам, че всичко е угаснало, щом като навред няма здраво учение. Защото е трудно да положиш нови основи под цялата кула и също така да поправиш нещо остаряло. Дали тогава да не насадиш нещо ново? Защото и в търновските краища писмената бяха така погубени, но царят и патриархът ги просветиха. И виж какво голямо добро сториха с това, защото не само тогава и само своята област просветиха, тъй като насаденото и основаното от тях е вечно и дори и днес просвещава околните царства. Ако не е така, който не е съгласен, нека ме упрекне за тези думи.

Кир Евтимий[10] беше най-изкусният в тези страни, защото макар и мнозина, те се показаха по-добри в тълкуването на словото за божественото учение, а не в основите на писмото, както той. Но дори и той не се постара да напише едно ръководство за това, както се намира в гръцките писания, ами само някои частични обяснения. Защото който властвува, не се бои от никого и става това, което той заповяда. И той, само като проповяда или положи основа на ученията, изкорени злото и никой не се опълчи срещу него. А пък тук аз съм мизерен роб, обзет от страх не толкова от владетеля, защото познавам благочестието му, ами от някои други, на които това не ще се стори угодно. Затуй като разобличител ще покажа пагубата на писмената. И ако някой непокорник след това размисли, ще види, че такова нещо е имало и има и в гръцкия език. Защото в гръцките писания няма никаква поквара поради Еротиматата на Мануил Москопул[11], който заради това я и състави. И отчасти по неин образец ще съставим по-голямо изобличение, но просто. Защото още при Птолемей Братолюбеца се преведе от еврейски на елински език сто и тридесет години преди раждането на Господ в плът. А вторият превод беше на Акила[12]. Той беше от Синоп Понтийски[13] и понеже беше езичник, се покръсти в Иерусалим, и след като отново отхвърли християнството, пак се върна при юдеите. Преведе и той божественото писание

при Адриан Прокажения[14] в четиридесет и осмата година след Христовото пришествие. Този Адриан се наричаше Елия. Той изгради Иерусалим и после заради отстъпничеството си го разори, и окончателно прогони евреите, като заповяда на елините да го управляват. Те поставиха образа му при градските порти и като смениха името на града, нарекоха го на негово име Елия. И така се наричаше чак до Константин Велики[15]. Той обаче го преименува отново, като го нарече Нови Иерусалим заради обновлението според Новия завет. А преди този Адриан имаше петнайсет обрязани архиереи, като се започне от природения брат Господен Иаков[16]. След това Марко пое Иерусалимския престол пръв сред другите народи и необрязан. Третият превод е на Симах Самарянина[17], който, обвинен от своите хора, че бил властолюбец, се премята при иудеите и се обрязва повторно. И той превежда божественото писание, за да сврати самаряните при цар Севир[18] петдесет и шест години след Акиловия превод. Четвъртият е на Теодотион Понтик[19], който беше от ереста на Маркион, и той направи превод при цар Комод[20]. Петият е намерен скрит в делви при цар Каракала[21] в Иерихон. Шестият и той се намери скрит в една делва при Александър, Мамеовия син[22], в Никопол, който е при Актия[23]. Седмият е на великия аскет и мъченик Лукиан[24], защото и той се сблъска с писаните по-рано еврейски писания и забеляза липсите, а и добавките, и ги поправи с истинните думи, като набеляза местата и в своите си писания и ги преведе на братята си християни. И след неговото страдание и мъчение след гонението при Максимиан[25] и Диоклециан Мъчителя[26] иудеи намериха неговия ръкопис в Никодимидия[27] при цар Константин Велики в градежа на една кула, замазан с пръст, за да се запази. И когато някои от божествените писания се покварихa, преводачите ги поправиха, но не защото при Птолемей не бяха преведени съвършено. А и колкото беше останало непреведено от Стария и Новия завет след това, и него преведоха, което е чудо.

Едно обаче е ясно, че откакто се състави Еротиматата и останалите подобни ръководства няма вече никакви поправки. Защото в гръцките писания за нищо не смятат тези, които не ги знаят. И тук, ако е воля Божия божествените писания да се очистят от многото заблуди, това е дело на самодържеца, за-

щото ако Бог иска, *сърцето на царя е в ръката на Господа* (Притч. 21:1). Ако ли пък не е така, то имам една молба – които ние искаме да вразумим с божественото писмо и искат да се учат при нас, нека се учат без невежите да им се подиграват, а и устата ни да получат поне свободата да разобличат богохулството. Кой иначе ще разкаже добросъвестно за варварствата и покварата? И то отчасти, защото ако някой нищ сред владетелите и князете има власт да покаже на самодържеца невярните неща, колко повече ще е угоден на Бога? Като казвам това, проявявам пророческа дързост: *"Говорих за Твоите откровения пред царете и не се посрамих."* (по Пс. 118:46) Но той е цар пред царете, а ние говорим за подобните си. Ако ли пък не е така, то като изпълня, доколкото е възможно, дълга си към Господните неща, за да не бъда осъден заедно със скрилия таланта и получа забрана, ще се отдам на покой. Защото стига ми да кажа само "Господи, помилуй!" и три молитви за спасение, които могат да оправдаят постъпилите като мене, с изключение на големите им грехове.

ТРЕТА ГЛАВА

Воля да не ми се забранява божественото заради възрастта ми, понеже то е моята утеха, а за мнозина е суета. Но за тях тепърва ще трябва да спомена. И сега, стремейки се сякаш към огъня, ще кажа, понеже исках, макар да е толкова неизгодно, да изгоря в огъня на времето, вместо да слушам: "Защо, лукави робе, си скрил в земята таланта, който получи с толкова усилия?" (по Мат. 25:18–28) Защото щом стигнах в Иерусалим и оттам преминах през много страни, като се стремях да разгледам всичко във всяка една от тях, не заради душата си имах такова усърдие и се захванах с такъв труд, ами за да наситя душата си с гледки. Виждам и този народ, изкусен и добър във всичко, като всеки друг, най-вече в разбирането на човешките неща, но и известната му немарливост в божествените писания. И се привежда притчата на най-мъдрия сред хората: "Неразбирането на мъжа погубва добрите му дела." (по Екл. 9:17–18) И учителят на народите казва: "*Мъдростта на тоя свят е безумство пред Бога.*" (1 Кор. 3:19) Защото дори и да се украсим с огромно любомъдрие, нима не ще се уподобим на елините, без страха пред божествените повели? Те се опитаха да измерят с шепа морската бездна и да я преплуват без кораб и с това въздигане на материалните неща стигнаха дори до идолопоклонничество. Затова премъдрият мъж проси премъдрост от Бога, а не се утвърждава сам. "За да разбера – рече – скинията на славата на Твоя престол." (по 3 Царств. 3:3–15) Защото във видения Господ му беше казал да моли каквото иска, и понеже помоли за мъдрост, молбата се видя угодна на Бога. И той обеща да му даде богатство и слава, и победа срещу враговете. "Само ако спазваш моите заповеди" – рече. (по 2 Парал. 1:10–12) Защото и в Евангелието е казано: "*Но вие търсете царството Божие и всичко това ще ви се придаде.*" (Лук. 12:31) И не само за душата е казано това. Защото Гос-

подните повели винаги те насочват към добър път по различен начин, а всичко угодно Богу е за спасение на душата. Затова и казва: "Дойдете, яжте хляба ми и пийте виното, което съм наляла в чисти потири. Оставете неразумието и ще живеете, потърсете премъдростта и ще се поправите." (по Притч. 9:4–6) И да не си помисли някой, че Соломон е казал това само за вярата. Защото за вярата е казано: "Който е безумен, само с вяра да свърне при мене." Говори заради любомъдрите, като зове духа им към премъдростта, за тези, които се нуждаят от разум, за да не се разруши божественото чрез безразсъдство. Както казва и чрез Григорий Богослов[28] в тълкуването за агнеца: "Бе казано на Моисей: "Нито една кост не ще се съкруши от него." А как няма да се съкруши чрез тази книга, наречена славянска, когато си е съблякла дрехата и от трийсет и осем букви три съвсем са се изгубили, а за дванайсет не се знае коя къде се пише, ами ги слагат една вместо друга и извращават божествените писания, без да броим антистихата, т.е. противоположните. А изгубени са следните букви: ѳ, ы, ѣ; а тези, за които не се знае коя къде се слага, са є́, ѕ́, ꙁ́, ѝ, ї, ѯ́, ѻ́, ѡ, ю, ќ, ѱ, ь. Сякаш някой е съблякъл дрехите на човека и му е махнал три по-големи члена от тялото, а дванайсет наранил и го оставил гол и лишен от всякаква превръзка и пластир; за какъв да бъде смятан след това такъв човек? Мисля, че и за този, който е изгубил само един пръст, не се казва, нито се смята, че е съвършен телом. Или пък кораб сред морската бездна, лишен от платна, весла и кормило, макар да има мнозина преизкусни моряци на него, няма ли да загинат? Затова и оприличихме това на ересите. Както в пустинята, лишен от дрехи, човек загива надвит от леда и лютия мраз; смятам най-вече, че появилите се по-рано ереси са покълнали от тази поквара. И не послушахме върховния, който казва: "Бъдете готови за всеки отговор на противниците си." (по 1 Петр. 3:15) Мисля, че и Златоуст[29] или Василий Велики[30] беше казал: "Откъде покълнаха ересите – само от съкращенията на божественото писание, или пък поради излишествата, сиреч добавките." Затова и ти, самодържецо, се вгледай в превода, направен при

твоя съревнител Птолемей. Как, макар да съставиха писанието в много къщи, не се намира разлика дори и до днес в гръцките писания. А в нашите, дори и сто книги да се съберат, не ще се намерят и две от тях да са единни. Нека никой да не си мисли или смята нещо друго, но колкото са разликите, толкова са и варварствата, и покварата, и богохулствата, освен някои, за които по-нататък ще кажем, защото макар и да са различни, имат една и съща причина, понеже и в гръцките писания се намират такива разлики. И това са тълкуванията на великите мъже, които познават смисъла, както после ще покажем. А онзи, който вземе написаното от тези мъже и го препише, колкото черти, освен буквите, сгреши или преправи, или пък повече ще внесе я точка, я запетая, или дасии или апостроф, или варии, или оксии, или други такива, защото са много, или пък чрез антистихата, голяма поквара ще внесе и много голямо разделение между преписите. Затова, наистина, ако тук имаше съд за тези неща, би трябвало или огън, или някакво друго наказание, подобно на него, внезапно да сполети преписвачите и писанията, за да ги изгори, а също и нас, които знаем, но не ги разобличаваме, макар и отчасти, и съвсем се отклоняваме от Бога и лицемерим, като угодничим на хората. Но както съдният ден чака неверните, така очаква търпеливо и нас заради тези неща. Защото е по-полезно да не кажеш дума на никого, отколкото много добри думи, тъй като с една лоша дума ще погубиш всичко.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

За това как някои се мамят, като едните казват, че на сръбски език трябва да се каже така, а другите – че на български или на друг. Това не е така. Защото е ясно, че в началото онези, които са искали да направят превод на славянски език, не са могли да го направят на български език, макар и някои да казват, че е било така. Защото как би могла да се преведе елинската или сирийската, или еврейската изтънченост на този дебелашки език? Нито пък на сръбския висок и неудобен глас. Затова след като онези добри и дивни мъже размислиха, избраха най-изтънчения и прекрасен руски език и в помощ му взеха българския и сръбския, и босненския, и словенския, и част от чешкия, че и хърватския език, за да вместят в него божествените писания. И така беше направен преводът. Защото преводачите взеха гръцкото *ἤ κουσαν οἱ ποι μένες* и с никаква друга дума не можаха да го кажат, освен със слы́шаше пасты́рне (чуха пастирите), което е на руски. И всички изтънчени слова са на руски. Негово достояние. Чрез достоянието на Господ Бог. Защото и в девети псалм се казва лаѣть на руски. Както русите и днес като се молят на своя господ, казват: "Не лай на мя, хосподине!", сиреч "Не ме наказвай!" или "Не се гневи срещу мен!" Но и в Евангелието се казва: "Ако някой те хване за срачицата ти, сиреч долната ти дреха, дай му и горната!" (по Мат. 5:40), а и днес русите казват на кошулята "сорочка". А и в седемнайсета катизма или в десета се казва и глоу́мяахъ сѣ не на наш език, а на руски. Защото означава "попечение" или "поучение". Или пък в книгата на царствата, за Илия, по време на суша сарептянката му рече єли́ко гры́сть моукы́ и чвал'ць ма́сла (колкото шепа брашно и паничка масло (по 3 Царств. 17:12). А по руски "мука" се казва на брашното. Тъй като "брашно" на същия език значи "ядене" или "ястие". И защо да

изреждам всичко? Но като го обобщя, ще кажа; всички божествени писания са на руски само с малко помощ от другите тук-там и, освен Х, за него бяха съставени. Защото без Х всички се украсяват от руския език. Но този, който разбира от тези неща, не възприема езика им според тази буква или според нейното естество. Ако пък на някой това му се стори невярно, то поне да приеме, че от всички тези езици по нещо е влязло в превода. Но да се върнем към първия превод. А що се отнася до другите помощни езици, от българския език има "нине и присно" и разни други такива, които са липсвали в руския. И така от сръбския език "муж" или "мач" (меч), или подобни, които са липсвали в другите два езика. И така и боснийският – "ти" или "ми" и други такива. И колкото липсваха в тези три езика, ги попълниха от хърватския. Те са следните: рѣхъ (рекох) или дѣлꙗ (заради) и прочее. И останалите липси попълниха със словенски и чешки по същия начин. Защото дори и днес се намират книги от времето на първия превод със списъци на избрани думи от тези езици кое как се казва във всеки един, и която е неуместна или проста, или неудобна, я отхвърлиха. А взеха само добрите думи от всеки един език и попълниха недостатъците на единия с другия, и така беше направен преводът. Казват обаче някои, че Кирил Философ го бил направил по-напред, може и така да е, приемам. Но той като началник и посланик Господен, подобен на пророк Давид, избра от всичките племена мъже, знаещи гръцкото писмо и славянските езици. И тъй като гръцкото царство тогава беше силно, от всяко едно коляно се намираха дивни мъже, които да им служат. Но преводът беше приписан на един, както и псалтирът на Давид. Защото Евсевий[31] разказва за книгата с псалми, че заради това, което е замислил, подтикван от Светия Дух, той е избрал създателите на псалмите. А други казват, че щом има псалми на Асаф и на други, той сам не е пял, но на когото е заповядал да пее, той е пеел. Което значи, че когато някой е бил осенен от Светия Дух, движен от него, е възпявал Господа, а другите след него са припявали "алилуя", сиреч "Да прославим истинския Бог!" Този, на когото беше наречен някой

псалм, го е изпял, а всичките са на Давид заради пророчеството. Така или иначе, те му бяха помощ, а само на него е наречена книгата с псалмите. Както и една от книгите на царете беше наречена Естир[32], а не на Мардохей[33], макар той да е внесъл повече поправки в нея. Но понеже тя, бидейки царица, беше положила душата си за израилтяните, тя беше причина за спасението на израилтяните и заради това книгата беше наречена на нея, също както и на Давид. Така отново се случи и с този превод, наречен на Кирил. На него беше наречен и утвърден, чак докато дойдоха разтлителите, за които и за подобните им по-горе казах какво наказание заслужават. И нека никой не се присмива на това. Защото ако възлюбеният от Иисус Иоан, прогърмял във висините, бидейки толкова славен, рече в Самария: "Господи, заповядай да слезе огън и да ги изгори!", както по-рано Илия (по 4 Царств. 1:10–12), аз съм само пръст и пепел, дори да изрека нещо подобно. Защото разказвам, а не моля. Но тогава отговорът на Господ беше: "Не дойдох да погубя, а да спася." (по Лук. 9:55–56) И ако някой смята, че това наказание е голямо, защото те не приеха самия Отец, нека този човек да разбере, че и тези неща са на Твореца. Защото и съдът за онези не беше толкова строг заради неприемането, колкото заради покривалото, което лежеше на сърцето им, и не слушаха пророците и закона, които проповядваха Неговото пришествие, както после ще кажем за причината на тяхното осъждане. А сега да се захванем с книгата, която е пред нас. Така бяха съставени божествените писания. И затова книжовниците не я наричат ни българска, ни сръбска, ами славянска, което значи на всички тези племена, но най-вече на Русия.

ПЕТА ГЛАВА

Трябва откровено да кажа, че после, след като добрите и прекрасни преводи бяха покварени, някои блажени видяха това и се постараха да ги направят наново. Но ги предадоха на невежите, които скоро пак ги объркаха. Защото взимат правилните и прекрасните, но не оставят непокътнат нито един ред, дори и без да въвеждат други извращения и богохулства освен варварството. И на всичко отгоре, бедните, наричат тези преводи, в които има безброй лъжи, новоизводни. И ако те ги дадат на други, ще се намерят още повече грешки, отколкото в първите. А която книга стигне да се преписва и от трета ръка, не става вече за нищо освен за огъня. Но защо се мъча толкова, когато за това може да се говори много? А всъщност трябва образците на това [...]

ШЕСТА ГЛАВА

[...]

Това са ѳ, ѕ, ѯ, ѫ, ѣ, ѡ, ѱ, ц, ч, ѣ и те нямат никакво съответствие в гръцки. Но тъй като и тези букви не стигнаха, за да се попълни азбуката на този език, отново взеха от гръцката ѡ и т и направиха буквата ѿ. И също така, като съединиха і и ѳ, ги нарекоха ю, а после, съединявайки і и ѧ, ги нарекоха ѩ (я). Пак така, съединявайки і и є, ги нарекоха ѥ. И тези гръцки букви, съединени и преобразени, са четири, т.е. ѿ, ю, ѩ, ѥ. Има към тях и една пета буква, също съставена от две, но не се нарежда до тях, защото едната ѝ половина е от гръцките букви, а другата половина, сиреч ь, е от прибавените девет букви. ь от деветте и ѵ от гръцките са събрани в буквата ы. А всички са тридесет и осем. И ако искаш децата да ги пишат, както са смесени тук с гръцките, нищо не ти пречи. Само че по-нататък ще ти покажем, за да знаеш да изразяваш правилното им естество. Ако пък искаш да направиш по-разумна и здрава основа в началото на пътешествието през разликите на знаците, най-напред напиши двайсет и четирите букви според гръцката азбука, като прибавиш към тях и заради числото, за да научат бързо и числата. А измислените според славянските езици напиши под тях, ако искаш, всички по ред, по който бяха написани в началото на тази книга, деветте най-долу, а четирите с петата помежду им. Ако ли пък не искаш, то както тук по-горе беше написано. Макар някои да съставят някакви ръководства като с ѧ пишат и ѣ навсякъде, то нашето не е такова. Защото какво общо имат гръцките букви в тези тълкувания с тези, които са били изобретени после и са съставени за друг език? Това са игри на тези хора, каквито човек може да срещне и на много други места.

СЕДМА ГЛАВА

Жадувам да покажа имената на всички букви, та който се учи, да поеме бързо по пътя на ученето и да получи разум още в самото начало да бъде много внимателен при четенето – а́, бе́де, глаго́ле, до́бро, е́, зе́ло, земля́, и́, ѳи́та. Защото ако я назовеш "фита", както я наричат, или "тита", нима няма да излезе от природата си? И обърни внимание какво става, като не се намери в началото на своето име, както е с останалите. і҆же, ка́ко, лю́дїе, мыслѝте, на́шь, о҆н, о҆нъ, поко́й, рцѝ, сло́во, твръдо, у҆, ф҃ѝ или фрі́ть или фи́та ако я наречеш, нищо не грешиш, щом самата буква се намира в началото на името си. х҃ръ или х҃ѝ също така. ѱи. ѡ҆. Това ѡ҆ се нарича ѡ҆ голямо. А което означава числото седемдесет – о҆ малко, макар че го нарекохме ѡ҆нь на славянски език. а҆, ь҆, ъ҆, ѣ҆, ы҆, боукы́, жи́тє, ѣть, ша́, ща́, цѝ, чрі́вь. ъ е излишно, защото няма зад себе си никакво начало нито нещо подобно на другите. Затова и не стои в началото на името си, макар да се пише, както и ѣ҆ть, и както ще покажем по-нататък, с него само завършват някои думи, подобно е и ы. Но това тяхно естество ще намериш по-нататък. А както тук бяха написани, така трябва да се казват имената им. Ако пък промениш някое, то слагаш в основата разруха и безсмислие. И нищо здраво не ще можеш да надстроиш освен млечна храна.

ОСМА ГЛАВА

Ако онези дивни мъже не са могли да направят превода с двайсет и четирите гръцки букви, макар и да са запазвали одеянията им, ами са положили толкова труд, за да изобретят към тях още четиринайсет, как ние ще можем, след като освен одеянията и антистихата сме изгубили още петнайсет букви? По никакъв начин. Никой не може да изрази тънкостите на божественото писание без тях. Заради това бяхме лишени и от задълбоченото му разбиране. И при нас не се намира никой, както при гърците, защото макар този език да е доста по-добре уреден, той е тежък за слушане. Но време е вече да дам примери за гибелта на писмената, както обещах по-горе.

ДЕВЕТА ГЛАВА

Тук трябва да се издигне връх, за да се видят и останалите неща. Защото вярвам, че книжовниците ще видят като в огледало, че макар да не е възможно да се опишат всички извращения, може да се каже по малко за всяко едно от тях. Защото е казано: *"Дай съвет на мъдрия и той ще бъде още по-мъдър; научи праведния и той повече ще напредне в знание."* (Притч. 9:9) А ако тук се намерят и пропуски, аз ще се постарая, ако на деспота е угодно. Защото бях пренебрегнат от тези, от които поисках помощ за това дело. Готови сме да се разпрострем за тези неща, защото всяко писание трябва да се оценява заедно с този, който го е написал.

ДЕСЕТА ГЛАВА

ЗНАКЪТ Ы

Нов ли знак показваме чрез него, или обновяваме старото? Смятам, че изнамираме първите знаци, защото са изгубени. И макар да се намират в тези книги и някой да каже, че не са от групата на изгубените, аз направо ги наричам изгубени. Защото нима някой може да вижда с очите си, ако вземе дясното око от мястото му и го сложи отляво, а лявото отдясно, или пък го залепи на друго място върху лицето си? Или да има участта да е с нос на челото? Или пък да си служи с десницата си, като я привърже към краката си? Или да ходи с крака, качени на врата му? Така е и с тези букви, които нарекохме изгубени. Което ще рече следното. За какво е било измислено ы, ако не да е отделно от н и і и за да представя друга дума? Така например а҃пλы, пр҃ркы, мнѝкы, ѯраг'хы, пр҃бны, пѡ҃нникы, хра́бры (вин. п.); а҃пλи, пр҃рци, мнѝнци, ѯраг'сн, пр҃бни, пѡ҃нници, хра́бри (им. п.). И нима ти, лъжеписателю, смяташ, че като промениш тези "ита" на "ерита" и "ерито" на "и", те означават едно и също? Не чуваш ли, че се казва а҃пλы, като се произнася с ы: посла́ а҃пλы (изпрати апостолите), а с н е обръщение, сиреч някой им говори на тях самите а҃пли с҃тїи мли́тѣ се г҃ви (Апостоли свети, молете се на Господа!) Така също и пр҃ркы послаλ҃ъ є҆сѝ пр҃ркы възвѣстѝти пришє́ствіе твоє҆ (Изпратил си пророците да известят за твоето пришествие). А прорцн се казва на тях самите. По същия начин и други думи. И само това ли смяташ? Че словоблудствуваш само в най-простите думи ли? Не. Я виж, че внасяш всички ереси дори само с тая единичка буква, а колко повече с всички? Например є҆диноро́дный сы́ сн҃ь (който е единороден син). А ти, като смениш буквата, и напишеш думата с ї – є҆дино́роднїй сн҃ (едино-

родните), нима не показваш Несторианската ерес, която смята, че Господ е с две лица. Защото това написание казва това съвсем явно. И научилият правото учение ще намери по този образец във всяка книга цялата ерес на тези преписвачи, ако я потърси дори само според тази буква. Защото думите на божественото писание дават различни плодове. Едни са звателни, други – повелителни, а трети – молителни, четвърти – разказвателни, и други пък от среден род или от мъжки, или пък от женски, и разликата е голяма. Затова и трябва всяка да си стои на мястото, а не да променяш винителната форма на дателна или на местна, или в който и да е друг облик. В противен случай само с тази буква ще промениш цялата дума. Както където се казва ты гн҃ съхранивши мѧ (Ти, Господи, ще ме опазиш), ако сложиш н – тѣн гн҃ съхранивши мѧ – не говориш на Господа, а на много хора. Защото ты се казва само на един, а тѣн – за множина. Както се казва тѣи въсѣ искаше дш҃ѹ мою҆ (Те напразно търсиха душата ми). Както к един преписвач, преписал от мое писание, дето Павел казва на колосяните блюдѣте ѱы҆, блюдѣте злыѣ дѣлателѣ (*Пазете се от псетата, пазете се от злите работници!* (Филип. 3:2), сиреч "Пазете се от измамниците!", и то е с ери. А той, като сменил буквата, написал блюдѣте ѱѣ҃ (Пазете, внимавайте, кучета!), сякаш им говори на тях самите: зрѣте ѱѣ҃ (Вижте, кучета!), и нарече всички колосяни псета в това послание, вместо да каже "Пазете се от псетата!" И само това ли? Колкото някой може да преброи косъмите на главата си, така и тия грешки. И тук само дадох пример, по-нататък и за другите ще намерим, и за тази буква, и за останалите. Сега само ще ги набележа донякъде. Защото кой може поред да измисли за всяка една? Обаче това ы и ѳ са съвсем изгубени, понеже и името им не се знае.

Защото никъде не се говори според него, ѣ също така е изгубен. И не толкова заради гласежа й, ами защото не се намира на мястото си и не се придържа към своите думи. Трябва ли да се изхвърли в такъв случай? Не бива. Защото как да разрушим това, което градим? Защото без тази единичка буква всичко ще се извърти, както се покварихa божествените

писания, когато това ѣ беше преместено. И за какво би било нужно неговото изобретяване, ако не за да бъде отделно от є и ѥ, и ако не отличаваше други думи? Защото с ѣ се казва свѣть свѣтєн (светлина, която свети). С є пък – свѣть (светй), сиреч свѣть гъ҃ (свят е Господ), или пък свѣтын кто за някой светия. И така обърква всички думи, щом не се намира на мястото си. И не само ги обърква, ами се стига и до богохулство, както ще намериш в трийсет и първа глава. А ако някой иска да узнае как трябва да се произнася самата дума, където има ѣ, без да ми се подиграваш, чуй това според измаилтянския език и останалите, защото иначе не ми се удаде да го обясня. Защото чак дотам е дошло закоравялото зло, та във всички божествени писания не се знае нито една дума според тази буква. И заради това ми се наложи да внеса тук думи от чужди езици, така че учещият този език да разбере правилно как звучи "аз" на турски, сиреч бѣнь "бян". Ако го напишеш с є или речеш, че се произнася с є, с є не можеш да го изречеш правилно, а се произнася така с ѣ. Или как можеш на гръцки да изречеш правилно "кряс" (*κρεὰς* – месо) с є? Така се произнася с ѣ. Но така е според неуките гърци, а не според учените. И в гръцкия език няма буква ѣ, нито пък по книжовному трябва да се произнася нещо според нея. Или пък на влашки език как правилно да изречеш "бя" (пия)? Защото и това е с ѣ, а не с є. Така е и във всички подобни думи. Затова трябваше и в божествените писания да се разделят думите, където е с є и където е с ѣ. Но понеже това е много трудно за този език, то нека го произнасят, както говорят, но само ѣ да си стои на мястото, а пък є на своето, за да не се обърквaт божествените писания. Защото и ние не учим децата, които се учат при нас, на произношението на тази буква, за да не си навлека излишни обиди от невежите, докато не ми бъде заповядано, ако бъде угодно, да се насади цялото учение. Ако ли пък не стане, бихме изтърпели и този недъг и при нас ѣ да се произнася като є. Само нека си стои на мястото, защото по-нататък, в трийсет и първа глава, ще покажем на познавачите на божествените писания по кой образец коя дума идва. Трябва дори и децата по време на ученето си да не се карат да произнасят тази буква като ѣ, то поне да им

се произнася и да им се дава още по-голямо знание за основа. Защото смея да кажа, че едно от децата, учило се една година на правилното учение, може да познае всяко написание дали е правилно или е грешно. А от всичките тези неща училият това учение по друг начин може да разбере само украсата, дори и да учи много години. Но, мъже, каква е ползата от украсената блудница?

ъ е завършителна буква, напр. пе́тръ, па́ꙋлъ, мо́ꙋжъ, ѭ́нъ. И естеството му е да отделя думите, за да не се сливат със следващите ги, ами думата да се открои ясно. Защото ако нямаше ъ, думите щяха да се сливат. Например, където се казва па́ꙋлъ же и́де въ сн҃'мищѣ (Павел отиде в синагогата), ако ъ липсва, щяха да съединят и-то с л-то и да изговарят паꙋли́дѣ (Павелиде). Обаче ако има дасия върху и-то или апостроф, няма такова сливане, също както в гръцкото писмо. Но има и още примери за това сѣ вѣ нѣ҆ш҃ь и не имѣ́нтсѣ и́нь кь нимо́ꙋ (Той е нашият Бог и да няма друг освен него) или тъ҆ сѣ вѣ на҆ш҃ь (Този е нашият Бог) и т. под. Но в тези ерове никой не бърка, а само в антистихата – ъ – сиреч ер голям и ѕ – ер малък. Защото как можеш да речеш с ъ въ́н'же оу҆пва҆́ (на когото се надявах)? Ще го напишеш с паерчик. Ако ли пък го изричаш и пишеш с ъ, то не казваш, че се надяваш на Бога, ами вънъ (навън), на двора, навън, за изхвърляне. Или ако напишеш фи́ннѵ҆' с ъ, и тук не казваш самото име, ами го обърквaш. Или доу́ѵ҆, или кѵ҆пари́с', или други подобни на гореспоменатите думи, или на тези имена, или на някои други, в които ъ се различава от паерчика. Ако всяко едно от тях не си стои на мястото, то и при тях има много поквара.

Трябваше да изброя най-напред трите загубени букви, но понеже казах, че първо трябва да се издигне връх от завършителните букви, затова тук въведох ъ помежду им. Защото тези три букви нито са начални, нито господствуващи.

А ѳ, макар да е като тях в този език, я смятаме от друго естество, тъй като е от гръцките букви и макар да не е господствуваща в гръцки, то с нея започват много думи.

И след като вече казахме за покорителните, ще речем и за ѳ, която е господствуваща буква и която писачите с покварена

памет не само покварихa, ами погубиха. И с нея погубиха и главните твърдини на писанията. Защото най-напред на гръцки се казва θεὸς с ѳ, което значи всевиждащ, сиреч – виждащ толкова, защото е Бог. Но има и други думи, казани от Моисей и пророците, които тази буква поддържа и които не можаха да бъдат преведени от онези велики мъже дори и на гръцки език, нито пък на някой друг, да не би да бъдат изопачени. Има някои такива думи в гръцкия език, останали непреведени и в нашия език, и както се произнасят там, така и тук. Защо ли? Защото са страшни и велики, и за да не допуснем някакво богохулство или някакво изопачаване, или недоразумение. А ние като изоставихме тази буква, погубихме и главните думи, макар това да не е по вкуса на тези писачи. А пък където не трябва, там я пишат. Защото името тѳмоѳе́н значи "почитащ Бога", а те като сложат ѳ в началото, казват "на яростта на Бога", защото ѳнмо́ ще рече "ярост". А където тя трябва да се произнесе след т – ѳ мат'ѳе́а с҃т҃го є҆ѵ҆гг҃ліа, те казват ѳ матѳе́а, т.е. "от суетното свето евангелие". И други неща ще кажем за обяснение, но тук и това е достатъчно.

ѱ също е господствуваща буква за означаване на различни предмети и изрази. Идва от п и с и се смята за тяхно антистихо, сиреч ѱ҃лы́ь, ѱ҃ты́рь и подобните им. Ще бъде казано още за това.

Чрез ѳ също така се означават някои думи. Тя е друга буква, където с е заедно с к, например ѳе́рѳ; или ар'тѳ҆ ерѳ', или фиѳѳ', или алеѳа҆́ндрь и т. под. И да не обърквaш писанията, защото тя е господствуваща буква, а и поддържа много думи от еврейския език.

И ѕ е господствуваща буква. А има и думи, които се отличават от нея и са със ѕ, напр. ѕ поддържа ѕѣло́, ѕѣ́здꙑ, а пък з – земли́ѧ, зе́мльнь, знаемь, ѣзеки́ и т. под., във всички изрази и имена, в местните имена, т.е. имената на градове и села, или пък на хора, или на птици и на зверове.

И след като изброихме господствуващите букви с трите покорителни, ще кажем и за буквите, които и началствуват, и се покоряват на господствуващите, които тези учители покварихa по същия начин, както и другите.

ѫ е начална и се покорява, за да бъде в помощ на сръбския език. Защото в началото, когато бяха прибавени всички писмена към гръцките и беше съставена азбуката, нямаше никаква нужда то да се покорява, а само да началствува. Но някои му придадоха тази употреба според сръбския език заради такива думи като гн҃ѫ (Господне), ѡ нѣ҃ (за него), ко́нѫ (коне) и т. под. Та още по-голяма поквара внасят с тая буква и когато е покорителна, и когато е в началото на думата, и затова се вслушай в най-простата реч, където ще напишеш нѣкѣ̀ (не ще, няма). Ако го изпишеш с ѫ, а не с ѣ, чуй каква лудост носи думата, също както и в гръцки език, ако сложиш ѫ, където се казва не́скѣ, и речеш не́скѫ, виж какво значи. И след като искаш с писането да научиш и гръцки език и не знаеш това, как в началото ще можеш да разбереш писанието? Защото не е полезно за тамошния език ученикът да внесе някоя нова буква освен присъщите му двайсет и четири букви. В противен случай ще допуснеш извращение и най-вече не ще можеш да разбереш или да изречеш правилно нищо.

Казахме това обаче за завършека на думите и по какъв начин е попаднало в книгите. За началото пък ще кажем, че има следното: ѣ҆зы́кь идва от север, което ще рече "племе". А ти, писачо, пишеш или казваш ѣ҆зы́кь. Явно е, че цялата дума е лъжовна, защото ѫзыкь наричаш това, което е в устата ти и с което говорим, дето в гръцки се нарича гло́с'са, а "племе" е ѳѳно҃, т.е. ѣ҆зы́кь. И преводачите, забелязали, че тъй като тук няма друга разлика, ще се получи сливане, и ще се казва по един и същ начин ѳѳно҃ и гло́с'са, т.е. ѣ҆зы́кь и ѫзы́кь, затова постановиха едното да се казва така, а пък другото иначе. Защото как ще опишеш великото чудо, станало наистина при апостолите в град Сион в Горния Иерусалим? Защото божественият Лука така е показал освобождаването на пленниците, които по-напред неверието и дързостта им при стълпотворението бяха вързали така, та да не разбират какво си говорят един на друг. "И явиха им се – рече – езици, като че огнени, които се разделяха, и се спряха по един на всекиго от тях." (Деян. 2:3) И тогава и повелите Господни се сбъдват: "А вие стойте в град Иерусалим, докле се облечете със сила отгоре." (Лук.

24:29) Защото с тази повеля като с въже беше вързал своите коне, многобожната измама на езичеството, които едно време искаха да размътят морските води. И ако не кажеш ѣ҆зы́кь, ами ѣ҆зы́кь, то казваш: "Явиха се ѳѳнн огнени на апостолите", което значи "племена, народи". Защото там се казва "Явиха се ѣ҆ гло́с'се (езици)". Пък и ако кажеш ѣ҆ѵа, не е вярно. Защото "жена" на еврейски се произнася ѣ҆ѵеа. Оттук е произлязло и името на Ева (ѣ҆ѵа) (по Бит. 2:23), което променят с тази буква. А ѵа са два антистиха, защото името ѝ не е просто "жена", ами някак си върви според еврейския език. И виж попълзновенията на тия, които пишат ѣ҆ѵга или ѣ҆ѵжнно, и какво ще значи това. А и други изопачавания идват от объркването на ѫ или ѣ.

ю е завършително, а също и начинателно. Но такова е то и у великите по разум книжовници, а ѫ – само в сръбски и поради споменатата причина. Завършително е, когато кажеш по҆ю́тю гн҃ю (на пътя Господеи). Ако кажеш по҆ю́тоу, не само че не е вярно, ами е и лошо изопачаване. Защото с оу това значи "окова", т.е. в оковите Господни, а не "по пътя". Или пък и в обикновен разговор, когато пишат в писмо гн҃у гю́р'гю и не се изпише с ю, ами с оу, т.е. гн҃оу гю́р'гоу. Или както мнозина – гн҃оу го́ур'гоу. И забележи как объркват и тая буква, като я преместват тук. Така е и в божествените писания. Защото щом грешат и в най-обикновените беседи, колко повече ще бъркат в богословските? А и в началото на думата има такива неща. Ако някой иска да каже ю҆же прїи́де, което е просто "дойде време да...", и го изпише о҆у҆же прїи́де, то е объркал думата. Защото на сръбски о҆у҆же е "въже, окова". Но тук дори да го промениш, не е толкова страшно, защото идва в съгласие със старите преписи. Само според този език има пропуск, защото го преправиха, като премахнаха две букви. Понеже в старите преписи имаше четиридесет букви и после не ги въведоха в преписите заради този език. Защото се оказа тежко да се произнасят. И като решиха, че те са били внесени само заради българския език, а не заради някой друг от споменатите в четвърта глава шест езика, и дори не са измислени за нещо ново, появило се по-късно, а само поради споменатата причина. Това са ѧ и ѯ, които се оказаха бреме за сърбите. И понеже

тук липсват, такива думи малко губят. И виж по какъв начин. Ако там при българите е написано о҃уже, няма никакъв ущърб за друга дума, ами така трябва да се каже, защото според езика си имат и тази буква ѧ, която да отдели нещото и да каже о҃уже (вече), а пък а҃же (вече). А тук, ако кажеш о҃уже пр҃и҃нде, то по какъв начин ще напишеш думата, която означава "вече"? Ако някой събере ум и прилежание, аз ще му открия по какъв начин и без тези букви ще разбере разликата между двете думи и коя какво означава. По следния начин – като ги разграничи с ◌̑ и с ◌́ – ô҃уже (вече) и о҃у́же (вече). о҃у́же с дасия показва вече за връзване, а ô҃уже с извито ударение показва у-то в ю҃же пр҃и҃нде. Но същността на тези знаци ще покажем по-нататък или само ще ги изредим с другите като тях, защото кой ще ги произнася. Правим го само за да насочим божествените писания в правия път.

А що се отнася до буквата ѧ в тази дума, според българския език две неща показва тази дума, а по сръбски – едно. а҃же на български означава, тъй да се каже, "като хване, връзва", а на сръбски ю҃же или ако искаш да кажеш о҃у́же с оксия, и така, и иначе едно нещо означава, т.е. "вече". Но това са изключителни тънкости в божествените думи. Защото кой може да създаде Еротимата според тези неща, ако ще би да е ангел? Защото нямат път в този език, освен тук-там случайно. Може обаче да се състави друга Еротимата според този език, след като се пригоди тая. Но дори и да се състави, ще бъде охулена. Защото тук не насочват мисълта си към изтънчените неща, та по този начин да се сдобият с тайните на премъдростта, ами смятат за безумие най-мъдрите неща. Смятаме обаче, че на мястото на тези букви ѧ и ѫ тук в покорителна позиция стоят ѥ и ѩ, макар това да не е според естеството им. Следователно ѥ и ѩ са по-чести в сръбския, отколкото в българския, понеже хем началствуват, хем се покоряват, а в българския само началствуват. Българският пък с тези ѧ и ѫ е по-пространен от сръбския, понеже те имат по-друго естество. И освен това по-често ѩ е покорително, за да помогне на сръбския език. А в началото стои колкото и в българския език, толкова и тук. А ѥ и в края, т.е. когато се покорява, а и в началото е по-разпространено у сърбите. ю҃ също така е било разпространено и в началото, и в

края, но то се е разпространило по друг образец, както є и оу, и думите не означават нищо повече. И това е просто езикова употреба, а не нещо повече, както при ѩ и ѥ. И да не си мисли някой, че както тия се променят според езика, то така може и с всяка друга дума, и без да се замисля, да извърти божествените писания. Защото е установена истинна мяра за това от великите по разум. Защото сътвориха тези букви, след като установиха естеството на всяка една от тях. А ти, като си невежа и не можеш да познаеш и магарето пред себе си, и пишеш такива неща, как можеш ти, като си отдалечен на пет или на седем мили, да видиш какво има в зеницата на окото? Защото според духа на благодатта божественото писание, както казва Павел, словото Божие е по-остро от всеки двуостър меч и прониква до раздяла на стави и мозък (по Евр. 4:12). Следователно онзи, който не познава тези разсъждения, е подобен на човек, който вижда друг човек и знае само, че той е човек. А когато изпадне в някаква болест, изобщо не знае как да го лекува. А онзи, който знае, е подобен на лекар, който вижда всички органи и може не само да лекува, но и разбира откъде е дошла напастта и къде се е загнездила, и по какъв начин да я отблъсне.

Изредихме всичко това, защото само тези правила носят по-голям плод от предишния. И ако някъде се случи такава дума, каквато имахме предвид, когато споменахме Еротиматата, и сега някой каже, че ѣ с є и ѥ или ы с н и і са едно и също, и щом е така, ще пишеш едното на мястото на другото, а другото вместо първото, то защо тогава не са били изхвърлени и ѣ, и ѩ, както тези две букви ѧ и ѫ? Защото каква полза има от повече букви след като не означават повече неща? Но добрите сръбски книжовници са разбрали, че няма друго освен тези ѣ и ы, което да спомогне за умножаването на божествените писания, защото без тях ще бъдат изопачени. А и ти, преписвачо, където виждаш хубаво място, на което да положиш писмото, пишеш и се стараеш по почерка си, по плода на твоята сеитба, да приличаш на царите на божествената книга, а не на блудниците.

ѡ се употребява, за разлика от о, по следния образец: соломѡнь. нѡвъ. евѡды шрѣ, шѡсѣй и много други. И да не смята някой, че е напразно преписвачите да се стараят да пишат ту ѡ, ту о, ами да знае, че разликата между нещата е голяма и заради това да ги пишат с антистихата. Тъй като и Соломон значи "мир". Защото Господ каза на Давид, който искаше да съгради църква: "Не искам ти да ми я съградиш, но ето, ражда ти се син. Той е мъж на спокойствието и аз ще го опазя от всички околни врагове, защото името му е Соломон, и мир и покой ще дам на Израел по време на царуването му. И той ще съгради дом на Името Ми. И ще Ми бъде син, а Аз ще му бъда баща. И ще утвърдя престола на царството му довека." (по 2 Царств. 7:5, 13, 14) Добре известно е, че Соломон се престави и край постигна престола му, но сега думата ни е за Соломон Христос. Защото чрез храма на своята плът той примири небесното и земното. Както и сам рече на юдеите за храма на своята плът: "Разрушете тоя храм и в три дни ще го въздигна." (Иоан. 2:19) Този Соломон съгради Богу храм, в който примири всички. В него пребивава Бог и сега, и во веки веков. От този храм черпим дръзновение, та и нашите храмове да се просветят, след като той повторно ги въздигна. Това обаче се отнася за тези, които в храмовете на своята плът са го прославили с чистота и праведност. За този Соломон писа и Давид в седемдесет и първия псалм. Защото Соломон не пребъдна със слънцето, нито пък е бил преди луната от рода на родовете. И ти, писачо, внимавай, ако сбъркаш нещо в името, кого бъркаш и в кого го превръщаш? Знаеш ли какво казва там на еврейски? Какво означава? Ами най-напред върви и научи антистихата и така ела тук, и ще видиш дали ако объркаш чрез тях божиите имена или някои други и ги направиш богохулни, ще останеш безнаказан, ленивецо. А като не искаш да вникваш в божествените неща, за да се наречеш книжовник или да бъдеш такъв, ами се упражняваш само в краснопис и ни осъждаш, и ни забраняваш не само да обясним на другите, а и всякакъв друг път, и ни сам влизаш в царството, ни позволяваш на другите. И взехте ключа на разума, и направихте един пришълец син на геената (по Лук. 11:52 и Мат. 23:14–15). Защото казвам исти-

ната, че изопачаването е много голямо и всеки постъпва според своята воля във всичко, и тъй като божественото учение и писание е накърнено, и на самите писачи им идват слабост и лукави мисли, и безсрамие, и леност, каквито не са ни присъщи, макар и да съм обременен с други пороци. Защото вместо да вникна в божествените писания, учещият се и пишещият се отдава на пиене и на безсрамни разговори, на сборища и на празно разтакаване. И не чуха онзи, който е казал: *"Пътят на мързеливите е като трънен плет."* (Притч. 15:19) и пак: "В желанията си всеки е безделник." И откъде са тези неща у хората? Ами от благодеянията на деспота, който ги храни, а те не се грижат за нищо. И не казвам, че не е хубаво да бъдат хранени. В никакъв случай. И законът казва да се храниш с готовото, за да радееш за божественото *"И които свещенодействуват, се хранят от светилището."* (1 Кор. 9:13) И още Моисей освободи от войската свещениците и левитите, за да не намерят причина да бъдат нерадиви за църквата Божия. И това ли е нашето радеене – да погубим и покварим, което е останало, не само от писанието, но и божествените повели, както ще разбереш в трийсета и трийсет и втора глава? Защото вместо да радеят за божественото и да благодарят на деспота, и да се смиряват пред всеки, казват: "Аз съм по-голям човек, защото повече ме храни и облича, и стоя на по-високо място." И не разбираш, че щеше да бъдеш по-голям, ако беше върнал дълга си за това, както подобава в града на деспота, за което всъщност той те и облагодетелствува. И някой свещеник не разбира, че заради свещеничеството е ръкоположен да съблюдава свещеничеството, ами се смята за по-добър от останалите Божи творения. И обичат почетните места, и само пресмятат кой къде седи, а нищо не вършат. За подобните на тях Христос е казал: *"На Моисеевото седалище седнаха книжниците и фарисеите."* (Мат. 23:2) и т.н. И ако някой рече или мисли, че служи и че въздава дължимото на деспота, понеже пее всяка утринна и вечерна служба, аз ще му обясня в трийсет и осма глава каква е тази служба. Но стига засега.

А на нас, самодържецо, подобава по-голямо страхопочитание и внимание към писанията, отколкото на гърците, за да запазим

Божия бисер. Защото ние не преплувахме бездната с наш кораб, ами го взехме от евреите, но стигна до нас, пренесен от гръцки кораб. А ние го срещнахме с малкото корабче на придобитите букви и го взехме в пристанището. А те, понеже са занаятчии и пътешественици, и са по-близко до нас, и са търговци, знаят къде има голяма печалба, а къде – малка. И тъй като ние сме невежи, само от тях ще узнаем къде се събира бисерът и ще е от полза, ако не погубим голямото и скъпоценното, тъй като не знаем цената му и можем да го обезценим чрез писмената. Защото е голяма загуба, ако захвърлим съкровището в пропастта на незнанието. Дори и някой да иска да го вдигне, понеже знае, че е в пропастта, как може да слезе без здрава стълба и да излезе, като го вземе? А стъпалата на тази стълба, сиреч буквите и техните одежди, и знаците, са счупени.

Има и друго антистихо на ѿ освен о́, защото о́нь е главна буква – ѿ, о̀ о̀, о́, о́-нь и това четвъртото също се употребява като о́, защото е нещо средно между тях. И има ѿ̀ за споменатите по-горе думи и други подобни на тях. А това о̀ е покорително, напр. вьхо́дещѧ тн гн̄ вꙋ сты́н гра̀ (когато ти, Господи, влизаш в светия град), вода̀, мо́ре, не́бо (тъй като), и други такива. А в началото, напр. о́гнь, о́блакь, защото показва само единична същност в тези неща. А голямото ѿ̀ – много неща, напр. ѿ̀блацн. По същия начин и когато е покорително, голямото говори за много, а малкото – за едно нещо. Те различават мъжките от женските имена – ѳеѡ́рь, ѳеѡ́ра, ѡ́нь, о́на̀. И като стигнеш до заплетена дума, ако има голямо ѡ́, напр. ѡ́нꙋ́сна̀ (онзи), то говори за мъж. Ако ли има малко о́, то – за жена, напр. о́нꙋ́сна̀ (онази) и т. под. Обаче това се отнася за имената от мъжки и от женски род. А що се отнася до средния род, има голямо, което е за много неща, и малко – за едно нещо. Такова ѳ има, където се казва ѳко. Показва едно око. Такова оо ще сложиш, когато речеш о́чи мои вынѣ кь го̄ꙋ (очите ми винаги са насочени към Господ). Защото как ще го отличиш, когато казваш ѡ́чїн сы́н (синове на баща), така че да не стане попълзновение, както бе казано по-горе? Защото всяко носи своя белег според преданието. Пък и за да не се запънеш, четецо и тълкувателю. Защото това още отдалече ти показва думата.

Така е и във всички думи. И заради това невежите се чувствуват по-свободни в покварените писания, отколкото в правилните. Защото за тях одеждите и знаците на буквите, и правилните утвърждения са голяма спънка. И също така знаещите не са свободни в извратените писания. Защото всички тези варварства и богохулства, и извращения на езика са голяма спънка за тях да покажат цялото съдържание на службата чисто и непокътнато. На тях и на техните съратници това е присъщо, те са негови защитници, а за лешоядните грифове храна са смърдящите телеса, а мирото е вредно. Казвам това обаче за другите, които искат да ги слушат пред Бога, та да не би да заприличат на тези, които в началото на нашето приобщаване към християнството възлюбиха тъмнината, макар светлината да сияеше. А колкото до невежите, не се отнася за тях, защото бидейки правоверни, смятат това за ароматно ядене, макар езикът им да е пълен с тръни, а на гърлото им да присяда и сладостта капе долу. Може би някаква част от тръните пада в сърцето, което е свикнало открай време да ражда смърт, както поради някакво непокорство стана и на съборите на светите отци, защото бяха несведущи в божествените неща. Защото не бяха утвърдени чрез благодатта на Светия Дух в тънкостите на словото Божие и затова отпаднаха от правата вяра. И нима и днес не са засети много тръни, които само чакат време, за да избуят изведнъж? Защото в такова време само гангрената се утвърждава и разпространява, след като цветът не се е развил според природата си. Но за тези неща ще кажем в двадесет и осма глава.

А і е начално и завършително, но не в самия край на думата като н. Завършително е напр. в гаврі́иль, ѻ҃ври́иль, рафаі́иль, дими́трїе, григо́рїе, цр҃ре, тр҃ре, влве́нїе, метанїе, бытїе и др. такива. Начално има напр. в їѡи́ль, їѡси́фь, їо́ꙋда, їѡа̀нъ, їсаа́кь, їа̂кѡ́вь, їнѡ́кь и др. такива. А където не е според естеството си, смисълът се накърнява.

Според естеството му вече сравнихме н с ы, но ы не стои в началото, докато това н хем е начално, хем е покорително. И затова тук ще кажем за началната му позиция – изы́де (излезе), и да̀ (и даде), и бѣ̀ (и стана), и вздыха́е (и се качи), и да́но бѣ̀ (и беше далено), и собра́шѧ (и се събраха) и т.н. Защото най-често е начално и завършително след а̀ и ѐ, и ѡ̀, и ѣ̀ и а̂.

Това пък е покорително, но не стои в края на думата, напр. мѵро, тѵр', сѵдо́нь, ѧ҆сафі́а, сѵрі́а и т. под. В началото на думата не е много често, но го има, когато трябва да се каже ѵ҆ра́кла, ѵ҆ѱи или нещо такова, защото дасията на мястото на зрънцата показва, че не е ѵ. Защото ѵ не началствува само без сричка, а онова, което господствува, трябва да има апостроф или дасия. Както и останалите покорителни и начални – когато са сами в началото на думата, взимат знак дасия или апостроф, за да го отбележат. Ще се спрем за малко и на антистихото ѵ, а останалото ще кажем в подборката, направена от това. Ако искаш да кажеш мѵро (миро) и напишеш такова н, то не означаваш мирото от мощите на светците или създаденото от Моисей, което е три вида, ами друга дума, т.е. мѵр' но (от миро), мир'но (мирно). Ето буквите и в двете думи са едни и същи, освен антистихата – н, които се противопоставят едно на друго. Защото едната буква се противопоставя на другата, отбелязвайки друга дума. Да не би ти, лъжеписачо, да кажеш, че и двете имат един и същи смисъл? Тогава обърни внимание къде и как всяко едно от тях поема по своя си път. *"От благоуханието на твоите мазила името ти е като разлятото миро"* (мѵро) (Песен на песн. 1:2) и това е според Соломон в Песен на песните. А чуй пък друга дума, която е с н: "Имаше мир (мирь) по негово време." Тези, които бъркат това, извращават дълбокия смисъл на писанието в гръцките книги, който казва *"да насочи нозете ни в пътя на мира"* (Лук. 1:79), т.е. по пътя на смирението. или в четвърти псалм "в смирение" (по Пс. 4:9). И не усещат къде отиват и как това ще изтълкува дълбокия смисъл, и какво ще донесе обновяването му. Защото който иска да превежда или да предаде смисъла, първо да научи какво казва пророкът провидец, и така само да се докосва до тези неща. Защото пророк Захария, движен от Свети Дух, вижда ангел в плът – детето Иоан. И Христос тогава е дете от сенчестата планина, а вече мирото е разлято според Соломон, и както велегласният Исаия казва: "И ще покара младочка от Иесеевия корен, и цвят ще покара от него, и *ще почива върху него духът на премъдростта* и т.н. (по Ис. 11:1–2) И пророкът (Захария), обзет от неизказана радост, било защото е баща на такова дете, било заради помиряването на небесното и земното, или пък заради

разрушаването на устоите, защото се бе сбъдната надеждата на народите, извика: *"Благословен е Господ Бог Израилев!"* (Лук. 1:68) и други благодарствени песни изпя заради големия дар, даден му от Бога. А най-накрая рече *"да насочим нозете си по пътя на мира"* (Лук. 1:79). Защото кого първо изпрати Господ да смири човеците? Да не би някой от ангелите? Не вика ли чрез пророка: "Нито ходатай, нито ангел, а сам Господ ги спаси!" И затова оттук се вижда, че с милостта си Господ е сътворил пътя на мира, за да не се труди никой за това. Защото този път е евангелският, той е заради самата Господня благодат, а не заради молитвата. Защото дойде да намери загиналия, в чиято плът по-напред се беше облякъл, защото с малко нещо на въдицата ще извлече голяма полза само ако то е рибешка храна. И тук пое върху себе си самата храна на супостата, която е подобие на загиналия, и като го стори, затова казва *"в пътя на мира"*, т.е. на покоя. Както се казва без труд да се упокоим мирно в благодат. И ако някой чуе някоя дума, нека разсъди, че в четвърти псалм казаното е "в смирение". И дълбокият му смисъл казва "в мир", но с кого тогава се смиряваш? Мир означава покой, т.е. отърсил се от всички дневни грижи и мисли, събери ума си и се уповавай на него, както е казано: "Ти, Господи, ме всели тук единствено за да се уповавам." И това е истинският смисъл на въ є҆дѝнъ или на є҆дѝнъ (единствено), а не един. Но за тези неща може да се каже много, и затова да минем по-нататък. А тези, които като пияни преправят пророческите думи, а и останалите, ще пожънат своето. Ние даваме пример за антистихата. И ако не ти се вижда вярно, водя ти за свидетел твоята майка – гръцките думи и букви, чрез която ти израсна като семето от бащата – еврейските букви и думи. И подобава в тези неща всячески да се придържаш към техния нрав и подобие, към естеството на родителите. В противен случай нашите букви няма да струват дори колкото едно копеле, защото не познават не само баща си и се отвръщат от него, ами и родната си майка. Защото какво е нужно на утвърдените в превода думи, за да ги изречем според основния им образец? Макар и просто казано – да е същото. Ако пък е скрито и не всеки може да разбере какво значи, не е чудно. Защото и в гръцки има много думи, които

само малцина знаят. Но не се променят, за да не се отдалечат от естеството си. Също така и по-простите думи. И изваждаме от естеството им не само тези, които изредихме, ами още много и много.

ѵ е господствуваща буква и трябваше да я наредя близо до ꙋ, та да знаем, че товаѵ е противоположно на ꙋ в нашите букви и го отделя това, че ꙋ съдържа две зрънца, когато е в покорителна употреба. А пък в началото дасия или апостроф. А ѵ няма нищо такова, защото е господствуващо.

Но виж още за противоположните букви според гръцкото разделение. Защото там има такова нещо – *χείρα*, т.е. ръка и отново *χήρα*, което е "вдовица" или "сирак". Едно и също според буквите и ударенията, освен противоположните. И там има много такива и при всички букви. Защото едни са дифтонги, а другите имат псила и много други знаци. Тъй като само н се разделя на толкова *ει*, *η*, *ῖ*, *οι*, *ῦ*, *α*. И всички те принасят плод, крепейки своята дума. Защото там не са така нахални като тука, нито пък има някаква забрана за познавачите да ги утвърждават. И не само н, ами и є, и всички начални букви с дасия много се плодят. Затова и онези великите по разум, които са искали да направят превода, са сътворили тук повече букви заради езика, защото са видели, че като има повече букви за употреба, не трябва да се измислят тук всички антистиха, а само тези, които пособваме. Но не са ни повелили да ги губим едно по едно.

Сравнихме є е ѥ, но и с ѣ също има нещо общо тебѣ̀ (дат. п.) и тебѐ (род.-вин. п.). И да не си мислиш, че и двете имат еднакъв смисъл, че как ще напишеш тебѐ поемь, тебѐ блаженъ, тебѣ̀ благодарнь (Теб възпяваме, тебе благославяме, на теб благодарим)? Защото на гръцки се казва Σὲ ὑμνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν. И виж как там означава различно нещо. Има много подобни случаи. Но можеш да разбереш това и според този език, защото една е думата и естеството ѝ с є, а друго пък с ѣ. И ако искаш и в този израз тебѣ̀ дàше (дадоха ти), но тебѐ бѝше (биха те). И виж какво е естеството на едното и какво – на другото. Така и в останалите случаи.

ЄДИНАЙСЕТА ГЛАВА

ЗА НАЧАЛНИТЕ Н НЕГОСПОДСТВУВАЩИ, А ПОКОРНТЕЛНН БУКЕН, КОНТО НМАТ ДАСНЬ Н АПОСТРОФ

След като говорихме за изгубените и изопачени букви, подобава да дадем пример и за тези всичките. И най-напред трябва да се изброят покорителните, които стоят в началото на думата с дасия и апостроф, и псили:

ἁ, ἑ, ἡ, ἱ, ὁ῾, ὧ, ᾁ, ᾑ, ᾡ

ἁ е начална буква винаги когато се срещат по-голям или по-малък израз и това ἁ се намира в началото на целия израз или след една негова част. И ако се намира в края на израза, за тази част не ползува апостроф и дасия, ако ли пък е в началото на следващата, то е потребна дасия или апостроф. И тези са знаците на това място᷑ ᷒: ἁщε вьзы́дєть (ако се качи), ἁщε бы́ (дали стана), ἁзь, ἁщε лѝ, ἀпль, (ако, апостол), ἀмѝн (амин), блаженн ἁщε съхрáнеть (благословени, ако запазят), сѝ ἁщε вьзхщѣть (ако те поискат). Отдалече ти показва с този знак, че ἁ не е от тази дума, а от следващата. И четецът няма да се запъне, и пак служи да отбележи най-тънките думи, за да не се получи сливане. И така е навсякъде с това ἁ.

Така и ἑ, ако кажеш ἑдѝно ѥже вѣмь или нещо такова. Защото ако го няма това᷒, думата продължава – ἑдѝное жє́жоу или нещо такова. А когато е Є, то е така Єдѝно ѥже вѣмь, то вѣзвѣщь и т. под. Така също и в началото на по-големи изрази, както и ἡ Єдѝнь сть̀ емьже є́сть, ѥже бы́, ѥгѡ̀ пріи́деть, ѥлисавєть, ѥмѝлос, ѥ᷑ва їелєѡ́зарь, ѥгᷣть. И във всички думи подобно на това.

Също така ᾑ, ако кажеш ἑдѝно н нѣ́сть ᾑно. И ако го няма това, четецът ще си помисли, че се казва ἑдѝнон. Но като го има това᷒, дори някоя начална буква да се намира някъде в края на реда, никой познавач няма да се запъне. Защото това᷒

показва, че буквата не принадлежи към тази дума или израз, а към следващата – ѝсцѣлѧи, ѝ вндѣ, ѝ стѣ, ѝ вꙁрѣ, ѝзыдѐ, ѝ не бы́, а́лѝа, ѝ бра́тїа и т. под. във всички думи.

ї. Тази буква е начална само в собствените имена и там ѝ трябва дасия или апостроф. А пък в покорителна употреба има две зрънца -, напр. дѝинтрїе, трїе, блг҃е́нїе и така във всички думи. А когато е в началото, съдържа, както и другите, дасия и апостроф: їѡа́нъ, їѡакі́мъ, и пр. А що се отнася до зрънцата, в началото, където има дасия и апостроф, не се употребяват, както ги няма и ѵ, където е в начална позиция. Защото апострофът или дасията показват, че то не е ѵ. Нито пък това і е нещо друго. А тези зрънца имат и друго значение, но тук това стига.

ѹ трябва по същия начин да се отбелязва с апостроф и дасия, сиреч: бы́тноу (битие – дат. п.), но бы́тн ѹ҃ гѣ (да бъдеш при Господ) и пр. ѹ҃стѣ, ѹ҃шн, ѹ҃слышѣ (чу), ѹ҃вѣ́ (разбра), ѹ҃ха́нїе, їѹ҃сть, їѹ҃дѣѳь и др.

Също така ѡ҃ – ѡ҃цѣ, ѡ҃цѣмъ (на бащата, на бащите), ѡ҃ здра́вїи (за здраве), ѡ҃гнь, ѡ҃ спе́нїи (за спасение), ѡ҃ мнѡ́зѣ (за много), ѡ҃ мл҃а́лы́и (за малките), ѡ҃ вели́кы́и (за великите), ѡ҃ ѝзбра́нныи (за избраните), ѡ҃ставѝ. И пак така, ако искаш ѥ҃дѝнорѡ҃но́моу, което е ѥ҃дѝнорѡ҃но́моу, защото на гръцки всички са така κατέναντι τουτέστι, φανέσσι, което е κατεέναντι, τουτο ἐστὶ, φανέεσσι. Намира се и тук като при всички начални букви, но значението на тези ’’ е съкращаване: ѥ҃дѝно́моу, ѥ҃дѝно́моу. Защото тази дума не е "един" и не означава ѥ҃дѝно моу ѥ҃ (едно му е), ами ѥ҃дѝноѡ́моу, сиреч ѡ҃но́моу (на онзи). Защото това съдържа две думи. Също така и във всички думи, както бе казано преди – фарѡ́нь.. фарѡ҃ша́ (царят си отиде). фарѡ́нь е цар на Египет, а не фара – което също е езически цар. Но ако над ѡ има апостроф, четецът няма да се запъне, като сметне, че става дума за фараон. Защото ще разбере отдалеко, че става дума за фара (цар): фара ѡ҃шѣ́ вꙁвра́тнее (царят отиде и се върна). И така във всичко трябва да се намира правилното писане.

ѣ҃ изисква същото: ѣ҃ко вꙁвелѝ́ншѥ҃ (защото се възвеличиха), ѣ҃ко ѣ҃вѥ́нсѐ (защото се яви), ѣ҃вѳрь, ѣ҃сли, ѣ҃здн, ѣ҃мо́же, ѣ҃вле́нїе и пр. И отново тѣмь ѣ҃ вꙁѣше (затова взеха тях двамата), тѣмь ѣ҃ко прїѝ́нде (дойде им много). И това ѣ҃ много силно се противопоставя на ѣ҃, макар да казват, че ѣ҃ е едно и също с ѣ҃, словоблудствувайки. Трябва да се внимава, защото ѥ҃дѝна́ и ѥ҃дѝна́ са различни неща. С ѣ҃ означава двама мъже, с ѣ҃ – само една жена: ѥ҃дѝна́ вꙁы́доше помл҃а́нтисе или вꙁ їерⷭа́лѝмь раꙁ соудѝнтѝ́сѐ (двамата отидоха да се помолят или да се разберат в Иерусалим), т.е. двамата мъже. Но ѥ҃дѝна́ ѣ҃ца́ цѣ́ мѝро́у (единичка владичице на света). Също така и в началото на думата има разлика с ѧ, и който не внимава за това, не само ще ги размести, ами ще въведе и богохулство, както ако сложи ѧ в повече, или пък го изпусне, както открихме, че е пълно в тези покварени книги, където се казва: мѣ мы́ї҃ѡа́нна ꙗко вꙁ рожѐнны́и женѝ́мъ бо́л҃шаа чѣтоу́ще оу҃бл҃а́жемь (Сред родените от жени облажаваме Иоан, когото почитаме като най-велик) (по Мат. 11:11 и Лук. 7:28). Достатъчно е да се каже бо́лша, т.е. за мъж, а ти като си прибавил ѧ, си рекъл жена. А нима Кръстителят е жена?! Така и ако изпуснеш това ѧ, пак бъркаш. Защото най-много поквара намерихме в тази буква ѧ. Но за това ще е от полза да поговорим и по-нататък.

ѣ҃ също така е начално и покорително в това писмо и изисква дасия и апостроф: ѣ҃зы́кь (език) и пр. Защото как отдалече да различиш изразите прп҃бны́е мтр҃е (на преподобната майка) и прп҃ны ѣ҃же нн ѥ҃дномоу ѡ҃ соу́етны́ѧ касатѝ́сѐ (преподобните да не се докосват до нищо суетно) и прѝведѝ́тсе дв҃ы вꙁ слѣ҃ ѣ҃́ (девиците ще тръгнат след нея), и ѝскрьнѥ ѣ҃́ (близките ѝ), и всички други изрази по този образец.

Но апострофът и дасията не се употребяват само по този образец, който описахме в началото, ами апострофът означава мъжкото, а дасията – женското, както показахме в шестнайсета глава. Тук обаче си позволихме да ладем в това свобода на четците и песнопевците, така че, който знае това, да се чувствува свободно в правите писания.

ю също така началствува и се покорява: ю҃но, ю҃нь (младо, млад), ю҃же (вече), ю҃гь, ю҃но́шѧ, ю҃но́ше. И пак така: цр҃ю́ ю҃же прнш҃ѝ́шоу (когато царят вече беше дошъл), цр҃ю́ющѧго (царуващ – род. п.), цр҃ю́ ю҃до́ѹ хо́дещоу (докато царят минаваше оттам) и др. такива.

И след като изредихме тези букви по този начин, да кажем и за ь по какъв начин се различава от описаните по-горе и не

изисква нито дасия, нито апостроф. Ако стоеше в началото и беше начална буква като останалите, както в много покварени книги по-рано, сиреч стари, които днес наричат староизводни, нищо не би покварила, че да погуби някоя дума и би било потребно да има и апостроф или дасия. Но понеже ѝ е достатъчно за това, не бива заради смисъла да се смята, че това ѣ има нещо общо с ѭ или пък му се противопоставя, защото беше изхвърлено от началото на думата. Защото когато самодържецът е в престолния град, не подобава на подобието му да стои заедно с него на престола на царството, за да не го помислят и него за владетел. А когато има владетел, нужно е да се намери и противник, заради престола на държавата, макар и не чрез него самия, но чрез нечии помисли.

ѣ. И пак ще кажа, че ако беше едно с ѝ, то защо няма нито начало, нито дасия, както н. Но тук стига за това.

ДВАНАЙСЕТА ГЛАВА

За останалите господствуващи, които никъде не стоят в началото на думата, без да правят сричка, нито пък могат да се покоряват на други букви в края на думата, а само една на друга

ѓ, ґ, д́, ѕ, ѯ, ф́, ќ, л̂, м́, н́, п̂, р̀, с́, т́, ф̂, х̂, ѱ̂
б́, ж́, ш̀, щ̀, цѝ, ч́

И тия след точката са измислени заедно със ѕ и нямат съответствие в гръцки. И всяка една от тези букви можеше да получава надреден знак, ако стоеше сама в началото на думата по образеца на горните. Но понеже са лишени от това, затуй бяха лишени и от такива знаци. А тези букви стоят в началото на думата по две, като едната държи другата, или пък са три или четири, като в края на сричката вземат и една от речените по-горе покорителни, за които казахме, че могат да са и начални, или пък от четирите, които не стоят в началото – ѳ́ и трите ы, ѝ, ѣ, т.е. ра, сла, пѫ́ть, сврѣда, с тѣмѣ, ствоу. И във всички срички и съчетания подобно на това. Но макар и не всяка буква да стои само в началото, тя покорява другарите пред себе си, но с тях не прави нищо, а само с онези покорителни, които могат да стоят сами в началото на думата, или пък с онези трите и с ѳ́, защото и тези, които стоят сами в началото, ги покоряват, но без да има сричка, т.е. без да се съгласуват една с друга. А тези, които стоят сами в началото на думата, правят сричка и без господствуващите, но не когато са две заедно, така че да се съберат двете им части с ѥ̀н, ѥ̀ю и прочее. Но това се отнася за буквите, които са и начални, и покорителни, а тези покорителни, които не могат да стоят в началото на думата, т.е. ы, ѝ, ѣ не правят никаква сричка без

господствуващите. Защото както са написани поред, нищо не ще намериш в тях – нито сричка, нито число без другите. Пък ѳ в гръцките писания може да стои в началото на думата, а тук, изглежда, че това началство е отменено и никъде в непокварените писания не се среща в началото. И не се смята за изхвърлено от началото на думата, ами е заменено с такова ѳ̂. Защото сред гръцките антистиха освен другите, няма такова ѳ̂. Обаче като го виждаме да липсва в писанията на добрите и дивни мъже, ние се въздържаме да го въведем. Защото което те са постановили, знаят защо са го постановили. Затова подобава и нам да ги следваме, та да не би като променим нещо, да изопачим техните правила. Смята се, че поради по-честата му поява в началото на думата са го направили по-голямо. Но ако е било за това, то би било по-голямо и когато е покорително. Но поради споменатата по-горе причина те са сметнали, че ако това ѳ се пише вътре в думата в този език, това ще доведе до недоразумения и сливане, и затова са превърнали това ѳ́ в друго покорително антистихо, напр. вьсхо́дещѣ или хо́тещѣ. И като видяха, че се употребява много често и ще бъде подобно на началното ѳ́, постановиха да се пишат ѳ́ и ѳ̂ и двете заедно с другите, за да не се смята, че в началото на думата се противопоставят едно на друго, както казахме за е́ и ѣ́.

Ако ли пък има някакво недоволство, че не сме изяснили докрай тези неща, нека се знае, че с тази книга не правим типик, ами се постарахме да изобличим злото. А що се отнася до типиците, дадох образец за съставянето им на тези, които искат да ги съставят. Защото след като четирима души ме лишиха от помощта си, не мога да съставя съвършен типик. Но ако и след тези ми старания ни един не се наеме да състави типик, ще го съставя, както съм и почнал.

Срамно е и това, че и тази книга е сгрешена при дасията и не е като в гръцките или в търновските книги. Но понеже виждаме, че и днешните добри сръбски книжовници не се стараят да постигнат докрай тънкостите, затуй и аз не се постарах. Също така и за антистихата ѳ̓, ѿ и ѳ̂, което се отнася само за двете, т.е. разделянето на мъжки и женски ѿ и ѳ̃ и ѡ᷄, или на

много – ѳ̃ и ѡ᷄. И ако дойде повеля, и за това ще съставим типик от Еротиматата или като вземем една от търновските непокварени книги и със заимствуванията оттам ще го съставим. Старая се не защото съм преизкусен в тези неща, ами като някой, който без да е лекар, може да измие кървите и гноищата и да превърже раните, и да даде облекчение и път към изцелението и здравето. Пък има и лекари, които виждат много нагноявания в раната, и затова ги е страх да я докоснат, или пък се гнусят, макар да са умели. За тях не ще намериш добра похвала в Евангелието. И ето аз разобличавам причината за голямото осмърдяване, та да могат и лекарите да пристъпят към раната.

1. Защото не само според едно нещо са покварени божествените писания, но първата и главна пагуба и кли на развалата и богохулството са трите букви ѳ, ы, ѣ, понеже нито се държат на мястото си, нито пък се произнасят правилно, както вече казахме. 2. Второто след него е бъркането на одеждите, понеже също така нито се държат на мястото си, нито се говори според тях, камо ли да се произнасят. Заради това чрез тях навлизат не само безчислени варварства, ами и богохулства с промяната на ударението, както ще намериш в трийсет и първа глава. 3. Третото е покварата на дванайсетте букви, объркването и сливането им. Това обаче не е толкова сериозна грешка за по-простите хора, както по-горното. Защото, което говорят поради простотата си, това и мислят. Докато за мъдрите това е сериозна грешка наравно с казаните. 4. Четвъртото е да не се знаят ударенията – кои са от мъжките, а кои от женските. Също така и при антистихата ѳ̃ и ѿ, тъй като и в двете има скрит смисъл и не се знае по какъв образец е същинската грешка. Но това е по-леко, защото е потребно само на много ученик, а не на всички. Защото не всички могат да се докоснат до това с разума си, а само онези, на които бе открит смисълът в тези неща, обаче не е заповядано да ги лишаваме от тези неща. Заради туй е и забранено на невежите да пишат божествените книги при гърците, а и в Търново. И даже и в Света гора е било заповядано, че който писач не оповести пред църквата своето писание или на патриарха, или на митрополита, или на архимандрита, или на епископа, или на игумена, или на някой с такъв чин, та

познавачите да отсъдят не красотата на сечта, а плодът на сеитбата дали е достоен, тогава да получи благословия от него. Ако ли пък не, то да не се покварява писанието заради неговата дързост и му се забранява. Но в тази четвърта грешка – за ѡ, ѯ и ѳ и обвиних и себе си не като пълен невежа, ами като някой, който се занимава с лечителство и виждайки другарите си, дори и по-старите, съвсем немарливи, и той, раздразнен, занемарява по-тънките неща. И ето казахме четвъртата грешка като едно, макар че в нея има две неща – повишаванията на гласа и знаците за началата и за различаването на мъжките и женските.

5. А петото е в белезите за противопоставянето на думите – и останалите знаци, които ще покажем в седемнайсета глава, всяко, както му е редът, както и буквите в единайсета глава.

А пък за грешката при промяната на цели изрази, сиреч когато буквите са си според естеството, но смисълът е съвсем променен, ще кажем и в тази глава. Защото това е едно, а пък онова – друго. Тъй като това е все едно да се счупи стълбата (петте грешки, които изброихме), а пък другото – да ти се счупят краката. Но ако има стълба, хромият, пълзейки на колене и на ръце, ще се качи и ще слезе. А без стълба никой и от здравите не може да се издигне. А сега, тъй като съм улучил времето, ще кажа и за тези неща. Понеже някои говорят, че едното е новоизводно, а другото староизводно. Аз пък казвам открито, че язвите в писанията, които ще препишат такива писачи, са още по-люта рана, отколкото в погубените български писания. Защото и тук, както и там, най-вече се покварихa дванайсетте букви, изброени в началото, и одеждите и знаците. А колкото до думите, макар там да са променени, носят по-малко зло, отколкото тук трите погубени букви, които там са непокътнати. Ако пък някой каже, че ѳ там е покварена, дори и да е, не е погубена както тук в т. нар. нови изводи. И пак ще ти приведа тук още повече неща срещу това, че и тук, подобно на древните, много думи се променят и изопачават. Още повече сега, защото в този преславен град и малките деца започнаха да пишат книги, и не е толкова поради възрастта им, колкото защото са се учили на буквите неправилно. Заради това и останалите букви се погубват, а и смисълът също се е обърнал след древните разтлители. Но тия неща са встрани от моята

цел. А за измерението на старинното зло ще кажа, че там думите са по-прости, а тук има три разбити букви, по-скоро погубени, освен споменатите по-горе, и там, и тук, за които казахме, че тук са по-люто ранени. И там по същия начин в запечатан съд са насипани бисери и олово, и макар да не е редно така, но и двете се запазват. А тук съдът, в който са писмената, е пробит и бисерът и оловото се губят, най-вече бисерът се губи при ѳ. Или пък и така: там виното е в здрав съд разредено с вода и двете се запазват. А тук виното е в гореспоменатия съд. И каква полза от него, дори и да не е разредено, като се пролива напразно? Заради това тук раната е по-голяма от първата. А което казахме за това, означава, че не бива да се отрязва телесен орган, който ще оздравее, та да не би с това да се изопачи цялото писание. Защото у деспота се намират множество книги по градовете и манастирите, с които, ако ни бъде заповядано, като със сол ще осолим тези писания. Говоря за писанията от тези велики и дивки в словото мъже, защото със заемки от тях можем да извършим това. И който възроптае срещу тази дума, че щом като деспотът има много писания на такива мъже, които са по-добри от тебе, както свидетелствуваш истината за тях с това писание, каква е ползата от твоето старание, нека разсъди, както казах в началото, че тези, които искат да ги преписват, привнасят много извращения във всички тях. А пък и каква е ползата от тях, когато се смятат за едно и също с изопачените? Още повече, че видях един ръкопис да се откроява като крин сред тръни не само заради семето в него, но и заради красотата на почерка, но не осакатен, както казах по-рано, и някои, които казваха, че тръненото е по-добро от онова кринното и унищожаваха написаното с онзи безценен почерк като деца неразумни. Защото ако попиташ дете за лъскавата мед или за някакво кадило и после за бисера – кое е по-хубаво, – ясно е, че ще възвеличи медта и кадилниците повече от бисерите заради блясъка. Както и някой божи помазаник, който странствува из чужди страни и не само е лишен от своите хора, но и от богатството си и царството си, и славата си, и съвсем не се знае, че е от царско потекло. Както и Давид при идването му при цар Анхус не стана ли нарочно юродив заради обзелия го страх и се представи за по-немощен

в палата на царя? (по 1 Царств. гл. 21) Така и тези книги изглеждат непотребни за нищо. Не подобава да е така, понеже царуващият свише ни е облагодетелствувал многократно в много неща. Затова и казва: "Щом си силен, струвай добро!" (по Пс. 13:1; 52:2) И пак: "*Възпявам своя Бог, докато съществувам.*" (по Пс. 103:33; 145:2) И ще кажа простичко, че дори някъде някой от свещенородените, лишен от своето отечество и царство, да е претърпял за малко някаква обида или да е пострадал, не е работа на царщината да нарежда обижданите царици, които са в чужбина – избраните книги – заедно с развратените блудници.

Но по-горе говорихме за господствуващите букви и как тези, които стоят сами в началото на думата, им се покоряват, и когато им се покоряват, губят навсякъде апострофа и дасията си и изобщо не се срамуват без свидетел, както и мъжът не се срамува да е с непокрита глава, когато сам отправя някакво пророчество или молитва, или нещо такова според Павел (по 1 Кор. 11:4–7). Защото се покорява на божественото и не му трябва покривало за главата. А който ходи из града и по площадите с непокрита глава, си навлича срам. Още повече ако жена излезе навън с открита глава, не се държи според положението си и вече не е достойна да бъде в къщата на мъжа си, ами с блудниците. Такива са и буквите, които стоят сами в началото на думата, т.е. подобни на жена, която се покорява на мъжа си, раждайки мъж и жена, а ако над господствуващите букви има ^ или ˘, то ги срами, както женските накити срамят мъжа. Пък и го лишават от човешкото и от подобаващото му положение, така че вече не е достоен да влезе в храма или в почетно събрание, както и светите отци са казали в правилата. Ако ли пък някой попита защо няма ^ или ˘ над всяка буква, която стои сама в началото на думата, понеже всяка жена е покрита, кажи, че това е, защото и младите отрочета от женски пол, когато са деца и изобщо не са подвластни на никаква възбуда и разврат, да свободни да ходят с непокрита глава, тъй като са деца. Обаче буквите могат и с открита глава, и с покрита, но не като жените съвършено лишени от девство с някакво було или с венци, защото има два типа жени и това се знае от всички. А към божествените писания трябва да се подхожда много внимателно, защото се множат в неизреченото.

А пък господствуващите букви изискват следното: ако някъде не се сплитат без всякаква пречка, напр. пр҃н, дв҃е, тр҃н, сл҃а, сер҃а, ами има и възходящи и низходящи срички, то за тези срички се ползува ѣ в следните случаи: вѣщѣти, вѣлѣти, трѣбо, вѣздрѣжѧ или в някои други такива. Взимат го като свидетел или пък като оръжие, сякаш някой, ограбил сърдечен приятел, е станал подозрителен и винаги държи оръжие при себе си, и пребивава без страх и без фатален сблъсък. Но тъй като тези неща са много, достатъчно е само да дадем образец.

ТРИНАЙСЕТА ГЛАВА

За титлата

Стоящите пред Христовия кръст, рече, и виждащи знаменията, които стават, обзети от страх, пристъпваха, за да разберат причината, поради която беше предаден на кръстно наказание. Защото как можеше да не се стича много народ, след като беше празникът на пасхата и много иудеи бяха дошли от цяла Иудея[34] и Галилея[35], и от всички страни Израилеви, а и от други народи (по Мат. 27:55). Защото според предреченото от Даниил за истукана, който има железни нозе и една част от тях е от глина (по Дан. 2:33), неверието или сънмоначалието, слабостта или временните смутове се увеличаваха и Господ дойде според Давид да накаже всички народи с железен жезъл (по Пс. 2:9), с който и самите израилтяни бяха ръководени, и народите се сбираха от всички краища, докато кесарят Август[36] царува в мир и благоденствие четиридесет и шест години и четири месеца. А пък синът му Тиберий тогава навършваше осемнайсетата година от царуването си тогава. Защото Господ се роди в четиридесет и втората година от царуването на кесар Август и беше на петнайсет години, когато Тиберий[37] се възцари след своя баща Август, и през петнайсетата година на Тиберий се кръсти в Иордан, след като Иоан пое пътя на покаянието. И докато ставаха всички тези мирни неща, а пък Иудея беше изпълнена с чудото на Твореца и пак толкова неща, колкото при Моисей се случиха в Червено море и в пустинята за четиридесет години, при Иисус Навин и пророците и пр., и като слушаха всичко туй от много години, всички племена в пределите на Иудея бяха обзети от удивление, както и пророкът е казал за апостолите и тогавашните времена: "... *ще*

се уловят десет души от всички разноезични народи за полата на иудеянин и ще кажат: "ние ще дойдем с тебе, защото чухме, че Бог е с вас." (Зах. 8:23) И докато се стичаха от цялата вселена към града на великия цар, както римският папа Григорий показва в посланието си към Лъв Иконоборец[38], пък и в дните на сватбата и на жертвата за нашето приобщаване, и на благоуханното възнесение на Бога, единчкия първенец, сред многото братя трябваше да се намерят и дивни мъже от други страни, така че да се разгласи предварително идването на воините Христови апостоли за разгром на враговете.

И след като там имаше голямо множество от такива хора, виждащи слънцето, превърнало се в тъмнина, и докато земята се тресеше, камъните се разпадаха, докато гробовете се отваряха, когато църковната завеса се раздираше заради възславения, страдащ за нея, два извора изливаха вдъхновение за хората – или царският червен надпис – древния рай, или пък оня във висините. И докато ставаха такива неща, хората пристъпваха с трепет, за да разберат причината, заради която беше разпнат. Защото съдиите имат обичай да посочват и причината за наказанието, та съдът да се покаже справедлив пред владетелите, пък и да всее страх у останалите, за да не дръзват такива неща, за които съдят. И ако това е за злодеите, колко повече те искаха за праведника да намерят да кажат не лъжовна причина, подучени от архиереите. Обаче макар евреите лукаво да се стараеха да му припишат някаква вина, [Бог] подтикнал Каяфа вечерта да каже: *"По-добре е един да умре за народа."* (по Иоан. 11:50) Понеже не искаше съгласие, пророкът възвестяваше, и като искаше да покаже и унижението на Пилат този ден, той предрече силата на царството му и написа титла, която гласеше: цар иудейски.

Какво е титлата? Само белег за думата, който съдържа под себе си и букви, за да се означат важните думи. И това показва голямото изкуство на мъдреците във всички писания, защото в Коласаи видяхме изписан целия Псалтир върху две коли не само с титлите, но и със знаците над буквите. И откакто е трябвало да се пише по-изкусно, да не би някой от съборите

да охули невежеството на писмото, оттогава са писали думата с титла. И тя –ꙋ– е дошла при нас от гърците с останалите знаци, като стои само над важните думи, първо, за да се знае отдалече коя е думата, за да няма запяване, и второ, да не полагаме напразно повече труд, след като с малко можем да покажем същото. Ако потърсиш, и при тях ще намериш объркване на смисъла, където титлата е сбъркана, или пък се употребява по-често. Заради това и за нея е определена мярка кои думи да се пишат с нея, за да не се поквари чрез нея божественото писание. А думите, които я изискват, са бь, гь, црь, слнце, мць, црца, члкь, блве, цртво, бца (бог, господ, цар, слънце, месец, царица, човек, благословен, царство, богородица) и всички останали. Въведено е и такова д под нея, което запазва своя смисъл, макар и сплело се с нея, но то не е според гръцката писменост, а само според начина, по който тези думи се пишат с гръцки букви. Защото по гръцки образец е д-то с титла, което е задължително за думи като влка, влца, гжа, млнцн (владика, владичица, господарка, младенци) и др. Титлата покрива и крайна покорителна буква, напр. єг и др. такива. Но това е нищо. А както казах по-горе, работа на майсторите е да си служат по-често с нея; пак казах и че после ѝ бе определена мярка. Но и за двете внимавай да се простираш според гръцките писания, защото буквите с титли там са по-чести, понеже са майстори и знаят мярката, определена за думите; пък и внимавай да не промениш нещо като я сложиш. Тук не става дума за такива случаи, където искаш да кажеш бгоу, ако кажеш боу, не бъркаш нищо, или дєдоу – дд, или члвкь – чкь, или блгдть – бть, или бже – бе и под. А пък, които не са с титла, а ти им сложиш, явно ще ги промениш, или пък ако нейде ги лишиш от ꙋ. Това е разпоредбата на добрите книжовници, ако ли някой не знае, нищо да не променя или прибавя, или маха, а да се придържа според тях и да не изопачава поради незнанието си. Според това в гръцки има χρῑστὲ, χσ, χρῑσθὸς, χσ и на всички останали думи така, като се вземе началната и крайната буква, и отгоре, и се прави думата. По същия начин виж и боже – бе. Ако слагаш и ж по средата,

не похабяваш нищо освен писане и мастило. Ако го промениш по друг начин не според този образец, променяш и думата. А ако има и други случаи думата, която идва, да е по-дълга, трябват повече букви, понеже само от началната и крайната не може да се разбере, трябва да се вземат един или двама свидетели според думата θκὲ, δυνου, ανών. Така е прието и в славянската писменост за тези случаи. И отново и в гръцки, и в славянски всяко число има титла. Но за покритите с титли букви в гръцки, както и за числата, трябва да се внимава, понеже има и δὲ, ↄ или пък καὶ є, или ϑγα, или ϑγβ, или πα, гем или ѯи др. такива[39].

ЧЕТИРИНАЙСЕТА ГЛАВА

Трябва да се каже още и за буквите ѻ, ы̀, ъ, ѣ, понеже някои стигнаха чак до такова невежество, че ги употребяват като начални, след като те не са начални, а само покорителни. И защо? Защото и в гръцки ги няма и за това говорихме в дванайсета глава. А ы́ е наполовина гръцка буква и наполовина славянска, т.е. ѵ̆ и ь̆. Заради това се казва ери, сиреч ер иже. ь, ѵ̆, събрани и двете в една буква.

ПЕТНАЙСЕТА ГЛАВА

За тоноса

Всъщност за образеца, който е достатъчен за буквите. Защото макар и да има повече да се говори за това, ако не ни заповядат, не може да се изследва това. Защото като попитах за разобличението, ми беше заповядано как да разоблича покварата, а не да съставя нещо, като се простирам надълго и широко. А тук ще кажем и за одеждите им.

За ударената

᾽ се казва оксия на гръцки, сиреч остра, понеже с гласа от устата си натъртваш думата, където се намира тя, а не цялата дума, ами само където е тя, както ще покажем и по-нататък това и други неща в трийсет и първа глава.

῾ се казва вария, понеже когато изразът свършва, гласът тежко се опира в гърлото, а не в устата. Има вария в края на думата и в началото, където ѝ е мястото. Също така и оксията е на двете места. Но всяка една се държи според естеството си. В противен случай ще промениш смисъла, както ще намериш в трийсет и първа глава. И този, който се е постарал малко, за да запомни това, учи самото естество на гласа.

῀ Периспомени е сърдечният глас, така от сърце да изречеш думата, както когато казваш мѡ῎сн(Моисей), ѥмоу῀же (комуто), свѧ῀зь (връзка), лю῀бве (любов) и т. под. И се изричат от сърцето с всичка сила. И всички тези неща в правите писания дават отдалеч голяма свобода и разум на познавачите. Трябваше и оксията и варията така да опишем, но понеже не ги поместихме тук, ще покажем всичко и в трийсет и първа глава.

᾽῀ А това е отлика за ругателна дума, когато се казва напр. оу῎᾽῀ (у-у!), който разорява църквата и за три дни я издига. Защото трябва да се чете не само с устата, но да се подчертае и с гласа – дали е дума за любов или за обида, или за спор, или

за някаква друга, както и кога и против какво е говорено, за да разберат всички, които слушат четеца. Заради това, когато познавачи четат богословия, от слушателите се знае за какво се говори. Но ако чете невежа, дори четивото да е разказ, никой не може да го разбере, макар той да не бърка буквите.

Това пък е похвално, при учудване, и също така и осъдително и молително от дъното на душата за вече казани велики неща, достойни за похвала или унижение, напр. ѡ прѣ́славное чу́до (о, преславно чудо!), ѡ бла́гости твоея̀ гн (О, добротата ти, Господи!) и под. А осъдително ѡ безако́нна сы́нъмище іоудо́йскаа (о, беззаконно иудейско сънмище!) или ѡ невѣ́рие (о, безверие!) и под. А молително – напр. ѡ гн спси́ же (Господи, спаси!), ѡ гн поспѣши́ же (Господи, помогни!) или ѡ влко призри́ (Владико, погрижи се за нас!) и т. под. Има и други възклицания с надредни знаци в гръцки, но в славянски досега не се възприемат. Затова, макар и да са търновски, не ги изброихме тук, за да не досаждаме излишно.

ШЕСТНАЙСЕТА ГЛАВА

За апострофа, дасията и останалите знаци

Това са ᾽ ῾ апострофът и дасията и псилата, както казахме по-рано. Но в гръцки едното ᾽ е за мъжките думи, а другото ῾ – женско. Тук обаче, дали защото учените мъже не са видели в нас дори малко старание, или не знам как, но даже и в добрите книги виждаме тези думи покрити с ῾ и излиза, че са дали на псили да изразява едното и другото. Но ке и в търновските, не може да го има. А за какво служат, търси пак в единайсета глава. А това ᾽ се поставя и в началото на израз, като отделя предишния от този, който следва, и е на Учителя, или пък е от Битие, или от пророците, или от Евангелието, или от Апостола и всички останали книги.

СЕДЕМНАЙСЕТА ГЛАВА

Потребно е и тези + да се държат здраво в божествените писания покрай многото други, но виж в Апостола, където се казва: толкова са към коринтяните, толкова към филипяните и към останалите. Или в Евангелието. И защо са написани? Колко са? За да се спазват и да се знае кое къде се намира и откъде взема началото си. И всички останали божествени писания така. В противен случай в богословските писания ще ги съвокупиш със супротивните им и как ще се разбере победа ли е или беседа, или нещо друго? И как да не влизат богохулства в богословските писания, щом като главите се изгубят, о непослушни писачи? Защото така внесохте всички извращения, като изпускахте малко по малко, когато беше потребно да ги търсите. Но това са големи неща за тези, които могат да ги схванат.

; Това е за изразите, в които се чудим, за да ги различаваме по-добре. Защото как ще познаеш какъв е изразът тебѣ подобаетъ цр҃ствїе; тебѣ подобаетъ цр҃ствїе (На теб ли подобава царството? На теб подобава царството.) Едно и също е по буквите и одеждите. Разделя ги само това и виж каква е разликата: тебѣ подобаетъ цр҃ствїе значи "Ти ли си достоен за царството?". А тебѣ подобаетъ цр҃ствїе значи "Ти си достоен за царството". И където се среща другаде, също държи пътя си. А където го изпуснеш, с това най-напред ще превърнеш всичко в богохулство. Защото подобава да се подкрепяш повече с това, което е здрава храна.

" То пък отсича думата от това, което е край нея и след нея. И показва края на дума от две или три букви, напр. като се тебѣ глаю (Ето, говоря на тебе) или като тѐ г҃и помощника имѣ (Тебе, Господи, имам за помощник), или бѣ имѣе трн҃ сны (имаше трима сина) и др. по същия начин. Ако не е на мястото си, цялата дума се изопачава. Ако пък го неместиш, където не

трябва, заедно с изопачаването се получава друга спънка и в тази спънка богохулството е готово, напр. развеселю се (ще развеселя това вм. ще се развеселя) или подобни на него. И осмисли тук с това запъване богохулството и изопачаването само заради това. Случва се и когато става дума за много или пък за две неща, този знак да е нужен, напр. рогъ или ногъ (род. мн.), или други такива думи, но това е рядко.

, . Това е запетая и точка. Запетаята не отбелязва завършена реч, сиреч цял израз, но ограничава една част, все едно, че казва малко почивка в средата на речта, за да стигнеш удобно до пристанището на точката. И който не знае смисъла им, напразно пише всичко, макар и да не греши в буквите. А точката отделя целия израз.

~ И това ~ сме намерили в писанията на великите по разум, където свършва редът и има някаква дума под титла или пък думата не е довършена с пет или четири, или три букви, защото няма място в тоя ред, и който иска да я завърши на долния ред, слага този знак, та четецът да не се запъне, като сметне, че само толкова е гласежът ѝ.

" И това пак сме намерили у тези дивни мъже вместо ', което показва думите на пророците или от Евангелието, или пък словото на списателя и на други, а това " показва думите на еретиците, напр. как цар Теофил[40] жигоса Теофан и брат му Теодор[41] със следните думи: "И докато всички желаеха да се стекат в града, където стояха пречистите нозе на Бога на словото за утвърждаване на вселената, в честното място се появиха лукави вместилища на бесовската измама. И сториха там много злини и оскверненията чрез своето лукавство. И бяха прогонени оттам като отстъпници. Но не престанаха с лукавствата си поради своето невежество. И затова върху лицата им беше изписано наказанието им като на злодеи. И след като ги осъдиха, бяха прогонени."

И виж, че макар да има от Теофил стихира за Цветница "Излезте, народи, излезте, хора!", за нея никакъв знак, защото е богословна, както и другите му стихири и творби. И макар да са от еретик, приети като полезни за църквата, те не се отделят с нищо от божествените песнопения. А това се отделя, понеже почва като богословно, а по средата му въвежда друго

свидетелство, което е прораснало от лукавия. И заради това се отбелязва двойно, все едно, че казваш: не само са божествени, но и дяволски. Защото еретиците взимат от божественото писание, за да докажат своето злочестие, все едно, че са смесили тръни с пшеница. Заради това има различен знак. Затуй и при всички еретически думи се пише такъв знак, за да не се сметне, че и те са някоя от украсите на правото учение. А виж делото на невежите, когато намираме, че вместо да посочват божествените образци, където трябва да се пише това ', те пишат това '' и предават божественото, и го превръщат в еретическо. Но който иска да ни осъди за тази дързост, да внимава да не се подхлъзне. Защото ме осъждат, че никой свещенически сан не е заповядал това. А да не би онези, които бяха заклеймени, да изобразяваха божествените образи с позволение? Защото не слушаха за това нито патриарха, нито някой друг, ала знаейки със сигурност, че е въведена голяма измама и божията църква се отклони от завета на апостолите и отците, и не само на апостолите и отците, но и на Господ, защото той сам е предал този обичай за изобразяване върху кърпата на цар Авгар[42]. И още много неща могат да се намерят в тях, и не преставаха да пишат и да рисуват, и да учат да се покланяме на образа Господен и на пречистата му майка, и на всички светии със светите ангели, и не се уплашиха от забраната и мъката. И понеже не слушаха царските повели, нито се допитваха до архиереите, нима според божествения съд ще бъдат осъдени?

А пък ние, виждайки процъфтяващото православие и улучили сгодно време в държавата на благочестивия, откровено ще изобличим не погубването и обезчестяването на божествения образ, ами на божествените повели. Какво? Няма ли да кажа, че и това е същото и дори по-лошо? По-скоро е по-лошо. И не само това, ами и от всички злини се отдалечиха преизрядно, но виж падението на този мъж, заради непознаването и неподчинението на отеческите предания. По същия начин и тези не само не знаят, ами и пречат да се разпространи правото учение, въведено не само от добрите мъже, превели при нас, и отците, но още при идването на Христос при Птолемей, както казахме във втора глава за превода, а и преди това, откакто бяха измислени и съставени писмената. Понеже още чедата и

родът на Сит пишеха върху два камъка изобретените букви, като стриктно ги спазваха, а и другите след тях. Защото по техния образец и като възприемаме техния пример в това едни от друг, се сее божественото семе и се сееше правилно чак до нас. И който иска да разбере, не е малко унищожение и поругание това, че не го научаваме правилно и го погубваме едно по едно. Защото поне останалите днес да си стоят, както му е ред, ами виждаме да погубват и от тях ден след ден.

᾽ Това ᾽ пак е според гръцките бързописци, за да не се забави с дасията и оксията, пишейки всяка поотделно. Заради това, като смеси и двете в едно, т.е. ᾽, където трябва дасия и оксия над началната буква. Но в нашите книги само това е съединено, а в гръцките съединяват и буквите с оксията, напр. ἅ, ἃ, ἅμα и пр.

Това ᾽ го намираме и в покварените книги – не във всички, но в тези, които са по-стари и по-мъдри, както понякога може да се намери нещо по-разумно сред безсловесните. А това е, ако някъде думата, малка или голяма, е сбъркана, и не може да се вмести на мястото си, да се впише на полето, където видиш удобно място. И на мястото, където е трябвало да се напише този знак, и отново там, където е написана, за да я въведе четецът на мястото ѝ. Това го има и в правилните книги. Но само неколцина го знаят, а в писанията на останалите то липсва. Дори и някой някъде да го научи, то не според естеството му. Защото как може иначе, когато ученията навсякъде е извратено и в началото никой не се учи правилно, за да положи правилна основа.

ОСЕМНАЙСЕТА ГЛАВА

За обучението на децата, защото чрез тях беше покварено всичко. И пак чрез тях трябва да го изцелиш с правото учение.

За цялата тази поквара, за която говорихме по-горе, и която не сме споменали, пък и за ересите, за които ще кажем, трябва да се разбере, че е нужно възрастните да я поправят само чрез младенците, като най-напред се започне с правото учение за всичко. И нека никой да не се подиграва на това дете, тъй като не бе покварено от старите, ами от нехайното и недобро обучение. Затова с каквото е било ранено, със същото подобава и да се изцели. И ако някой има младенческа незлобливост на стари години и старчески разум, може с това оръдие по-бързо да изтреби корените на разтлението. Още повече, ако имаше повеля божествените писания да поемат пътя на изправлението, старите, виждайки, че младенците разбират повече от писанията, без да искат, от срам биха потърсили правия път. И ако най-напред дадем пример за по-полезното, то ще се окаже усърдие. Но ако някой иска да учи по първото учение, както е писано, б след а и по срички, както са свиквали, нека учи, защото с това няма да развали нищо – само правилно да произнася всички букви и според одеждите и знаците, които изредихме, за да затвърди тези неща според преданието. Обаче ми е жал за тях, защото чрез тези срички ще издигнат стена, която мнозина не могат да помръднат, и карат едно дете да я носи. Затова, дори когато то учи Псалтира, ще му трябва някой, който да му обяснява. А ако вземе по малко, т.е. ако напредва според ученето, за което говоря, скоро ще пренесе голяма грамада и ще свикне да учи до пет или шест дъсчици без някой да му обяснява, и преди да стигне до Часослова ще започне само да си пише, и ще е по-лесно и за учещия, и за учещия го.

А що се отнася до буквите, как да ги разбира по-добре, отначало, ако искаш, напиши буквите според числата, за да се

знае кои са гръцки, а кои – измислени. Защото числата вървят според гръцките букви, освен ѕ – защото само то от числата е сръбско. И още от началото да го научиш на всякакво книжовно майсторство, че ако някой после се заеме и с гръцките букви, ще бъде по-бърз след като е научил значението и на едните, и на другите, т.е. а, в, г. Не а, б, защото в гръцки се казва "аз, веде", макар някои да ни заблуждават в указанията към азбучните канони и да казват: този канон е по аз-букви, или към акатиста и икоса, които са по аз-веде. Така подобава и ние да пишем в началото, за да бъдем по-будни във всичко. Защото каква наука носи а, б? Но дори и така да напишеш, докато учиш, нищо няма да съгрешиш, освен че ще се потрудиш повече, а дори и ще запазиш гореказаните неща. А за труда пък ще кажа, че ако биха се захванали с толкова труд в обучението, като учат право децата, мнозина биха се оказали изкусни в тълкуването на книгите чрез етимологията. Но тези, които дълго се учат, но по-малко, знаят повече неща заради постепенността на пътешествието. Но нека никой не мисли, че това е тъй просто, та който иска, да учи каквото иска, ами да се знае, че нито едно от нещата, които изглеждат дребни, не става без заповедта на отците или на канона. Защото те заповядаха да се пише + в началото преди всички букви. И не мисли, че това е просто така. Ами защото чрез кръщението ние бяхме разпънати и погребани с Христос, така и като започваме божествените писмена, най-напред, преди да се сложи кръста, подобава да кажеш: "Кръсте, помагай!", както би следвало да се каже по Апостола да се хвалим единствено с кръста Господен (по Гал. 6:14). Но и тук някои внасят богохулство, като казват в началото "Кръсте, Боже, помагай!" и го обожествяват, а това е знамение Божие срещу бесовете, а не божество. И нека никой не го казва. Това е дело на невежите, а не на всички, но виж в началото колко злини покълнаха заради невежите.

+ а̏ в̏ г̏ д̏ є̏ ѕ̏ з̏ и̏ ѳ̏ і̏ к̏ л̏ м̏ н̏ ѯ̏ о̏ п̏
р̏ с̏ т̏ ѹ̏ ф̏ х̏ ѱ̏ ѡ̏ ҁ̏ ҂ ҃ ҄ ҅ ҆ ҇
ѣ̏ ѫ̏ ѣ̀ ѣ́ ѡ̀ ѡ́ ц̀ ч́

И когато ги изучи така от началото, тогава пак да почне от края, т.е. ч ц ш щ чак до а и +, та като ги изучи и от двете страни само по гласежа, да не му трябват вече имената на

буквите. Защото така ще познае всяка буква, където я намери изписана. А като ги научи само от едната страна, ще се запъва много докато ги разпознае. Защото ще си ги представя в реда, по който първо ги е научил. Освен това има и много букви, които не се случва да се пишат редом с много други като ѳ или ѱ, или ѣ и др. И така, като ги забрави, много е трудно за учителите да се трудиш много с децата, а да ги научиш малко, и то да е изопачено. Защото който дори и малко се отклони от пътя, дори и да го намери отново, много ще се потруди. Иначе ще се озове в пусти и непроходими места. Защото широк е пътят, който води към гибел, който сам Господ ни показа; такъв е и на тези, които искат от началото да учат в охолство и мързел и погубват едно след друго. А тъй като пътят, който въвежда в царството Божие, е скръбен и тесен, такъв е и този, който не дава свобода на ученика нито в една буква, нито в знаците, нито в ударенията. Той ще изведе на открито. А дали сред този народ не се намира философ, както по-рано, та да не се учи някъде в чужди страни, или пък от пришълци? Защото да не би другите да са по-мъдри от своите? Съвсем не. Но непокорството и загубата на верния път са пресекли пътищата на буквите.

ДЕВЕТНАЙСЕТА ГЛАВА

Как да учим думите

Светите отци също са заповядали, когато децата научат изцяло буквите, тогава първом да им се напише "За молитвите на нашите свети отци" до края на стихирите. Защо? Нима мислиш, о лъжеучителю, че и това е така просто? Няма ли да намериш тази повеля и в правилата на светите отци, където са целите законници с всички правила? И това показва най-напред да откриеш на децата как да стоят от всички еретици и само да следват пътя на божествените отци, както те са следвали пътя на божествените апостоли, както апостолите са следвали Господ, та като се въоръжим с това кръстно оръжие, като сме научили правилно заповедите на светите отци, ще смогнем да преживеем без всякакъв страх и смущение от дявола. Защото кръстът показва тази молитва в целите законници, където тълкуването ѝ е следното:

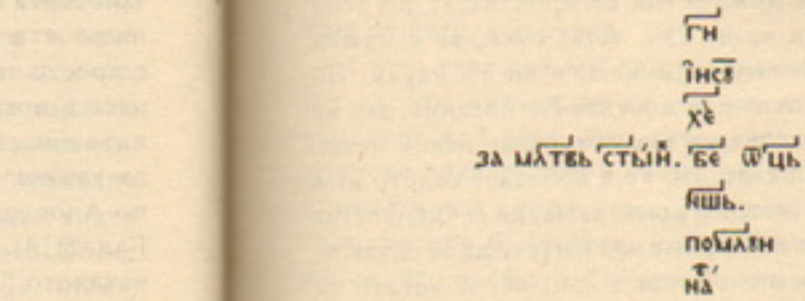

А тези, които изоставят догматите срещу еретиците и учат на друго, пренебрегват най-напред помощта на светите отци срещу тях и заповедите им. Ако ли пък научи някое наизуст, то е изопачено и е против заповедите на светите отци. И виж и друга пагуба и изопачаване.

Трябва да обучаваш, след като го напишеш по този начин, ако искаш разумно и бързо да го въведеш в текста:

за. мо. ан. твⷱ

свⷷ. тыⷨ. н. хъ. wⷱ. цⷱ. нⷭ. шї. н. хъ

гѡ́. спо. дн. і҃. н. соу҃. хрі҃. сте
бѡ́. же. на́. шъ. по. мн́. лоу. н. на́. съ

И да казва имената на буквите от точка до точка – или са две, или три, или четири, или пет, и също така сричката между тях, без да стига до края. Където има някоя от буквите, които стоят сами в началото на думата, и тя си няма владееща я буква от господствуващите, нека само да каже името ѝ, както обяснихме в седма глава, и така да мине към следващите. Защото там заради това изредихме буквите по такъв начин и по такъв начин казахме имената на онези, които стоят сами в началото на думата, заради бързото им усвояване, та когато ги произнесе по букви и започне да ги казва само по срички, да изостави имената на буквите. Тогава няма да се запъва. Защото тогава те трябва да казват онези имена на буквите, които се състоят само от една буква и нямат смисъл, но както по-горе казахме, а не а҃зъ, є҃сть, ю҃сь, освен може би единствено їѥ, за да не изравниш името му с ѝ; пък и їѥ не можеш да го срещнеш скоро само в началото на думата, чак докато въведеш детето в тълкуванията на книгите.

Казахме за обучението имената на буквите, които могат да стоят сами в началото на думата, да се произнасят по този начин, но ако искаш да ги казва а҃зъ, є҃сть, оу҃къ, не е нужен никакъв труд. Веднъж като му ги кажеш, и ще ги научи. Но заради тях нима ще се препъва в божествените писания, ако не му ги кажеш? Но щом някои чрез тях обясняват някои неща, то и аз казвам – нека обясняват. Но не е полезно, където има страх, да не си закриваш очите, а където няма, да се боиш. Ние не премахваме това, а само показваме как и двете да се спазват. Иначе, казвай имената им по обичая – а҃зъ, бе҃. А когато ги четеш по срички – така, както посочих. Това не се отнася за всички букви, а само за тези девет – а҆́, е҆́, н҃, і҃, оу҃, ѡ҃, ѹ҃, ѥ҃, ю҃, та като научи произношението им заедно с господствуващите и там, където някоя е в началото, или пък в завършека на думата, да каже името ѝ така и ще стигне до точката, и обучението за теб ще е леко, а за детето – приятно.

Но така, както по-горе написах в стихирите – изписано изцяло, без титли, докато научи да чете всичко написано до третата и дори до четвъртата дъсчица. Ако ли пък ти се вижда

по-умно, започни с титлата и преди третата. И така чак до пет дъсчици, иначе и преди точката ще се спираш на всеки звук. И така ще започнеш и от десетте дъсчици да пишеш с титли и свързано, колкото искаш, и той да чете буквите с надредни знаци, че и свързани, само че правилно. И не ограничаваме числото на дъсчиците, ами като видиш, че някое дете е с бърз ум, още от началото да му пишеш и ударенията. А от петата дъсчица да започнеш да му обясняваш по тях, и ако видиш, че и тук ученикът е като в началото, и това ще се прихване правилно. И да се учи да чете на глас, докато видиш, че щом му напишеш нещо, то успява да чете, което ти пишеш. И така докато се избави от това дали пет пъти или колко, само колкото да може свободно, без някой да му обяснява, бързо да проникне в смисъла на буквите и така да ги възпроизвежда на глас. А за да се утвърди в словото, нека помни четенето и да го пее на глас дори и с ударенията до пет-шест дъсчици, за да се утвърди в сричкуването. А обучението на другите е смехотворно и детето не може да стигне дори до Псалтира само́, без никой да му обяснява. И колко труд и за двамата! А ако го учиш, както казахме, и учителят, и ученикът ще получат голѣма свобода още от петата дъсчица.

Също така дай му да преписва първо правилно писание и му нареди никъде да не сбърка не само буква, но и някое ударение или знак, или точка, или запетая, така че да не се допусне поквара още в началото, и пак да го затвърди, като го запамети, а и писма – също. Защото нищо не е по-срамно сред гърците или българите, или другите народи – сарацини или други, ако писмото е неграмотно и изопачено. И трябва да го направиш още по-изкусно, когато трябва да се изпрати в чужда земя или на друг господар, или пък наблизо до някой познавач, и тъй като не те познава, а само чува за тебе, когато види писанието ти, тогава ще разбере цялото ти изкуство. Защото ще кажа наистина, че макар 30 или 40 дни да беседвам с някой близък, без да съм видял писанието му, не познавам майсторлъка му; но само като видя една бележка от неговата ръка, тутакси узнавам всичко за него.

Но сред буквите ы, специално ы, навсякъде са го премахнали в писмата, та не се среща. И какво? Нима когато не е

премахнат от мястото си, като искаш да кажеш някоя важна дума, ще унижиш някого, както показахме за божествените? Или не пишеш често божествени думи в писмата, педисловията и други царски книжа? В кой език се изпускат букви или нещо друго в писмата, о, разтлители? Не се ли стараят в тях да са още по-изкусни, та думите да се украсят още по-майсторски и да се разположат всяка според значението си? А как тука ще се разположат и украсят, когато пътят е задънен? А дори и да не е съвсем, то като вървиш, ще намериш пропаст пред себе си. Но това е за оня, който вижда с очите си. А ти казваш – както иска да пише, само да пише красиво, и както го напише, дете е, после ще се научи. И така като се вкорени лошо, всичко ще бъде лошо. И как ли и нима изобщо ще можеш после да положиш друга основа? Ако ли кажеш: мога, така свидетелстваш пред мене, че твоята основа за нищо не става – а и как после ще сложиш основата? Защото всяка основа държи всичко. А и книгите, дори и да сбъркаш нейде, когато пишеш, не е толкова зле, колкото детето да пише невярно. Защото по-лошо е да объркаш ума на човека, отколкото някое писание. Защото човек познавач може да поправи много книги, а книгите, дори и да са написани правилно, когато никой не ги познава, се смятат за еднакви с изопачените.

Но за това ще говорим по-нататък, а сега ще кажем за точките след всяка сричка. Макар и гърците да не учат така, нека никой не се присмива, след като спази това, защото както загубилият се трябва да се придържа към по-строги указания, докато влезе в пътя, такива са и нашите указания за обучението на децата – понеже родителите им чрез него са ги развратили и те са порождение и естества на изпадналите от правото учение. И както майката повече пази детето си, което се стреми към водата и огъня, така и ние се стремим да пресечем още повече свободната воля на това учение, та да влязат в правия път и мъдростта на ученията. И набелязахме само това, защото отговорността за ученията на децата е по-голяма, о, учители, отколкото писането на книги.

ДВАЙСЕТА ГЛАВА

Трябва да се разбере, че и "Царю небесни" се пише на децата не просто така заради бъдещата служба, но и това е по заповед на светите отци, за да бъдат въведени както в молитвеното служение, така и в това да не мъдруват излишно, ами смирили се покорно пред светите отци, да се придържат към техния път; по този начин подобава да се помолим за идването на Утешителя и да ги просветим чрез вселяването Му да се стремят напред. Но виж как подобава да се молим често и как някои богохулстват в това отнасящо се до Бога нещо, макар и не с езика, а с писмената, а тези, които пречат на истината, ще бъдат осъдени заедно с тези, за които вече е било отсъдено. Защото това беше казано от божествените отци за съда на еретиците.

цр҃ю нб҃ныи, оу҃тѣшителю, дшѐ и҃стинныи.
и҃же вьзѐ сы̀, и҃ вьсѣ̀ испльни́е.
сокровище бл҃гыи҃, и҃ жи́зни пода́телю.
прїи҃ди҃ вьселѝсѧ вь̀ ны,
и҃ о҃чи҃сти ны ѿ вьсѣ́кое скверы́ны,
и҃ спн҃и бл҃гыи дшѐ ншѐ.

(Царю небесни, утешителю, дух истинни, който си вездесъщ и изпълваш всичко, съкровища на доброто и извор на живота, ела, всели се в нас и ни очисти от всичко нечисто и спаси нашите души, благодетелю!)

И ако е угодно на деспота, ще се разпрострѐм и върху тези неща.

ДВАЙСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

И като се просветят с това, виж как се стремят към божественото познание за Светата Троица, защото веднага им се пише

стыи бе. стыи крѣпкыи.
стыи бесмр҃тныи, помилоуи на҃

(Свети Боже, свети крепки, свети безсмъртни, помилуй нас!)

И какво? Не трябваше ли най-напред да се предложи евангелската молитва, която Господ сам заповяда? По-напред обаче трябва да научиш от какво се храниш, и че никой не е съвършен пред небесното, без да е просветил духа си с благодат, както Господ рече: *"Който не се роди свише, не може да отиде на небето."* (по Иоан. 3:3) И как вярваш в трите лица на единствения Бог, и как най-напред чрез Сина си се смирил пред Отеца и чрез Духа се изливат всички дарове мяра според мяра, и същият дух изпълва всичко, той укрепва и утешава сърцата на обикновените хора да понасят съблазните по-добре, отколкото мъдрите, когато са някъде сред чужденци. А те, макар и да са неизкусни в словото, тъй като е силна подкрепата и пламъкът на Духа, не смятат за нищо тези съблазни. Както и в Иерусалим видяхме едно момче от майка християнка, а баща сарацин как след смъртта на майка си, като разбра, че е просветено с дара на Светия Дух от нея, не поиска да се подчини и на Света четиридесетница да се оскверни с храната на онзи народ, бидейки само на три и половина години, о, чудо, ами поради честите побоища на онзи нагъл звяр прие смъртта, без да се покорява, като викаше: "Християнин съм." И никой от християните днес не яде тези неща.

Но както казахме, ако научиш всичко това, тогава, бидейки готов, ще пристъпиш към страшната молитва. Защото тази молитва не е за неподготвения. Тъй като създателят ѝ казва:

"Влез в килията си, която е духовна утроба, и затвори вратите на телесния си съсъд, и в тишината се помоли прилежно, за да знаеш как и кому се молиш." (по Мат. 6:6) Но тъй като думата ни е за "Свети Боже", то завършекът ѝ не е от Светите отци, ами е изречен от ангелски уста. Защото когато ученикът на Иоан Златоуст седеше на цариградския престол, мисля, че Прокъл[43], след като направи лития и всички го гледаха, едно дете беше грабнато и стана невидимо като въздуха. И като дойде отново отгоре, докато всички още гледаха, разказа, че там не пеят като нас "Свети разпети", ами "Свети безсмъртни, помилуй нас!" И виж как и в какво грешиш. Защото къде днес ще го намериш написано правилно, макар и да е малко? И ако някой такъв ми пише, аз чрез правилния смисъл и чрез примери от познавачите на Светото писание ще ти покаже колко богохулство ще се внесе от този, който е бил определен от ангелите и човеците за наказанието и мълчанието на еретиците. Имам предвид не просто човеците, а съвършените духовни ревнители.

"Свети Боже" нарича Отеца източник на първия разум. Защото с друго богословие нито с нещо невеществено, нито пък чрез някоя словесна хитрост можем така да се докоснем до невещественото и стоящо по-високо от всяко слово и разбиране по този начин, който споменахме. А откъде идва това? Взето е от великия сред пророците Моисей това, което сам Бог каза: *"Да сътворим човека по наш образ и подобие."* (Бит. 1:26), сиреч – разум и слово, и дух. Защото тъй като преди Бог беше безплътен, то нямаше предвид плътското изграждане, а духовното, което е по божествен образец, макар и евреите да суесловят. А всички други богословски въпроси са като човек, който, стигнал дълбините, пак се връща към брега и се опитва да плува като риба Затова има и образ на риба в Троичните песнопения. Обаче не мисли, че той е сложен там просто така и напразно, ами внимавай, тъй като ти не си риба в тези неща чрез дара на Светия Дух, да не би да се удавиш в малко вода, както и всички еретици. Защото всички тези образи са както и архиерейските одежди, които са обточени по края със сърма, та изобразяват река, от която могат да почерпят всички, които идват. И не е изобразено напразно така, защото ние поради

своята невзискателност и поради това, че пречим на познаващите, сме загубили всичко едно след друго. "Свети Крепки" е слово без начало, твърдо според Давид, защото рече: "*Чрез словото на Господа са сътворени небесата.*" (Пс. 32:6) и пак чрез неговата сила видяхме слизането в ада. "Свети безсмъртни, дух Господен, който всичко оживява и съставя, който според Давид може да се каже "*и чрез Духа на устата му – цялото им войнство.*" (Пс. 32:6)

Ето, след като описаха в три лица единствения Бог, както в три образа душата, казаха изведнъж така: "Помилуй нас." И внимавай, не се казва "Помилуйте нас", ами "Помилуй нас", защото има само едно божество.

ДВАЙСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

А после, когато отново показаха деянията и силата на божеството, пък и ги описаха, тогава не с притчи и гадания, ами просто въздадоха слава, казвайки: слáва ѻ҃цоу҃ и̃ сно҃у и̃ стóмоу дх҃оу҃ (Слава на Отеца и на Сина, и на Светия Дух), за да въздадат една слава на също така единчкия Бог. Който благослови, изрече и се помоли, вече е достоен да въздаде и слава на Бога. И така, изпросил милост и прославил Бога, пак я моли да го очисти от прегрешенията.

ДВАЙСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

пр҃ест҃аа трⷱце поⷦлоуи нⷭ҇
ги оⷱчⷭ҇ти грѣхы нⷰше
ѵ҃лко прости҆ безакоⷩнїа нⷰша
ст҃ы҆и҃, посѣти҆, и҃ и҃сцѣли҆ нⷱмощи нⷰше,
и҃мене твоего рад҃и҆.

(Пресвета Троице, помилуй нас, Господи, очисти греховете ни, Владико, прости беззаконията ни, Свети, посети и изцели нашата немощ заради Твоето име.)

И виж и тук. Най-напред ги събират в едно и така: "Господи, очисти греховете ни", сиреч: съгрешихме пред Тебе, който си изначалната светлина, като променихме разума, който е по Твой образ. "Владико, прости беззаконията ни", сиреч: славо божия, владееща всичко, както сам рече: "Отецът не съди никого, но целия съд предаде на Сина." (Иоан. 5:22) Ти, слязъл от небето заради нас, се всели в пречистата Дева и се приобщи към цялото човешко естество без грях, и почете нас недостойните, и ще се възнесем с тебе в горния живот. А ние не само съгрешихме пред твоя Отец, ами и след толкова благодеяния безчинствувахме. Защото е безчинство, дето съгрешихме след толкова благодат. Защото безчинство означава още по-голям грях. Но ти, Свети истинни Дух, когато се очистим от безчинствата, както ти е обичай, посети ни и изцели нашата немощ, и ни просвети заради името Ти, та да не служим на греха, ами на името на Твоята благодат. Защото когато ти ни посетиш, всички недостатъци бързо ще се поправят и ще пребъдем отново във веселие, след като те посрещнем чисти.

И пак съвокуплява току-що съвокупеното, и разделя разделеното, като казва: "Господи, помилуй!" три пъти, просейки милост да се стремиш по-напред, както добрите отци хранители ни завещаха винаги да се уповаваме на божията милост, а не на своето разумение. Понеже всяка човешка милост е само лепта, хвърлена пред Бога. И така отново в три лица въздава слава на единия Бог, както и преди според милостта и славата, така и вовеки веков, показвайки безконечното царство и казвайки "амин", което е повелително за човеците и молително за Бога, сиреч "да бъде".

И укрепени от това, днес пристъпват към евангелската молитва, която е самото преминаване към истинната благодат.

ДВАЙСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Защото иудеите нарекоха преминаването през Червено море пасха, както за нас е преминаването към благодатта според Евангелието. И както на небето е името Ти, така и на земята, защото небесата са Твои, сега и земята е Твоя. И преди беше Твоя, но сега, когато свърши с идолопоклонничеството, Твоето име се свети на нея. Но тъй като не ми е наредено да се разпростирам за молитвата и за всички тези неща, ще поговорим накратко за децата – как беше наредено от светите отци да се пише поред всичко и защо. И като свърши молитвата пак отправя слава на триипостасното божество и "Господи, помилуй" дванайсет пъти по образеца на дванайсетте апостоли и така призовава всички народи като пророка "Елате да се поклоним на нашия цар и Бог, всички племена, колкото изричаме Святото му име, понеже е наш Бог, тъй като се въдворява в нашите храмове, и ще си направим жилище." (по Зах. 14:16–17), както Господ рече: "Аз и Моят Отец ще дойдем при него и ще си направим жилище." (по Иоан. 14:23) И макар като Бог да владее и останалите, името Му не е било произнесено сред тях. И затова Псалтирът не показва техния Бог. И смятам, че това е казано най-напред за Отеца: "Елате да се поклоним и да коленичим пред Христос, нашия цар и Бог" и "да коленичим" тук е казано нарочно, защото свободното творение се познава чрез неговото милосърдие. "Елате да се поклоним и коленичим пред този Христос, цар наш и Бог", на този, е казано, а не на някой друг да коленичим два пъти, защото за нас Господ е в две същности – бидейки Господ и Творец според божествеността си, и Господ по плът, така че ние всички се държим за този крайъгълен камък на плътта, който е в основата на Горния Иерусалим Сион, на който всеки вярващ не ще се посрами да се уповава. А що се отнася до Светия Дух тук, не смятай, че

е изоставен. Тъй като на влизане в неговия дом, пророческата книга, се казва да научиш чрез Свети Дух за сътворението на света и за заселването му и предреченото за Христос. И дори и първият поклон да не говори за Отеца, това не е чудно, тъй като на влизане в неговите творения казваш тези неща. А че и Синът е творец, ако някой каже, че заради това е нужно тук да се поклоним и на него, нека знае, че цялото творение дойде чрез Сина, и тук му поднася двойна благодарност за това и за всичко. Отецът в Сина и Синът в Отеца заедно със Светия Дух, целокупно е и поклонението, и възвишението, и възхвалата за сътворяването на света и останалите предречени от пророците неща. Следователно, както казахме за учението на децата, трябва да се упражняват в тази молитва наред с останалите, както е уговорено. Но понеже тези неща са твърде много, да ги оставим, защото не са ни заповядани, само накратко да дадем указание за изучаването им.

ДВАЙСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

И щом като всички тези неща бяха узаконени от светите отци, а ти, невежо, ги разрушаваш и прекословиш, нима ние няма да бъдем по-строги обвинители, след като ги вземем за свидетели? Пък и най-голямото зло и ерес идват от слободия, слабост и снизхождение и всички те се сеят от злото учение. Защото иска много повече труд да отучиш някого от злото, отколкото да го научиш. Не се ли грижиш за лоза или някое друго дърво? Защото ако коренът се вкорени здраво, всичко порасло после ще бъде добро и ще се обрязва малко и изкоренява. Или пък ако не се подзида здраво основата, дори и по-яко да зидаш нагоре, накрая ще има по-голяма разруха, ако не се положи повече труд да се разтреби всичко и да се сложи здрава основа. Заради това и майсторите предпочитат да започнат основите на ученията на децата. А трябва те да бъдат предпазени от всяко лошо нещо и безчинство, както някога от езическите мъдреци – перси – бяха иззидани палати в усамотени места, където и Кир се научи на всякаква премъдрост. И там беше срамно, ако някое се оригнеше пред друго или отидеше в нужника, без да крие, или да си кажат обидна дума и много други такива. Защото който иска да научи божественото, първо трябва да спази всичко човешко, та да пристъпва от едно стъпало на по-горното – т.е. от човешкото в божественото? А днес, ако някой иска да научи повече мръсни думи, ще дойде в църквата, когато има бдение за престолния празник. Пък и в свещения жертвеник се оскверняват децата поради многото спящи в него, от безредието. Не е добра нашата слава и как такива деца ще се научат на страх Божи?

Но думата ни е за писането. Не знаеш ли, че едно добре обучено дете ще поправи много други без книги. Ако ли пък е объркано, то ще обърка и правите писания, като тебе и още

по-лошо от тебе ще научи и другите. А край нас има не една, а много книги, и макар да са прави, нищо не могат да ви помогнат. Защото как ще помогнат, щом, както казахме преди, приравнявате благочестивите царици с блудниците, понеже сте безгласни поради своето невежество. А знаещият човек произнася на глас и научава. Но ако някой попита дали и тук не дохождат познавачи, и аз казвам – идват мнозина и сега са сред нас, а и от тукашните се намират, но злото е застаряло и никой не може да се опита, нито пък има дар да го разобличи. А други пък мълчат, защото са чужденци, както и ние чак до днес. А трети са пратеници, и по каквито дела са изпратени, в тях се и упражняват. Четвърти пък ходатайствуват за своето дякоиство и внимават да не би да засегнат някого и да загубят своята заплата. Защото всички – каза Павел – търсят своето, а не Иисус Христовото (по Фил. 2:21). А други пък по много начини. А аз смятам, че това беше дадено, защото много съгреших пред моя Господ, и че ако пострадам заради ревността си към Бога, ще се освободя от някои дребни прегрешения. Ако ли пък поради благочестието на деспота поправя нещо, ще бъда помилван за дребните неща. Тъй като Господ не е така несправедлив, че да погуби първия ми труд. Затова и откровено казвам, че изопаченията, богохулствата и варварствата не са колкото ги изредих или ще ги изредя, ами много повече. Защото който ги назове, дали няма да отсече из корен злото учение и да го изсуши? И чуй как ще бъдат посечени.

ДВАЙСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

А сега трябва да кажем как ще се пресушат нещата, за които вече говорихме или ще говорим. Защото смятам за недостойно да изоблича неверието и да не покажа как и по какъв начин да хванем неверниците, след като сме по-напред от тях. Такова неверие има у някои и за Божите неща. И как да няма неверие, щом като толкова хули се внасят срещу Бога и разрушават заповедите му? И то не от всички книжовници, ами от тези, които се опълчват насреща ни и пречат да се излезе на прав път, и когато четат божествените книги, никога не ги разбират и пречат на онзи, който ги тълкува. И нима това не прилича на случилото се със старите еретици? Защото ако те знаеха, че не е така, както казват, изобщо не биха се спуснали сами в гибелния ров. Но понеже не знаеха какво говорят, пречеха на другите, които сочеха пътя на истината, и заради непокорството си бяха осъдени на проклятие. Тях ги изобличиха по много начини, най-вече чрез писанията им и твърденията им. И макар някои да казват, че е забранено да пишеш по своя воля, аз пък казвам: забранено е оръжието в къща, когато няма заплаха, та да не би, като няма враг, да избухне война между своите. А когато врагът те е обградил, с какво ще го отблъснеш? Особено днес, когато приижда страхът от враговете ни. Ако и това не те убеди, нима и ако няма враг, светлото оръжие се оставя да ръждясва, без да се почисти? А днес мнозина са ни врагове, и то силни, защото са сред нас. И някакъв кораб чака само малък подтик от насрещния вятър, за да стовари в морето целия си товар и да търгува с враговете, както и цялата западна страна, как и поради кой вятър не знам, но едва не потъна тези дни, ако Господ не беше удължил дните на благочестивия и не беше удържал света в благодат. И затова подобава да се изсекат тези зли корени, за да пребъдем без страх винаги.

И как да бъдат изсушени? Само по Христовия образец. Господ заповяда на апостолите да проповядват първо в Иерусалим, защото е глава на вселената. Защото как вселената щеше да приеме, ако беше чула, че в Иерусалим не се назовава името на Исус Христос? Затова навсякъде поправят всяко лошо нещо най-напред в Търново, и така без никакво усилие се прочу във всички онези страни. И ако благочестивият поиска да поправи тия неща за бедните хора, ако ги поправи в главния град, семето на изправлението ще проникне навсякъде без никакво усилие. Защото ако има някой Савел, гонител на църквата Господня, който не по знак свише, ами просто е получил заповед да не й се противи, като вкуси от истинското учение, скоро ще стане Павел и ще се разпростре повече от апостолите. И затова бих помолил, за да не се стори на някои, че искам нещо за себе си, и аз да бъда освободен от писане и преподаване, докато тези неща се поправят. Защото има един човек чужденец, който не се вижда като бисер в тревата, и ако му бъде поверено да се занимава с ученето и писането, ще поправи всичко и ще го приведе в ред. И ако му бъдат поверени тези неща, които заобикалят градските стени, те скоро ще стигнат покрайнините, а от покрайнините – по цялата земя. И нека, ако не заради Бога, то поне от срам – той да не бъде хулен. А то тука усетих Именей и Филит[44] да жилят и да пречат да се изобличи пагубата. Тъй като Именей и Филит (Димас и Фригел), макар и свещеници и вярващи в Христа, забраняваха Павловото учение. За тях Павел рече: *"Даде ми се жило в плътта, ангел сатанин, да ми пакости, за да не се превъзнасям."* (2 Кор. 12:7), както ще намериш в тълкуването на тези думи. Но такъв човек, мислим, би научил всичко за един месец, ако му се забрани да пише и да учи, докато не се поправи. А ако не може да възприеме такава голяма поправка, то защо да внася поквара и да я утвърждава? И защо ли при гърците няма такива неща? Вярваш ли, че там не се допускат такива книжовници? Знам, че вярваш. И ако не узакониш образец за тях поне на едно място, нищо няма да се поправи. Ако ли пък някой попита защо митрополитът се ослушва за тези неща, за които и по-нататък ще говорим, нека знае, че когато архиерейят идва в престолния град, тогава всички ние слушаме Евангелието с такова благо-

говение, толкова голямо тогава, че му изглеждаме като ангели. А освен това няма и такъв човек, който да му съобщи. При това той се занимава и с толкова други неща и не знае, тъй като злото не се е проявило пред него. Защото колко силно кир Исидор[45], който беше преди него, поиска да изкорени кръвоядението и не можа. Точно защото беше сам и никой не му съобщаваше за тези неща, мислеше, че никой повече не ги яде. Защото щом свещениците ни забраняват да казваме на хората за това, защото е лошо, кой друг щеше да му съобщи? Те са пастири и са длъжни да съобщят на архиерея за нещата, за които стадото Христово не ги слуша, а вместо да съобщят – сами ги изяждат и на нас ни забраняват да се обаждаме.

Но за това ще кажем по-нататък, сега думата ни е за въвеждането на ред. А човекът, когото споменахме, може всичко това, защото живее сред нас и знае всичко. Защото ще стори ли някой безчинство пред деспота или архиерея? Нима ще донесе кръв за ядене? Нима ще разбие църквата? Нима ще пророкува, че градът ще изгори и ще го обърне в бягство? Нима ще каже, че пречистата Богородица е коленичила пред дявола и е измолила да не мори децата в града? Нима градът ще отвърне с дар на този човек, като че ли е апостол и дори повече от апостол? Нима висш духовник ще приеме дявола в къщата си и ще го гледа в устата като апостол и ще приеме биле от нея, и ще го даде на детето си, и ще й даде дар? Онази, която напои мнозина с човешка кръв от ануса на болен от дизентерия и с мъртвешки кости от неверници? Нима някой ще ни каже нещо, щом нашият най-голям свещеник я приема в къщата си и я гледа сякаш е апостол, а ти кой си, че да й кажеш нещо? Не познава ли той книгите повече от теб? Но всички тия неща стават, когато нито деспотът, нито архиерейят са в града. Ако ли пък някой негодува за това кой ме е сложил да съобщавам за тези неща, нека знае, че не ми е угодно дори водата на деспота да пия, ако не се постарая за благочинието. А и не само по тая причина, ами защото в своята страна, макар и сред измаилтяните, се научихме на това да изобличаваме врага, пък и там исках не само изобличение, ами и наказание според Божия закон. И щом като там сред вълците това е възможно, колко повече тук ще се старая в изобличаването? Иначе защо

странствуваме – само заради погнусата от иноверието ли изоставихме всичко и предпочетохме да страдаме при деспота заедно с християните, отколкото да бъдем славни в своята страна, след като можех да запазя много неща. Писанията не разрешават ли по-скоро да пиеш и ядеш, и да живееш с невярниците, отколкото със самия дявол, което е лъжепророчество и всичко останало, което следва от това? Но стига за тия хора. Ако се поправят, не трябва да бъдат изобличавани, а да бъдат похвалени и поощрени. В противен случай сами ще си получат заслуженото. Но ние бяхме длъжни да кажем това, защото миналата година в навечерието на Благовещение видях много хора да бягат от града с покъщнината си и ги попитах за причината, и един ми отговори, че една вещица казвала, че градът ще изгори през нощта или на сутринта. И макар че исках тази нощ да бдя извън града, аз казах: "Ако Бог иска да погуби града заради някакво прегрешение, щом като и аз живея в града и заедно с тях съм съгрешил пред Господа, значи ще бъда и мъчен заедно с тях." И не избягах. А това не се сбъдна. И нима това е похвално за нашия град? Или пък за деспота, ако чужденците чуят, че има такива кощунства? А и много други, за които ще спомена. И ако се разпространят – добре. Ако ли пък не – и самият аз ще бъда свързан с това, което е похвално. Обаче, както е казал Павел, *"словото Божие не се връзва"* (2 Тим. 2:9). И като ми говориш така, да не би да се уподобяваш на Павел? Аз ще ти кажа, че и в тези неща всичко е на Господа, защото той най-напред се уподоби на нас и иска всички ние да сме Негово подобие. А ти се противиш и на Павел, и на Господните повели, и нека това да е твоята участ.

ДВАЙСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

Но чуе ли това, противникът на божествените неща веднага отрича да е участвувал. Но тогава кой казваше: "Върви си по-бързо и проповядвай в Цариград. Тук не е Цариград." А нима на деспота не е угодно неговият град да бъде като Цариград? Да не би тук да проповядваш друго Евангелие? Или друга апостолска проповед, или пък друго предание на светите отци? Или нещо друго? Нищо не можеш да отговориш, освен напразно да отправяш хули срещу истината, понеже имаш върху очите си еврейското покривало, макар да четеш апостолското съборно послание, пратено на народите от Павел, Варнава[46] и Силуан[47] до езичниците да се пазят най-вече от идолски жертви, от кръв, от удавнина и от блудство, и ти казваш в събора всички да ядат кръв, та да не ти се подиграват задето ти я ядеш. В такъв случай защо не проповядваш открито и блудството, както чуваш чехите сега? Смятам, че в такова време един такъв човек като тебе ще покаже повече злини срещу Господа. Защото който в малкото не се покорява на истината, няма ли по своя воля да покаже злобата си в деня на злото? Но такива хора не бива да се дразнят, а по-скоро да се молят, понеже като се развилнеят, дори и Христос да запрати меч в ребрата им, ще вземат изтичащата кръв и ще хвърлят в лицето му, както Юлиан Отстъпник[48], казвайки: "Насити се, назарянино!"; на, рече. И той, хвърляйки кръвта, казваше: "Насити се, назарянино!" Защото Христос му се яви, казвайки: "Приемам те, Юлиане." А Юлиан виждаше войника да идва, за да го прободе с копието, и дори не се наведе, за да се поклони на царя на славата, като го съзря наяве. Както и на съборите мнозина знаеха, когато бяха изобличени, но не се смириха чрез истината, а чрез измамата. Както и Евсевий Никомидийски[49], който с измама пое престола в Цариград и намества едино-

мишленията си на най-добрите служби, понеже благочестивият цар Константин в своята незлобливост не познаваше коварството му. И колко смутове станаха в Божията църква. Че и цар Констанций[50] склониха в арианството[51], като го подмамиха само с един израз, казвайки, че това, което в Символа на вярата означава единосъщен на Отеца, е само смут за божиите църкви и нищо не е да се изземат тези думи заради обединяването на Божията църква, и всичко останало – казаха – е добро и благочестиво. И виж как царят съгреши само заради един израз и след тяхната измама третият събор го обяви за еретик, макар че беше владетел? А как ти, противнико на истината, държиш такова кощунство в писанията? И богохулствуваш повече от Констанций в символите на вярата, ако потърсим според смисъла. Пък и във всички други богословски разсъждения; ще избегнеш ли наказанието си? По никакъв начин. Затова чуй и разсъди според преносните песнопения или в други, които бяха наречени догмати срещу еретиците, и ще разбереш, че ни посичаш с нашето оръжие срещу еретиците. Ти се боиш от заплахата там, където няма заплаха, и казваш: "Не е заповядано да почваш нито едно писание по своя воля." Аз казвам: "Стига и една десета част от писаното от светите отци, ако е било преписано с внимание. Но понеже се изопачи чрез обърквaнето на буквите и други неща, за които говорим, потребно е писмено разобличение. Защото как иначе щяха да бъдат изобличени и осъдени на големите и малките събори, ако не писмено, че и днес по островите, където покълне ерес? Но тогава, тъй като се появяваше само по една ерес, беше удобно да се оборва писмено, като се съсредоточиш върху едно, а днес, макар да няма ерес, има толкова изопачавания и от кое по-напред да се освободиш, като всички те подтикват към това? Затова не бива да ни хулят, че нещо не достига, или пък не съм го написал както трябва. Защото това писание иска да събере накратко много неща. И ако някой тук ми възрази, аз ще кажа, че щом нейде прорасне някакъв трън в пшеницата Господня, какъвто и да е, веднага трябва да му се пресече растежа. Защото и при съборите ще намериш същото.

ДВАЙСЕТ И ОСМА ГЛАВА

За съборите на светите отци

1. Защото Павел Самостатски[52] каза, че месията Христос не е от Божие естество, ами човек, по-горен от пророците, и божествените ревнители веднага разпознаха заблудата му, и ако се бяха поленили, трябваше да се положи повече труд при Арий. Но след като затриха този, лесно посякоха и арианското зло.

2. Вторият се събра в Анкира[53], когато имаше голямо гонение на християните, и тъй като християните умираха от насилията на езичниците, някои от тях станаха отстъпници. И когато гонението престана, те искаха да се върнат към вярата. Затова и божествените отци се събират. Беше и Утелий[54] от сирийска Антиохия[55] и Агриколай от Кесария Кападокийска[56] и постановиха каноните.

3. Третият се събра в Кесария Морска[57] и тъй като някои канони не бяха учредени, постановиха за църковното устройство. Но нашите неуредици в писмото са по-лоши от техните.

1. 4. И така сеячът на плевели Арий се появи и казваше, че Синът Божи е създание, защото Соломон казва: *"Господ ме имаше за начало на Своя път, преди Своите създания."* (Притч. 8:22) И който се беше надигнал на бой срещу Твореца, слезе в бездната.

5. И така петият събор се събра в Антиохия Сирийска при Константин, син на Константин Велики[58], пет години след кончината на баща му и провъзгласи църковните канони.

6. След това шестият в Гангратия, Пефлагонийската митрополия[59]. И той по същия начин провъзгласи църковните канони.

7. В Сердика, когато Константин, синът на Константин Велики, се беше отклонил в арианството.

8. В Лаодикия, Фригийската митрополия[60], обновяват писмено църковните канони за църковния чин. А ние с трепет се докосваме до разобличаването на покварата.

2. 9. И така вторият вселенски събор се събра в Константинопол. Сто и петдесет свети отци срещу духобореца Македоний[61] и богоомразния Аполинарий[62] при Теодосий Велики[63]. Аполинарий проповядваше, че тялото без душа и без ум за три дни е умряло по плът заедно с божеството. Беше Дамас[64], епископ римски, Петър Александрийски[65], Мелетий Антиохийски[66], Григорий Ниски[67] и Геласий от Кесария Палестинска. Григорий Богослов беше архиепископ на Константинопол. И като си прочете словото, отиде в Нанзианз[68]. И тогава поставиха Нектарий Киликиец[69] от Тарс[70], мъж благоговеен, благочестив и боголюбив.

3. 10. След това третият вселенски събор в Ефес[71] при Теодосий, син на Аркадий[72], двеста отци в църквата на Теолог срещу човекослужителя Несторий[73], който смяташе, че Господ има две лица и казваше, че Дева не е родила само човешкото. Александрийският епископ Кирил[74] разпозна тази ерес – но само днес мъжете на словото не могат да разберат – и като се лиши от помощта им, започна да пише своето Символ верую на гръцки, та да не го изопачават заради несъвършенствата на езика. А после и по църквите, и по домовете, и по щитовете, и по мрамора, както и днес се намират. И трудейки се така, запази църквата в православието, макар и разлюлявана от ветровете на ересите, но все пак при себе си. И ако беше имал хора, които да съчинят сказания срещу ереста, светителят би могъл да утвърди такива неща, че Цариград да устои на иконоборската ерес. Тъй като почти веднага след това православието процъфтя в Новия Рим чрез православната царица Теодора[75] и сина ѝ Михаил[76]. О, чудо! И такъв светител търсеше помощ тогава и не я намираше в толкова много страни. Но аз вярвам, че ако беше получил и четиригодишно дете, което може да изобличава ересите с писанията си, щеше да го държи на раменете си пред събора. Тъй като и Карол[77] казваше: "Дай ми знаещи люде, които ще разобличат тези, дето ни съвращават зле, и аз ще ги подложа на мъчения. В противен случай ще се

вслушам в тях, защото открито проповядват словото си пред мен и пред Божията църква."

Но както казахме, на третия събор беше Целестин Римски[78], Кирил Александрийски и Ювеналий Иерусалимски[79].

11. И след това се събра в Константинопол срещу Евтихий[80].

4. 12. И така четвъртият вселенски събор в Халкидон[81] при благочестивия Маркиян[82]. Беше Лео, папа Римски, и Анатолий от Константинопол. Бяха шестстотин и трийсет свети отци срещу Диоскор, патриарх на Александрия и архимандрит Евтихий, които казваха, че божеството е страдало.

13. В Константинопол срещу Севир[83].

5. 14. И така петият събор при Юстиниан[84] и Вергилий, папа римски, и Евтихий, патриарх на Константинопол[85]. Сто и шестдесет отци срещу пребезумния Ориген[86], Евагрий[87] и Дидим[88], които твърдяха, че няма възкресение и че раят не е осезаем, и че Адам не е бил създаден в плът, и че ще дойде край на адската мъка и на бесовете при първото пришествие, и че бесовете ще се върнат в първичното си състояние.

6. 15. В Константинопол при Константин, баща на Юстин[89], и при папа Агатон[90] и Георгий, патриарх на Константинопол. Сто и седемдесет отци срещу ересиарха епископ Теодор Фаран[91], Сергий[92] и Пир[93], и Петър, и Павел, обновил гореспоменатата ерес.

7. 16. В Никея[94] повторно вселенски събор при Константин Мономах[95], син на Лъв Копроним и на майка си Ирина[96], и при Тарасий, патриарх на Константинопол[97], и Адриан[98], папа римски, и Политиан – на Александрия, и Илия Иерусалимски, отци триста и три, анатемосаха Анастасий[99] и Константин, и Никита, бивши патриарси на Константинопол, които твърдяха, че Христос е неописуем и непостижим, понеже е безплътен и безтелесен. А Константин сам прокле баща си, защото беше писал до Рим с обещание да има вселенски събор и ако баща ми е изопачил нещо от непорочната и чиста вяра, аз го проклинам пръв. А сега се казва: "Ако е утвърдено някое учение или някаква философия, които ние не познаваме, нито нашите бащи, аз ще си отида, като си взема книгите." Това го казва един, не че ще си замине, ами за да заплашва. И ще има ли някаква загуба, дори и да го стори? Само злото ще се изтреби. Защото

в един такъв град подобава да дойдат мнозина по-добри от нас. И нима заради нашата некадърност трябва да ги изгоним, за да не се покажат по-способни от нас? Защото ти се хвалиш с нас, за да се възвеличиш, работейки за корема си, и не разбираш нищо от божествените предания. Дори да искахме да учим на грях, пак нямаше да ни попречиш. Защото кой от светците е попречил? Но ние се придържаме към обичаите на страната и само ако някой от тия, които другите държат в неведение, попита за пагубата на някои важни неща, ние му ги обясняваме. Защото без въпрос не можеш да разкажеш какво, къде и на кого съм казал. И дори това да ти се вижда трудно за понасяне, то ако искам да уча и по площадите, и навсякъде, никой не може да ми попречи, ако ще и да се пръснеш от яд. Ако искаш, слушай, ако ли не, върви си по пътя. Нима си поставен да пречиш на божествените работи в града? Не знаеш ли – който не е верен на Бога, как ще бъде верен на деспота по време на обсада? И как да не си неверен на Бога, щом пречиш на божите работи? Защото така и по време на обкръжение ще отдадеш силите си в полза на врага, както и познанията си за божествените неща на невежите, и в нищо няма да се укрепиш. Нима ти се струва, че ще се поколебая да умра за това? Не. Заради това открито разобличавам. А защо говорих за съборите? Защото и днес чух да говорят същите неща по някои места, едни опълчили се поради незнание, а други – поради знание. И нима не бива да им се противопоставим? В противен случай на всяко място ще намериш подобни неща, които дори нямаше да бъдат назовани, ако ти не ги утвърждаваше, като ни пречиш. Понеже щом някой пречи да се погуби неверието, сам става неверник.

ДВАЙСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА

Как някои се придържат към ереси поради незнание. Защото отреченото от светите отци се числи към ересите. А понеже ерес значи отделяне, те разделят хората чрез тях.

Нещата, които днес вредят на християнската вяра за православна служба на Бога, са:

Първо – яденето на кръв. Защото ако съгрешиш с убийство, блудство, кражба, клевети и други подобни на тях неща. Бог е съдия за това, освен ако не бъдат разкрити от чиновник. А божествените писания вещаят всекиму да крещи високо за ереста. Понеже дори и някой благочестив човек да те улови в грях, той, тъй като има страх от Бога, не ще съгреши заради тебе. Защото всеки знае, че всички тия неща са грях.

А ако някой, който е невеж за ересите, те види, дори и да има много страх от Бога, обаче няма да знае, че съгрешаваш срещу писанието и преданието и ще се оскверни в същото, а то е смъртен грях. И въвличаш и чистите в безчестие, и не само ги скверниш. Понеже някои не ядат това сами, ами хранят децата си с него и не са чули Павел, който казва: "Днес вашите деца са свети." (по 1 Кор. 7:14) А ти оскверняваш святото с отречена храна. А има мнозина, които постят в сряда и в петък, без да вкусват нито вино, нито нещо друго, а пък ядат кръв, и са изтискали мушицата, а са изяли бивола, защото е по-добре да заколиш и да ядеш от нечистите животни, отколкото от кръвта на чистите. Защото според преданието по-малко прегрешение е да ядеш от нечисти животни, отколкото кръв. Обаче не ми е заповядано да обяснявам защо едното е отречено и защо – другото. Но ако някой попита как да е нечисто това, месото не е ли същото, то нека знае, че човек се осквернява със същото естество, което е в него, сиреч с блуд, и със същото е чист, и това се казва да пребиваваш в девство. Ако и това не приемаш, то виж, че дървото, прогонило Адам от рая, изобщо не беше нечисто, ами той не беше послушен. Така и ние се поддаваме на съблазън, когато не слушаме Бог и напразно се

наричаме верни. Защото от Божите уста излязоха думите към Ной: "Да не ядеш душата, която е в кръвта." (по Втор. 12:23) И не само това, ами и пророците проповядваха така от името на Господ. И за да не възразиш, че това е било преди пришествието Господне, ами както ти казах, апостолите го написаха в съборните си послания, отхвърляйки го открито като невярство. Защото апостолите, освен че отхвърляха най-голямото и най-първото от всички прегрешения – идолопоклонството – отхвърлиха и това като подобно на него. И ясно е, че сред хората няма друго прегрешение, по-голямо от това, освен идолопоклонничеството, което може да ни оскверни и да ни отдалечи от Бога, както и апостолите показаха. Ако и това не приемаш, казвайки, че апостолите тогава са спазвали и други закони, то виж какво се казва в правилата на светите отци. А когато апостолите наредиха на народите да не правят повече обрязването, предвидено в закона на иудеите, тогава утвърдиха и това. И защо говориш за ересите заедно със западняците? Как ще ги осъдиш тогава? Или не знаеш, че те най-напред са осъдени заради ереста си спрямо Светия Дух? Но за това скоро ще ги накараш да онемеят. А защо ли ние не ядем удавника? Защо се коли – нали за да се очисти от кръвта? А ти нарочно ядеш нечистото. Не е ли по-добре заедно с нечистото да ядеш и чистото, отколкото само нечистото. Защото се коли заради кръвта; както апостолите казаха, най-напред да се пазим от требите, т.е. жертвоприношенията на идолите, след това от кръв и после от удавника (по Деян. 15:29). А ти не чуваш излязлото от Божите уста, ами нарушаваш Божия закон, както Иисус каза, като спазваш преданието човешко (по Марк. 7:9), както тук спазваш и утвърждаваш разни вълшебства, които си научил по селата. И не знаеш, че смущаваш мнозина от царските пратеници, които идват тук в престолния град, и срамиш не себе си, ами цялата страна, защото казват за тебе: "Бедният, така е научен, а ако беше гледал сред големците, щеше да знае по-добре." А за страната е голяма обида да не се намери такъв човек в този град. И не аз я обиждам, както ти казваш. Защото ако можех да съчиня нещо добро или да осъдя еретиците, нима няма да е похвално за града? Защото ако дойде еретик и бъде посрамен от мен, младежа, както казваш, повече няма да отвори уста пред друг, мислейки си: "Щом бях осъден от един

юноша от тази страна, колко повече от старите?" А такава притча ще намериш и у Ефрем.

2. Втората е по-голяма от тая, но ние я смятаме за по-малка, защото не всички й вярват и само някои са въвлечени в погибел – тези, които плашат града и го накараха да им носи идолопоклонски дарове; които показват света Богородица да се моли на дявола, които и ти прие и нахрани. И нима според преданието на светите отци християнинът може да яде хляб заедно с тебе? Или да влезе в къщата ти? Не чуваш ли апостолската проповед? Или божествените писания не са още по-категорични по този въпрос? Или го смяташ за нещо дребно? В такъв случай аз ще ти обясня за по-дребните неща, които са нищо пред това. Какво казват светите отци, които са го взели от светите апостоли? Има някои християни, казаха, които спазват езическите обичаи. И след залез слънце не дават нито огън, нито нещо друго потребно. И има дни, в които да се дава, или пък да не се изнася нищо от къщи. И казват за срещите, че едните са добри, а други – зли. И слушат и гласовете на петлите, враните, лисиците и други такива. И за тези, които не се откажат – анатема, анатема, анатема. Виж какво се казва там. А ти даваш дар на дявола в дома си, като го нахраниш. Или същите нахраниха с кръв и човешки кости, както казахме, малко хора, че и овце, и други животни, за което по-слабите не могат да говорят. Но за тези неща говори Григорий Богослов: "Получават от това, което почитат." Защото ако някой повярва в някакъв бяс и му оказва някаква почест, каквото и да получи, то ще го отведе в преизподнята. Виж и предвидливостта на светите отци – как устройват под канона не само воеводите и князете, и другите властници, ами и държавните глави. Ако някъде се намери, казаха, в жилищата на православните или в планините, или в дъбравите, или по полята, или в градините, или в градовете и селата, или нейде другаде идолска глава или ръка, която да не е счупена, да се махне. Те обаче се бояха от възкресяването на почитането им, както стана при Юлиан, докато ние се боим да не пострадаме от това, от което пострада целия запад. Дори и да не е това, знам, че законът не осъжда всички като еретици поради незнанието им. Затова се оповестява в престолния град, та останалите да научат от главата. Защото дори и един да научиш, заслужаваш награда, както казва Яков, братът Божи:

"Обърнал си брат си от тъмнина в светлина." (по Деян. 26:18 и Як. 5:20) А колко повече ще са тия, които скоро ще се поправят, ако ти не ми попречиш. Пак ли казваш да не обяснявам на питащите? В такъв случай чуй какво казва Златоуст, който призовава всеки да наставлява своите хора във всичко. Защото каза: "Ако ти е поверен и един талант, прави това, което ти е поръчано, и ще получиш същата награда, както и съвършеният учител." Чуй и Павел да казва: "На по-младите ще се открие, а по-старият да замълчи." (по 1 Кор. 14:30) А Златоуст е казал: "Ако поучаваш в църквата, дори и всички да не те чуят, то поне сто, ако не сто, то поне петдесет, ако не петдесет, то десет или пет, или поне един. Дори и никой да не те чуе, ти ще получиш наградата си от Бога." И в това слово казва: "Ще ме пребиеш с камъни ли? Готов съм да пролея и кръвта си, само за да предотвратя греховете ти." Обаче ти пак питаш кой ти заповядва, от кой сан, да обясняваш на питащите? Аз не съм получил по-голям сан от този, който ми заповядва, но нима не съм слуга на всички духовници за тези неща? Тогава чуй Господ, когато Иоан му рече: "Господи, някои, които не ходят с нас, проповядват и изцеляват." А той му отвърна: *"Не им забранявайте, защото който не е против вас, той е с вас."* (по Лук. 9:49–50) Затова съм им слуга в тези неща освен изопачаването. Защото никой, който се бои от Бога, не ще ми забрани да му служа и да го прославя. Освен ако не е някой коравосърдечен, подобен на тези, които видяха, че Христос с кръвта си прогони продавачите и купувачите в храма и преобърна масите и пейките им, и роптаеха, казвайки: "С каква власт правиш това?" (по Иоан. 2:15–16) Но вече казахме, че ереста не е по-малка.

3. Третата – разрушаването на Божите църкви срещу Великден – е наистина голяма. Защото след като приписваме на римокатолиците повече от шестдесет ереси, не трябва ли първо да разчистим нашите, та и тях да ги видим спасени по евангелски начин. Защото след като царят победи ада, ти, свещенико, си изпратен да възвестиш радостта на невестата – Божията църква и да кажеш: "Христос възкресе!". А ти, вместо да ѝ съобщиш благата вест, биеш царицата с крак през устата. Ако ли не, значи нарича ада дом Божи, Христос победи ада и един адски служител, пък и дяволски, побеждава дома Божи. А нима Моисей, като слезе от планината, не каза: "Който е

Господен, нека тури оръжието при бедрото си." И посякоха три хиляди души този ден, и като принесоха телец в жертва, напоиха тези, които сториха това (по Изх. 32:27–28). И защо аз казвам, че другата ерес е по-голяма? А това заслужава голямо порицание.

4. Четвъртата е, че дори свещениците, които са длъжни да се молят заради невежеството на хората, не знаят да се прекръстят. И дори и да направят кръстен знак, то пръстите им не са както отците завещаха. И какво е това? Не се ли кръсти в простото дърво, на което окачват разбойниците, ако не го направиш, както е завещано? Няма ли забрана да не се покланяш нито на кръст, нито на икона, на която няма надпис? А надписът на това тук е начинът, по който се държат пръстите. Защо обаче осъждаме иудеите, като се кръстят с един пръст? Защото три лица в три ипостаси изобразяват троицата, а не двете същества Христови, ами и плътта, чрез която Господ бе разпънат на кръста.

5. Петата е да се изповядват две божества, двама Иоановци, проповедници на покаянието, двама месии Христосовци, две кръщения, когато някой се побратимява. Каква глупост, не знаеш ли, че сме братя по кръста Господен? И защо кръстеният, когато се отклони от вярата, и пак се обърне към нея, не се кръщава? За да не изповядва две свети Троици, а само милостивия Бог. Не чуват ли в апостолската книга, че всички във вселената, минали под светото кръщение, сме братя? И жените, и мъжете? Не чувате ли Павел, който казва: "Нима не мога да водя със себе си сестра жена?" (по 1 Кор. 9:5) А ти, словоблудецо, о, каква ерес! – вземаш светото Евангелие и го слагаш за свидетел на твоята ерес и заблуда, и изповядваш два пъти всичко, което казах, словоблудецо, с някакво писание и пагубна молитва. И нима тая ерес не е по-лоша от несторианската? Защото той твърдеше, че в Сина са събрани двама, а ти разсече всичко, разсечен от слабото си знание.

Има много такива неща, но аз нямам заповед едни да разглася, а други да изнеса пред хората, защото подлежат на разобличение. Тъй като за това изобщо не наказват. И това не е само смут сред свещениците, ами и освен голям грях, е и щета. Обаче те са пълни със завист и нямат желание да се открият за тези неща. Обаче те са пълни със завист и нямат

желание да се открият за тези неща. Защото кой ще стори това, като узнае, че така стоят нещата? Носят се просфори и свещениците държат съдовете в светия жертвеник, а пък в тях ядат месо и други храни. Това е грабеж от Божията черква да вземеш дара си обратно, защото по-добре беше да не даваш, отколкото като дадеш, да си го вземеш. А преди литургията и след литургията има и смутове сред свещениците и другите хора. А за съдовете виж какво се казва в правилата на светите отци. Виж и в разказа как бяха поразени с проказа някои, яли в свещените съдове. Виж и в древността как Навуходоносор, макар и в идолопоклоннически храм, обаче на почетно място беше поставил свещените съдове, които взе от Светая светих Иерусалим. И след като умря синът му Мародах и цар стана братът на този Мародах – Валтасар, той направи пир с велможите си и като отиде при наложниците си, заповяда им да донесат свещените съдове и започна да пие и яде в тях, и видя ръка, излязла от стената, да пише по стената, и се удиви, и лицето му се измени. И повика всички мъдреци, и никой не можа да разгадае написаното. Беше обещал и много дарове. А баба му каза: "Ако дойде Даниил, иудеят, ще го разгадае, защото разгада много сънища и на баща ти, понеже в него живее свят дух Божи." И го повикаха, и царят го помоли, като му обеща една трета от царството си и че ще го облече в багреница. "Дори и да е нещо лошо – рече – не го скривай от мен." А той не пожела нищо и разгада писанието, което беше такова – мене, текел, фарес – преброи, низложение, разделение. "Преброи – рече – Бог живота ти и царството ти и го смали много, и Бог ще раздели царството ти между персите и мидяните, защото не само ти, но и твоите блудници пиха и ядоха в свещените съдове." (по Дан. гл. 5) Следователно и това е същото, защото и блудници, и неверници пият и ядат в свещените съдове и се хвърлят в безчестието. Защото днес знаем, че всичко, влязло в светия жертвеник, е осветено от светите отци. Но сега пак ще кажа за лъжеписанията, че е много полезно да се унищожават, защото чрез тях покълват много отклонения и се потъпква църквата Божия, и са гибел за невежите, а за мъдрите – смут. И затова, казаха, ако в някое писание е пропуснато вярно свидетелство, то да не се приема. А има и такива, които свидетелствуват невярно.

ТРИЙСЕТА ГЛАВА

Светите отци точно определят старите и новите божествени книги, към чиито учения да се придържаме, и другите, които са писани, за да се обори някоя ерес или някое зло, като за свидетели са взети божествените писания, а останалите – да не се приемат, защото не наставляват в правия път, тъй като в някои от тях има много богохулства. Че и Григорий Богослов предупреждава за тях във философското си учение. А пък един техен служител забрани на Рождество Христово да се чете богохвалното му слово "Христос се ражда, възславете" и вместо него внесе едно ересно и нареди да се чете; о, каква съпротива срещу истината! Защото такива са словата, в които някой казва: "Когато четиримата евангелисти се събраха в Иерусалим, за да се поклонят на Света Богородица, те ослепяха и оглушаха. И тогава написаха евангелията по това, което чуваха от небесата." И не вижда разказа в Евангелието, че Матей писа осем години след възнесението и Иоан го преведе от еврейски на гръцки. След десет години Марко, след като го научи от Петър, а Лука – след петнайсет. И ги занесоха на Иоан и като ги видя, ги разтълкува, и така се започна богословието трийсет и две години след Христовото възнесение. Или както казах за въпросите, в които се казва, че слънцето е от окото Господне, или пък от зеницата му и се обожествява творението. Но има твърде много такива книги, и ако бъде заповядано, тогава ще бъдат разобличени. Ако ли не, щом не искат да ги изгорят, защото са еретически, за какво ми е този труд?

Сега пак ме питаш: защо ти пишеш? Аз не пиша, а разобличавам. Защото не писахме за книгите, които са достатъчни за спасението на душата, ако бяха освободени от грешки, както са получени от светите отци, ами за тяхното изопачаване и за да оборя противниците им. И нима в деня на битката царят взема оръжията от своите хора, понеже враговете са въоръже-

ни? Не. Дори си набавя повече от тези, които ще му бъдат от полза и ще му помогнат. И както в царската войска оръжието се чисти и лъска, така и в божествените писания. Защото дори и в къщата му да не дойде насилник, когато няма нито един враг, тогава разбойниците ще убият пратеника му, като го намерят без оръжие. Така е и при нас – дори да няма ерес, дяволът полека разкъсва незаоръжените и ги пленява, и ги разсъблича. Ако някой обаче донесе по-бляскаво оръжие, завистта го затъмнява. Защото Златоуст казва: "Кое копие е по-остро от завистта да нанася рани? Вземаха вече от корабите, а Иуда взе, че се обеси с него." И пак казва: "Евреите виждат хромия изцелен, а събират съд срещу лечителя." Защото на сутринта старейшините и старците, и книжниците се събраха в Иерусалим: Анна архиерей и Каияфа и Иоан, и Александър, колкото от тях бяха от архиерейски род (по Деян. 4:5–6). И застъпниците на лъжата хвърлиха в тъмницата проповедниците на истината. А останалото върви и го научи у Иоан, защото той беше съвършен разобличител на тези неща, поради което бе наречен и Златоуст. Не защото словата му са много, а защото произнасят нелицемерна присъда, по-чиста от злато. Тогава се събраха срещу учениците Христови заради изцеления хром човек, а сега – ден след ден се събират срещу един пришълец, който се уповава на тях, и говорят за някаква напаст или някаква измама. Защо? Ако апостолите са изцелили хромия, аз какво съм направил? Как – казваш – ти не изкара ли хром нашия свещеник? Който всяка година, когато хората седят при красните врата на Великден, подлагаше красните врата на присмех и унижение, като ги удря с десния си крак, чрез което показва и недъгавостта на невежеството, а ти обясни да не се прави така и ние не получихме обичайното. И затова сега ще счупим главата ти вместо Божия дом. Как да не си съгрешил? – казваш. Тогава кажи ни с каква сила стори това? И аз няма да се отметна, а ще кажа, че разобличих това в името на Иисус Христос Назарий, чийто дом вие разбивате и отмъщавате за ада и дявола. Или ще ме осъдите като Павел във Филипи[100], задето съборих служителя на врага, и ще кажете: "Защото погуби нашата надежда? Върви и напусни нашите предели." Аз пък ще кажа, че съм на деспота, както и всички. И щом не се

покоряваш на Божия съд, аз ще предложа неговото благочестие и неговия съд, така че никой да не бъде наказан освен този, който е допуснал съгрешение. Защото вие казвате, че страхопочитанието в града е слабо, и подвеждате деспота, като говорите така, за да измолите, та чрез вашия страх да удавите всяка правда и да въздигнете неправедни люде. Защото всячески просите, та да вселите страх у праведните. Лошо е това насърчение, лошо е това прошение да виждам неправдите спрямо праведниците и да не смея да ги оповестявам, понеже езикът ми е завързан. Защото ако имаш власт срещу убийците, срещу крадците и срещу подобните им, тогава срещу кого искаш власт? Защото ако поборникът на истината би имал и половината от твоята власт, вярвам, че дори и да не властвува някъде, както и преди, голям страх би обзел по това време някои от бившите, но неправедни управници. Защото праведните имат похвала от властта. Но ще кажа, че и праведните, които виждат правия път, биха се боляли от Божия съд, казвайки: "Да не би и ние да съгрешим в нещо или да сме съгрешили?" А днес, макар и обиждани, имат по-малко страх, защото възлагат надеждата си на Бога. И пак ще ми кажете: как така не си съгрешил, като отлъчи от нас четири-пет къщи да не ядат кръв? Дори за малко и някои от нас самите щеше да предубедиш. Аз пък казвам, че и в малкото, и в голямото се уповавам на Бога, за да се очистите всички, както и ще стане.

Но след като се спряхме върху тези неща, да преминем пак към поправянето на това, което се изопачава поради незнание. Защото за това беше нашето старание и почин.

ТРИЙСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

Общо ще кажем кой израз според буквите или според ударението къде ще се сложи

Как или кое да кажа първо? Но и тук, без да се спирам много, ще премина по-нататък. За ударенията. Не е както някои казват. Защото дори някой да живее сто години, ако ги учи според буквите, нищо вярно няма да научи. Защото те не са според това. Ами както персийските деца, които искат да учат песни, най-напред се учат на естеството на гръмотевичния глас, на гласа на въздуха, на гласа на птиците, на гласа на тръбата, на течението на водите, на летенето на птиците, на тътена на земята, на шума, гласът човешки е със смисъл, а гласът без смисъл е ням възклик, сиреч алалагма, което наричаме възклицание, което и древните, а и днес в Иерусалим, и в цяла Сирия правят, когато патриархът влиза в църквата, и при пренос и други обреди. И чрез всичко това се научават и на това, защото така съставят музиката. Така и ударенията поправят или изопачават звука. Обаче е лесно да се научиш да различаваш думата според ударението. А за буквите е голям труд. А това, ако го обясниш на схватлив ученик, като възприеме същността му, до обядно време ще научи всичко, за да различава думата според ударението и тогава ще се научи да пише правилно. Понеже и чрез ударенията има богохулства и изопачавания, както при буквите, а варварствата са безчет. Обаче ти така издигни гласа си, когато имаш ◠ периспомени, а където имаш / оксия, изкарай го от устата, а където имаш \ вария – от гърлото, както обяснихме в петнайсета глава. Това обаче показва истинската дума. ѥвѝ сѧ. ѥвн сѣ́. Да не би някой да мисли, че са едно и също. Не, макар буквите им да са едни и същи, едната дума, която е с \, е разказна, а другата, която е с /, е повелителна. По букви са едно и също, но ударението ги различава. ѥвн сѣ́, над сѧ, сиреч Бог Господ (показа това) и ѥвн сѣ́ на́мь, понеже пророкът удивено ни известява, казвайки:

бгъ гъ сꙋ́щь, и па́кы на́мь ѥвн сѣ́ (Бог, който е и Господ, пак ни се яви). Но виж и че не само в ударението бъркат думата, ами и в буквата, като пропускат н и двойно изопачават тези думи по всички утрени. А над ви́ пък е повелително, т.е. изы́ди ѥвѝ сѧ (Излез и се покажи!), или пък очистѝ, очи́сти, над -чи́- е разказно, над -сти́- молително или повелително, както означава следващият израз очистѝ ть сьсоу́дь (очисти този съд) или молително очисти́ мѧ гн (очисти ме, Господи), а разказно – очи́сти гъ вьсѧ́ нечтїѧ (Господ очисти всяко безчестие), или прѣло́жи, прѣложѝ – прѣложи́ на ѡны́ обитѣ́ли (предаде на онези обители) е разказно, а прѣложи́ сѧ́ ѡнѣ или оно та́мо (премести това или онова там) е повелително.

И защо да говоря повече? Ако държавният поиска, ще подберем и ще съставим книга според Еротиматата, за да се спазват всички тези неща. Ако ли пък не, тогава нека не се стараем напразно. Защото аз не съставих това като Еротимата, а като разобличение. И където видиш ударение, там подчертай думата с гласа си, а всичко останало е равно. Но не цялата дума, ами само при буквата, където има ударение. Затова и не се пише над две букви или над три, ами над една, без утробните звуци, където се намира, и тежките и острите по своите места. И виж, че и над господствуващите букви над една има ударение, а не само над покорителните: ѥсмь, ѥнь и в др. такива. И виж как и над ѡ има, където е нужно, или пък няма: ѡ пи́сашѧ́ (отписаха се) и ѡ кръвѧ (от кръвта) – ударението е пред думата, а пък кръвь. Но ако се каже и хс раждаѥ́тсѧ слáвѧтѣ (Христос се ражда, славите) и това е изопачено и ще се напише наново, но слáвѧ́тѣ, защото е повелително. А ти като го кажеш разказно, не нарушаваш ли смисъла? Така е с всички ударения. Пълно е не само с изопачавания, но и с богохулства, ако не се изговаря или пише на своето място. И чуй какво богохулство е, където повествувателно казва повѣ́сьнсѧ́ сѧ гн на дрѣвѣ (Господи, ти се окачи сам на дървото), тук като преместиш ударението писмено или на глас, ще кажеш повѣсѝ́ сѧ гн на дрѣвѣ (Господи, обеси се на дървото). Не разбираш ли, че отново призоваваш Сина Божи към разпятието? Или прѣ́нюю клѣ́твоу ѡшоу оцѣстѝ (Очис-

ти предишното ни проклятие), сякаш не е изчистваемо и моли за очищение. Или ако иска да каже ѥ҃ста҆ѧ҇н (изпра҆ви) и каже ѥ҃ста҆ѧ҇вѝ (изправй – пов.). И такива примери могат да се намерят във всички писания.

Но сега да се върнем пак на изразите. Който казва ви҆́дѣста о҆́чи мои́ спсе́нїе твоѐ (Очите ми видяха твоето спасение – Лук. 2:8), говори изопачено. Защото ви҆́дѣста се отнася за двама мъже и все едно казваш: всяко едно от очите ми е съвършен човек. А то е от среден род и трябва да се каже ви҆́дѣстѣ о҆́чи мои́. И пак, когато говорят за мироносците слы́шаста и ра҆́унта се ре́коу҆ша (Чухте и се зарадвайте, казвайки – Мат. 28:9) не е така, понеже формите са мъжки. А женските, понеже някога не са били разпространени, се привеждат към думите от среден род и се казва слы́шастѣ и радоу́нтесе, и не казвам да пишеш или да говориш ви҆́дѣсте или ра҆́унтесе, както вие много пъти, ами ви҆́дѣстѣ и радо́у́нтесе. Защото вие сте загубили тая разлика, като не разбирате, че ѣ означава една дума, а е друга, и ще махнете мъжкия род, като изравните две неща и внасяте изопачавания и богохулства. Има богохулства и в такива изрази, където трябва да се каже непрѣлага́емаѧ (непредаваема, непреходна), а те казват непр҆́ѣлага́емаѧ (непредлагаемо), като че ли казват: непотребна служителко или неразбираема. Или пък непр҆́ѣло́жныи҃ бе҃ (непотребни Боже), все едно да изречеш същото богохулство: непотребни Боже. Само като напишеш едно д в повече, правиш това. Или мироно́сицамь плачь на ра҆́до҆ непр҆́ѣло́жи, все едно да кажеш: вместо радост им даде плач. А какви беснования в божествените песни! Или вместо да кажеш о́гнь на́ роса прѣложи (превърна огъня в роса), и кажеш о́гнь на́ роса непр҆́ѣложи, казваш, че вместо роса е изгорил юношите и огън рече за Бога, който е предложил хлад, о, каква глупост! Или пък в молитвите невсыпающоу́ю бц҃ѣ и въ застѣпе́нїи непрѣлага́емаго оупова́нїа (бдящата Богородица застъпница на непреходно упование) и кажеш непр҆́ѣлага́емаго упова́нїа, сиреч на ненадеждно и непотребно упование, и подобни на това, доколкото тук има само прибавяне на една буква. Или както се казва на́ бо ра҆́н роднсѐ ѡтро́че младо҆ непрѣва́чныи҃ бъ҃ (Заради нас се роди младо

дете, а превечен бог), защото показваш, че когато във Витлеем от девица, тогава и от Отеца е станало Христовото раждане и не подчертаваш думите, че е от Отеца пред вековете, защото е творец на вековете. Но и като се казва пр҆́вогата́го, не е така, ами насо́у҆щнаго. Защото от "Отче наш" взима Творецът и казва следното: на́ҭ бо ра҆́н роднсѐ ѡтро́че мла́до пр҆́вѣчныи҃ бъ҃ или ѥ҆же пр҆́вѣчныи҃ бъ҃ (който е превечният Бог) е по-ясно да се каже и виж откъде се взимат и как се казват тези неща. Защото в тълкуванията ни е предадено, че в евангелската молитва "Отче наш" се казва хлѣбъ на́шъ насу́щныи, понеже помазва всички членове на тялото ни, като ги преизпълва с неописуемо веселие, което е Христос.

Защото, рече, вземете тялото Христово, вкусете и вижте, че Господ е добър и този хляб е тялото Христово, което той получи от една девица, което Девата роди във Витлеем[101]. Прозирайки това, създателят на кондаци рече: "Днес девицата ражда насъщния, сиреч небесния хляб." И казвайки това, описва подвига, защото земята, виждайки тези неща, този подвиг, поднася в дар лошата градина, както Господното смирение позволява Господ да се роди от робиня. И рече: "Земята поднася градината си на недосегаемия" или както би било по-правилно според гърците: "на непристъпния", защото нямa някой щеше да пристъпи, за да поднесе дар на божеството, ако не беше извършил поради добротата си това за нас. И като каза това, описа съединяването на небесните и земните, а и славословието: "Ангелите заедно с низшите пастири, които човеците слушат, защото са по-обикновени, славословят." А после казва, че и чрез което човечеството се отклони от правия път, като се отдалечи от Твореца, цялата земя вкупом според течението на звездите, и законът стана преградата, която ги отдели от племето Авраамово, чрез същото то получи дар да шества по небесния път, а поради вярата си в звездите се отклони от Бога към идолопоклонство и заради тези неща са отлъчени от Божия закон. И ти, семе Авраамово, затова се гнусиш от тях. Но чрез което се отклони, чрез това се и улови, и като прие същия знак, търси небесния творец, за да му се поклони с дарове, за да не

поднася своя труд на идолите, а на Божия син, и върви по пътя след звездата. Не се гнуси, ами с радост го приеми. Защото е от вишния промисъл – чрез което се отдръпна, чрез това се и хваща. И намира този знак най-напред в тебе, защото в тебе се роди цар, за да не се разпалваш, но за да има мир в Израил и спасение за народите. И рече: "Влъхвите със звездата пътешестват" и към това прибави: "Защото заради нас се роди отроче младо, превечният Бог", прибавяйки, че и ние не сме били обречени на гибел, но само до пришествието на надеждата на народите. И показа, че този, който е превечен Бог, днес се роди по плът от Мария като младо отроче, сиреч като стана това, което не беше. И ти като объркаш малко думата поради невежеството си, днес казваш: "И от Отеца се роди", казвайки също "шествуват по пътя", а не 'пътешествуват', говориш смешни неща. Също така изопачаваш и богохулстваш за това и в останалите още по-възвишени думи на този кондак.

Както и в антистихата, когато искаш да кажеш сы̑ бывáѣть и незáн'нын зы́жется (Съществуващият се ражда, а несъзданият се създава), показваш два сина като Несторий. Защото когато Моисей попита при къпината: "Ти кой си, Господи?", той рече: "Аз съм, който е", сиреч, който съществува, без да имам същество подобно на себе си, за да ти обясня, но така невеществен, както ме виждаш с прозорливите си очи, пророко. Век или властелин на вековете, както се казва според гърците, или сѹщь, или сы̑ (който е, който съществува). И затова се казва сы̑ бывáѣть, сиреч невещественият се е превърнал във веществена плът. За същия се казва и другояче: сы̑ и прѣжде сы̑ (който съществува и сега, и преди), и се яви като човек, сиреч и тогава съществуващ и днес непроменен, но се е облякъл в плът заради нас. И виж, че и там с малко изпадаш в голяма грешка. Както и нейде, когато искаш да наречеш Иуда беззаконен, наричаш така всички апостоли. Както и когато искаш да кажеш пѣть бы̑ти гла̑ы прпны́мын, сне́ бжiи (да бъдеш възпяван с преподобни гласове, сине Божи), и казваш пѣти бы̑ти (да бъдат възпявани), нима не казваш като Несторий, като показваш чрез това двама сина, и това на всяка служба?

Или където апостолът говори на солунянките, утешавайки ги за починалите тогá сь нúмын вьсхы̑тúсе въ срѣтéнiе гнѣ въ вы́здѹхъ (Тогава заедно с тях ще бъдем издигнати, *за да срещнем Господа във въздуха*) (по I Сол. 4:17), и ти кажеш тогá сь нúм вьсхы̑тúсе (с него ще бъдем издигнати), като че ли и Христос още не е възкръснал и той ще възкръсне, и заедно с нас ще срещне Отеца, като че не трябва да се срещне самия Син, съдията на живите и мъртвите. Както и когато искаш да кажеш вы́шняго бо прéстоль мѣнúсе вы́чце (Стана престол за всевишния, владиците!), а казваш вы́шняго бо прéстола мѣнúсе вы́чце (Покажи се, владичице, на вишния престол!). Или където трябва да се каже сатéкошé и̑злóжити правослáвнюю вѣрѹ, и ти казваш сатéкошé низлóжити правослáвнюю вѣрѹ (стекоха се да изложат православната вяра) и (стекоха се да низложат...), или чáшѹ спсéнiа прiúмлю, и и́мя гнѣ призовѹ (ще приема чашата на спасението и ще призова името Господне), което е пътят на въплъщението, и приемам да вярвам на крайъгълния камък Христос, изсечен неръкотворно от девица, защото Богородица е наречена чаша на спасението, та да не се препънеш, поемайки по друг път, ами да призоваваш името на въплътения Бог, за да не се препънеш като Арий. А ти на всяка служба казваш чáшѹ спсéнiа прiúмлю и́мя гнѣ и̑ призовѹ (Ще приема чашата на спасението – името Господне и ще извикам) и по този начин отменяш пророчеството за Богородица. И дали затова не го усещаш, защото когато се чете евангелието за Богородица, то тогава и това участвува в службата? Защото чашата е Богородица, както рече и Соломон, и загреба вода в чашата. Затова това се чете на всички Богородични празници. А ти, като си преместил поради незнание едно н, си изпаднал в ерес. Защото казваш това, превръщайки Христос в създание и променяйки робското в божествено. И после като кажеш 'и ще извикам', назоваваш нещо, което не бива да се изрича. Или се мислиш за мъдър в цялото си безумие? Или пък мислиш, че и гърците прибавят и променят в песнопенията си, както и ти? Или не знаеш, че това, което на гръцки звучи неанéсь, не се казва на вятъра, ами означава цар. Защото а҃нaѧ̀ означава цар. И това неанéсь а҃нaѧ̀ сякаш казва – да, цар. И спрямо думите привнасят похвала, но спазват цялостния смисъл. Така също и където се казва є҆дúнь сть

ѥ́динь (един е свят, един), и като спре, казва гъ ӏс хс (Господ Исус Христос, за слава на Бога Отец), а ти казваш ты ѥ́динь є́сть (ти само си свят), като че ли го казваш на поп. Защото той е казал въ'мы́мь стаа́ сты́хъ (да чуем светая светих). Или пък казваш 'един свят, един Господ', а защо не го казваш докрая 'един Господ, един Исус, един Христос'? Ами гледай и не възразявай. Тези догмати са срещу еретиците и все едно казват 'той, той', така значи 'един е свят, един Господ Исус Христос в слава на Бога Отец', показвайки на несторианите един син, а не двама, както те словоблудствуват. И ти, като го кажеш, както говориш, тук свидетелствуваш повече за тях, а не за нас, а пък за нас дори и малко няма тук. Както и когато искаш да пееш на гръцки и казваш а҃гг҃ан а҃оу҃ра́тось, искайки да кажеш а҃гг҃лы невѣ́дныю дарономо́сныя (дарове, носени невидимо от ангелите), защото означава не а҃гг҃ан (ангелите), ами а҃гг҃лы (от ангелите), сиреч а҃гг҃лын невѣ́дныю дарономо́сныя, а ти казваш 'ангели без опашка'. Така и навсякъде внасяш смях и богохулства, о, невежо. И кой ще ги изрече? Искаш да кажеш а҃ѡра́тось (невидимо), а казваш а҃оура́то҃.

Но понеже има много такива грешки, които пееш на гръцки, нека ги оставим. Също така ти отново, искайки да покажеш някои стари разлики, казваш, че в първи глас трябва да се пее ѡ҆ дивноє чю҆ҁ (о, дивно чудо), а в осмия ѿ҆ пр҃сла́вноє чю҆ҁо҆, но виж поне в гръцки, че и на двете места се казва ὦ τὸ παράδοξον θαῦμα, което е 'о, преславно чудо'. Също така и в седмата и в осмата песен, където трябва да се каже є҆гѡ́ ро́дн ѿ҆ц҃е ба҃ и҆ пр҃епрослав҃лѥ́нна (препрославеният Бог, когото роди от Отеца), а ти винаги го казваш несвястно, като казваш є҆гѡ́ ро́дн ѿ҆тъ҆ць нш҃и бе҃ бл҃ве́нь є҆сѝ (когото роди, Боже на нашите отци, благословен си), и не усещаш, че тук наричаш Богородица Бог. Също така и много пъти и мъченици, или апостоли или пророци, или някои светци наричаш богове. Както и в молитвата нєскв҃рн҃на (Неосквернена...) богохулстваш накрая, като искаш да кажеш съ бєзначе́а́лны҃и є҆гѡ́ ѿ҆ц҃е́мь и҆ съ҆сѣ́сѣтыѣ бл҃гы҃и҆ и҆ жи҃вотво́рещі҃ныѣ дх҃о́мь (с безначалния му Отец и с неговия свети благ и животворящ Дух), а казваш съ бєзначе́а́лны҃мъ тѝ ѿ҆ц҃ѐ тако́же и҆ дх҃о́мь твои҃м (с безначалния ти Отец и с твоя Дух) и не разбираш, че цялата молитва е за Богородица. И ако го кажеш така, то я

въвеждаш в Троицата, а Сина си изхвърлил. Защото това означава Отец на Сина и Свети Дух, а не на Богородица. Защото тя е майка поради дарената ѝ благодат и не е бог, ами робиня и майка на Бога. Както и като искаш да кажеш тѣ́м'же оу҃мра́ши҃ (затова като умреш), а ти казваш тѣ́м҃же оу҃мре́ши҃, съ сно́мь вѣчи҃не́ши҃ (затова ще умреш и ще векуваш със Сина), или въ гнѣ́вѣ мл҃тѝ помѧне́ши҃ (ще си спомниш за милостите в гнева), а казваш въ гнѣ́ мл҃тѝ помѧне́ши҃ мѧ (в гнева на милостта ще ме споменеш), я҆ко ѿ҆ гд҃а мл҃ть (защото от Господ е милостта), а ти с я҆ко ѿ҆ гд҃а мл҃ть є́гѡ҆ (защото милостта му е от Господ) наричаш друг милостив, освен Господ. Или послужи́ти тѝ пр҃їи́доше (дойдоха да ти послужат), а ти послужи́ше тѝ пр҃їи́доше (послужиха и дойдоха); или за́не смоки́вницє҆ и҆ плѡ́да не сътво́рѧть (защото смокиновите дървета не ще направят плод), а казваш за́не смо́квы и҆ плѡ́да не сътворе́ (защото не ще направят смокини и плод). Или казваш во҆но́ую звѣ́рь (водната звяр), като искаш да кажеш во҆́нѣ звѣ́рѣ въ ѹ҆тро́бѣ (в утробата на водния звяр), и вместо кита наричаш пророк Иона водек звяр. Или жи҃вѧ бу҃де́ть ду҆ша̀ мо҆ѧ̀ (жива ще бъде душата ми), вместо жи҃вѧ бу҃ди́ ду҆шѐ мо҆ѧ̀ (бъди жива, душо моя). Или лука́вствующе́и҃ и҆ не҆испыта́ю за҆пове́ди бг҃а̀ мое́го҃ ѹ҆клони́сте ѿ҆ мене́ (лукавствуващи, ще изпитам заповедите на моя Бог, махнете се от мене) – лоукавствующе́и҃ и҆ не҆испыта́ющі҃и҃ за҆пове́ди бг҃а̀ мое́го҃ (които лукавстват и изпитват заповедите на моя Бог). Или бога́тещёе, и҆ бога́ты ѿ҆ пѣ́сти (прости на забогатяващите и на богатите), или това, което казва поклони́мсѧ ѻ҆́ц҃ѹ҆ и҆ сы́нови и҆ сто́мѹ дх҃ѹ҆, стѣ́и҃ трⷱ҆ци҃ въ є҆дино҆ сѹ҆щьствѣ, съ серафимы́ пою҆ще҆ сть҃ сть҃ сть҃ є҆сѝ гн҃ (да се поклоним на Отеца и на неговия Син, и на Светия Дух, и на светата Троица в едно същество, викайки заедно със серафимите "Свят, свят, свят си, Господи!"). И тук има три думи, които изобразяват Троицата. А ти като прибавиш и҆ сты́и҃ трⷱ҆ци҃ (и на светата Троица), показваш друго божество. Така объркано, без да знаеш кое къде е, казваш целия тропар. Също така и в молитвата повелѣ́вый земли́ въсѣ́ снѣ́дь'ныѣ҆ (Заповядал на земята всичко за ядене...), а пък ти – повелѣ́вый земли́ въсѣсне́дныѧ (дал цялата земя за ядене) – значи ли, че така ядеш цялата земя? Не, ами всички съедобни плодове, сиреч жито и варива, и овощия, които растат от земята, които Даниил и отроците

ядяха, а от много други храни, сиреч месо и друго, което не расте от земята, се въздържаха. И нахранени от земята, избуяват както умът, така и тялото на човека. И те помолиха скопеца Вагой да не им носи такива неща, и така, като минаха десет дни от уговорения срок, те се просветлиха по божието изволение с овощията повече, отколкото ако ядяха месо. И като видя това, скопецът започна да ги храни охотно с тях. И вземайки пример от него, Творецът показа с думите си кое е по-добро от месната храна, така да се каже, от прекалено хранителната. Как така прекалено хранителна ли? Смятам, че след като животните се хранят от земята, а пък тези – от животните, то дори и повече да изяждат, или пък идоложертвено месо, едно е ясно, че той хвали отроците, хранили се с растителна храна.

Обаче кой ще говори за твърде многото грешки в божествената литургия или в онези писания, които служат да се оборят еретиците, като припевите и възгласите, канона и стихирите, евангелията и апостолската книга, псалтира и всички останали? Ами всички останали недостатъци в превода, където се казва ты ли единь пришьлъствѣеши іерусалиму или іерусалимѣ (ти ли само си пришълец за Иерусалим [чужденец за Иерусалим]), а пък ти казваш въ іерусалимь (идваш в Иерусалим). И виж какво значи този израз и какво онзи. И не е чудно това да пропуснеш един грозд в лозето, ами да не го занесеш в лина на своя господар, след като си го намерил. Нима и Ефрем не казва следното "Древните обраха лозето Господне, а ние ги следваме, като събираме останалите баберки". И той казва това за ученията, тъй като тези думи по му подхождат. Аз пък казвам, че немощният не е нужен в небрано лозе, а в обраното може да обере останалите баберки. Казвам това обаче не заради голямата пагуба на буквите и ударенията, ами за някои изрази, в които първите преводачи не са сполучили. Или пък и да са сполучили, тези след тях отдавна са ги изопачили.

И отново ти давам образец според смисъла, без да нарушавам обичайното, което още отначало са казвали всички, та дори и ние днес, но давам образец, за да не се отнасяш немарливо спрямо други писания, ами да се придържаш към тях, писачо, [illegible] да променяш нито една черта, защото словото Божие се

познава по този начин чрез голямата си изтънченост. "Отче наш" не се казва така на гръцки, ами идва от това, че наблюдава цялото творение, което по смисъл е 'всепазителю наш'. И ако знаеш гръцки, чуй пάтερь, (*πατήρ*) παρα τὴ παρα τὰ πάν'δα τηρίνь (*παρα τὴ; παρὰ τὰ πάντα θηρῶν*). И това е Отецът, който е пазител, а не по плът. Защото най-изкусните от гърците наричат бащата по плът петήрь, за да не се смесват. Ако ли пък някой мустакат нарече бащата пάтερь, то не обръщай внимание на това невежество, ами виж кое е правилно според божественото писание, понеже словото Божие е по-остро от всеки двуостър меч и разделя стави и мозък (по Евр. 4:12). А петήрь се казва за бащата на детето παρα το παιδίων τηρίνь, οὗχη τα παν'δα (*παρὰ τὸ παιδίον θηρῶν*), понеже па означава 'пάн'да (*πάντα* 'всичко'), а тέρь – 'който пази', патерь 'който пази всичко', и това име идва от пезенето. А тук виж, че отец показва бащата според съвкуплението и зачатието, т.е. ѿ цѣ (отцеди семето при съвкуплението и беше заченато дете). И виж колко не на място е това в такава молитва, ако такова е името според съвкуплението, както ми се струва. Ако ли пък не е това, то ще намериш подобно нещо на други места. Затова по-рано и грузите, като преценяха несъвършенствата на езика си, казват това на гръцки пάтерь, а и за нас това би било добро, както и гърците казват на еврейски еврейските думи, които нямаше да бъдат възприети правилно, като ем'манúл' (емануил) и др., за които ще кажем в трийсет и трета и трийсет и четвърта глава. Защото казват, че когато стигнали до тази дума при царуването на Птолемей, не повярвали, че една дума може да обхване изцяло значението ѝ, и не пожелали да я напишат на гръцки, та царят заповядал да оставят всичко както си е. А те пък се бояли да не би като я преведат, да придобие друг смисъл и написали на еврейски език ем'манúл', което ти изговаряш ем'манúль (емануил), и дори не се сещаш за това, че в еврейските и гръцките думи никъде няма к (йе). Също така са възприети и други неща. Но ако е угодно, ще потърсим примери и за превода на изразите според смисъла им.

ТРИЙСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

А за изразите, които са имена, може да се каже следното: παρθένος, пара тѝ; пара то пῦρ θένυσα (*παρθένος παρα τὶ; παρα τὸ πῦρ θένυσα*), сиреч 'девствен умъртвяващ огън'. Дѣви́ца (девица), а не дѣ́ва (дева), понеже девица се казва според девството, както казахме. А дева е ко́рн. И тук смисълът е друг, защото това е заради младостта, както и младите невести се казват ко́рн, а παρθένος не се казват тези, които не са девствени. И ко́рн означава дева заради младостта, сиреч девойка. А онова е заради девствеността – παρθένος. Защото и мъж девственик се казва παρθένος. А що се отнася до отро́ковѝца (момиче) и ю҃на́ (младо момиче), в гръцки също ги имат, и за мъже също. Обаче παρθένος и ко́рн не показват едно и също нещо. А ти тук, като замениш това с онова, а онова с това, нима не внасяш поквара, като казваш, че е едно и също. Разбери, че двете не са вписани напразно, ами защото между тях има разлика. Също и където трябва да се каже дѣтѝщѥ (дете – зв. п.), а ти произнасяш отро́че (момче – зв. п.). Защото отрокъ (момче) в гръцките писания се казва пе́с (*παῖς*), а тук става дума за пе҃дїо́ (*παιδίον*), което е дѣтѝщѥ (дете). И не ги мисли за едно и също, защото тези имена са според възрастта. Детето дѣтѝщѥ е по-младо от момчето отро́къ, както където се казва мА҃лъ дѣтѝщѥ и҆з горы́ дѣ́це (малко дете от планината девица). ѐпикрѣ́тѡ – любопрѣмѫдрѣцѝ (мъдреци), ѐрнофо҃ (черно с червено), което е чрѣ́мно (алено, пурпурно). ѐѵкле́н не означава просто слава, както е написано, ами благонаричане. мА҃р'тнрѣсъ не означава 'мъченици', а свидетели, както Христос рече: "Всеки, който Мене признае пред човеците, ще призная и Аз него пред Отеца" (Мат. 10:32). И името идва от свидетелството, а тук от мъчението. Но някъде и там се намират 'мъченици' и 'страстотръпци', всяко на своето място, а тук всичко е смесено. мегалома́р'тнрѣсъ е 'великосвидетели', а тук 'великомъченици'. Виж недостатъците. А и пѡлꙗ҃мерѡ̀ ке҃ пѡлꙗ҃нтропо҃ (многочастно

и многообразно) (по Евр. 1:1) и вижте, ако някой може да разбере казаното в Апостола 'многочестно и многообразно', но чети не 'честно', ами на много части, следователно на много дялове и многообразно Бог е говорил на отците. Ами и това, дето не означава ѥ҃вдосла́н'нь гробь, ами ѥ҃водосла́н'нь? Защото на гръцки се казва ѝ҃датосъ стро́тосъ та́фосъ. стро́то̀ е постлан. И тук са казали сла́н'нь, а ти, за да го кажеш по-красиво, си изхвърлил т-то и казваш сла́н'нь (солен) и си го изопачил, както навсякъде. Както и когато искаш да кажеш по-хвалебствено па́сха хвала́ще вѣчнѣ́ю (хвалейки вечната пасха), а там е па́сха кротѝнде҃̀, а кротѝндесь е 'ръкопляскайки'. Защото по този начин това разказва и как, когато хората бягаха от тъмния Египет, защото Египет означава тъмнина, Мириам запя заедно с момичетата с тимпаните: "Да възпеем Господа!", и която нямаше тимпан, пееше като пляскаше с ръце (по Изх. 15:21). И както тия, излезли от тъмния ад с развеселени нозе, така и ония, с разядени в морето нозе, по същия начин пляскат с ръце на пасхата, сиреч на вечното преминаване. А ти, като си го променил, виж къде си отишъл и какво казваш. Както нейде се казва за тези момичета нѣ҃ мы҃ ꙗ҆ко ѡ҃тро́ковѝце г҃ен по҃е҃ (Обаче ние като момичетата възпяваме Господа), и тия нѣ҃ мы҃ ꙗ҆ко ѡ҃троцꙇ (обаче ние като момчетата), и виж как отиваш при момчетата, като изоставяш повода за песента, чието начало е следното вла́ною мо́р'скою по҃ земле́ю съкры́вшаго спс҃ны҃ дѣтѝ по́топи, нѣ҃ мы҃ ꙗ҆ко ѡ҃тро́ковѝце сѝ҃ се́стры по́и҃ (с морска вълна потопи онзи, който скри спасените деца под земята, обаче ние като момичетата техните сестри да възпеем). Смятам, че и сла́вно бо҃ просла́вѥ (защото славно се прослави) означава 'който е в слава', ѡ҃ сѝ҃доѫ҃ъ҃ или 'преславно', или 'който беше в слава'. Защото това е знамение срещу египтяните, които казаха, че египетските богове воюват с Моисей и правят времена, времена. А те тогава казаха: "Който си преславен, покажи силата си, и да го възпеем" и не по́мы҃ (възпяваме), ами по́нмь ѥ҃мы҃ (да го възпеем), повелително.

Също така и за антистихата, които се наричат противоположни. Защото са противоположни едно на друго, т.е. едното се противопоставя по смисъл на другото. Ти не приемаш моя сан нито моите думи, безумни съдниko, приемаш едно и го

приписваш на друго, пък и ги смесваш, като казваш, че са едно и също. Тогава защо не замениш едното с другото, понеже са еднакви? Но тъй като този, който разбира това, се прави на глух, ти си мислиш, че не разбира. Разбира. Обаче както някой, който види кон да се обръща и да се кани да го ритне със задните си крака, го избягва встрани, така и този, който разбира, като те вижда според назадничавите ти изопачени думи, също те избягва. О, чудо! В западните страни неправославни народи се укротяват и подчиняват чрез божественото слово, по същия начин и по островите, и даже в Сирия, само още в началото да измолят това, за което най-мъдрият сред хората каза: "Мъдростта почива в доброто сърце, а ако сърцето не е спокойно, гневът прогонва и мъдростта, и разума." (По Притч. 14:33)

И един мъдрец от запад поиска от деспота в престолния град премъдър човек, като каза: "Какъвто имаш, владико, за да споря с него." И като му даде премъдрия, понеже много го обичаше, и франкът започна да му говори, царският човек се разгневи за нещо и му изрече хулни думи. А онзи, като влезе при царя, му рече: "О, царю, аз ти поисках премъдър човек, а ти ми даде пребезумен, защото не е видял божественото в божествените писания и според сърцето си ми говори неща и ме укижава." И Господ пак е казал: "Словото ви да бъде подправено със сол" (по Кол. 4:6), и само чрез него големците и дори владетелите се подчиняват и така се говори. А тук при православните с хиляди думи никой не може да укроти нито един от по-простите хора. Затова го правим според Апостола. Защото е речено: "Бъдете с оръжие и в десницата, и в левицата." (по II Кор. 6:7) И ако някой не се нуждае от това, което е в десницата, т.е. от любов, тогава – от левицата – т.е. от съпротивата. Защото в закона е казано: "Не обръщай внимание на празен слух." (Изх. 23:1) А моят слух постоянно се изпълва с безсмислени суесловия срещу Господа, които чувам при всяко пеене, и не смея да се обадя. А е казано да не седиш с неправедния като неправеден свидетел (по Изх. 23:1). И самият аз изрекох много богохулства и свидетелства, докато те слушах, защото целях ти да се промениш и да разбереш, но не стана.

ТРИЙСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

Сега отново ще говоря за еврейския език заради тези, които искат да разберат думите, понеже поради невнимание ги превеждат и въвеждат много неточности. Защото тези думи не бяха преведени от еврейски дори на гръцки, понеже се страхуваха да не би много превратно да ги изтълкуват. И ние поради неразбиране объркахме много и ги отдалечихме от естеството им. сі҃ѡ́нь 'Сион' – наблюдателница, і҃ер҃а́лимь 'Иерусалим' – предел на любовния мир, сала́имь 'Салим' – течащи неща, зеве́к҃ 'Зевек' – мълния, е҃ла́мь 'Елам' – преддверие, или предвратие, сада́и 'Садай' – доволен, лі҃ѳ҃ѹ̀ аки́нѳ҃ь 'литу акинт' – скъпоценен камък, фі҃ни́кес҃ – истукан, както и финикс фі҃ни́к҃с, като изваяние. і҃а́фе҃ѳ 'Иафет' – ловитби, кана 'Кана' – здание, сі҃ке́ра 'сикера' – ракия, вино препечено, вар҃ѳоломе́и 'Вартоломей' – син, закачил водите, вне҃саи́да 'Витсаида' – дом на засищането, както и беше, но не го прие. варіѡна̀ 'Вариона' – син на звезда, вне҃ѳагі́и 'Витфагия' – дом на устата или дебри, както и наистина изглежда под Елеон, откъдето се вижда и Иерусалим. Като идваше откъм Иордан, Христос отмина Иерусалим, след като го видя, просълзи се и рече: "Иерусалиме, Иерусалиме, ако знаеше деня, в който ще те посетя. Но ще дойде време, когато твоите врагове ще те обкръжат и ще те заобиколят с ограда от колове, и ще те разбият, и твоите чеда в тебе." (по Лук. 19:42–44) Това име идва от изгледа му. От Елеон се издига планински хребет и слиза от изток към Иерусалим, като отчасти го заобикаля и от юг. вне҃ані́а 'Витания' – дом на послушанието – и тя е точно за това; вараχі́а 'Варахия' – благослови Господ; ге҃ннсаре́ѳь 'Генисарет' – княжеско звание; гада́рн҃ 'Гадарин' – родом от тях; голго҃фа̀ 'Голгота' – каменна настилка или свобода, или череп; зеве҃де́и 'Зеведей' – който обитава наблизо; заχарі́а 'Захария' – памет Господня;

закхе́н 'Закхей' – памет Господня; елеаки́мъ 'Елеаким' – божие възкресение; и҃лі́ю 'Илий' – той е мой бог; и҃лі́а 'Илия' – бог е моят господ. И виж тук колко голяма е разликата. ѳомѣ̀ 'Тома' – бездна или близнак, а ти казваш тома̀, т.е. палач; і҃ѣсе́ – плод; і҃ѡсі́фъ 'Иосиф' – син на възрастта или прибавен; скарі́ѡ 'Скариот' – селище на смъртта, или памет за смъртта; рувѣ́мъ 'Рувим' – дух божи; симе́ѡнъ 'Симеон' – послушание; левѣ̀ 'Леви' – мой служител, а ти казваш левги 'Левги' или иначе го преправяш. і҃ѹ́да 'Иуда' – изповедание; са́харъ 'Сахар' – награда. Защото Рувим донесе на майка си от ябълките, които ражда мандрагората, и Рахил поиска от тях и рече: "Ако ми дадеш една от тези ябълки, Иаков ще бъде с теб през тази нощ." Защото той искаше да бъде с Рахил тази нощ, но остана с Лия, понеже Лия й даде ябълката, и зачена Сахар (Исахар), и го нарекоха награда, сиреч за награда беше с Лия и той бе заченат (по Бит. 30:14–18). завулѡ́нъ 'Завулон' – дар; да́нъ 'Дан' – съд; га́дъ 'Гад' – изкушение; нефѳали́мъ 'Нефталим' – стъбло; а҃ше́рь 'Асир' – обилен хляб; вениами́нъ 'Вениамин' – вълк хищник или болест; і҃ерихѡ́нъ 'Иерихон' – склон или изгонване, защото прилича на такова според мястото си. кон'дра́ть 'Кондрат' – тънко или сумрак; кор'вона́нъ 'Корвонан' – техен дар; ханане́и 'хананей' – господар; мр҃і́амъ 'Мариам' – просветляваща; матѳі́ѡ 'Матион' – изрекли догми; магдалинѝ 'Магдалина' – от кулата; назаре́ѳъ 'Назарет' – чист; нефѳали́мъ 'Нефталим' – насочи ме в правия път; ра́ма 'Рама' – издигни началото, защото поради местоположението си се вижда отвсякъде, като се идва от Витлеем в Иерусалим. рахи́ль 'Рахил' – овчи; раа́въ 'Раав' – разшири се; ру́ѳъ 'Рут' – която е избързала или виждаща; рака̀ 'рака' – празен; понті́ю 'Понтий' – отклонил съвет; пила́ть 'Пилат' – уста на ковач; пе́тръ 'Петър' – избавител или освободител; защото според името му (на еврейски кі́фа 'Кифа') беше наречен камък. А това (Петър) също е еврейско и то значи това, макар че според смисъла си вмества и двете. сі҃ді́нъ 'Сидон' – място за лов; вел'зевѹ́лъ 'Велзевул' – който поглъща сам; а҃а҃рѡ́нъ 'Аарон' – предел на силата; а҃нна 'Анна' – благодат; а҃ггеѵ 'Анге' – празник; е҃нѡ́х 'Енох' – обновление; е҃нѡ́с 'Енос' –

човек; е҃м'маѹ́сь 'Емаус' – хората отхвърлиха; е҃лиса́вет 'Елисавет' – осъществяване на моя бог; и҃ро́ѡ 'Ирод' – кожен, надежден; і҃ѡр҃да́нь 'Иордан' – тяхното слизане; і҃ѡа́н'нъ 'Иоан' – на когото е благодатта; ке́сарь 'кесар' – княз на съда или разцепен; кириние́н 'Кириней' – на наследника; капе́р'наѹ́мъ 'Капернаум' – село на утешението, каквото е според вида си. ламе́х 'Ламех' – смирение; ла́зарь 'Лазар' – отец помощник; ло́ть 'Лот' – избавен или отклони се; мр҃і́а 'Мария' – господствуваща; ма́р'ѳа 'Марта' – възразяваща; наѳа́нъ 'Натан' – даде; но́е 'Ной' – място за отдих; ниневі́и 'Ниневия' – от най-красив род; ра́ма 'Рама' – висока; симе́ѡнъ 'Симеон' – който усеща тъгата; содо́мъ 'Содом' – пасбище или пожар; сата́нь 'Сатан' – противостоящ или отстъпник; са́в'ва 'Сава' – плен; тивері́ю 'Тиберий' – негово видение; трахонти́дось – шествие на скръбта; фануи́ль 'Фануил' – лице на бога.

ТРИЙСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Конто са у Иоан

Тия думи пък се срещат у Иоан: ѥ҆но́хъ 'Енох' – извор на сила; галїле́а 'Галилея' – откровение или съжителство; ѥ҆фре́мъ 'Ефрем' – отгледан или плодоносен; салу́мъ 'Салим' – които текат; меси́ас 'месия' – освободен или помазан, или Христос; назаре́ѳ 'Назарет' – очищение; сѷха́рь 'Сихар' – въображение; а҆да́мъ 'Адам' – земя от плът или червена земя; а҆́вел 'Авел' – отсичане или ридание; ка́инъ 'Каин' – здание или завист; сі́ѳ 'Сит' – насаждение или възкресение; ѥ҆но́съ 'Енос' – забравян; малелеи́л 'Малелеил' – рязко изменение; ѩ҆ре́дъ 'Иаред' – слизане; ѥ҆но́х 'Енох' – оставен; маѳуса́ла 'Матусала' – пратен; ла́мех 'Ламех' – благоразумен; сі́мъ 'Сим' – съвършен; ха́мъ 'Хам' – който посмя; ѩ҆а́фе҆ѳ 'Иафет' – разпространение; е҆́веръ 'Евер' – разум; ѥ҆сро́мъ 'Есром' – последна молитва; ѳа́ра 'Тара' – благовенчание или венец; о҆сан'на́ 'осана' – спаси; ѩ҆саа́къ 'Исаак' – смях, радост; ѩ҆а́ковъ 'Иаков' – петник, защото така се роди, като се държеше за петата на Исав; ѩ҆са́въ 'Исав' – каменна постройка; мел'хисе́дек 'Мелхиседек' – праведен апостол или цар на правдата; ѩ҆́въ 'Иов' – любовен; соломо́н 'Соломон' – смирение или опазен; завоулу́нъ 'Завулон' – благополучие; нефѳа́лимъ 'Нефталим' – молитва; а҆́ширь 'Асир' – блажен; галаа́д 'Галаад' – свидетелство; е҆́в'а 'Ева' – живот или жена; са́р'а 'Сара' – видяла съюза; вифлее́мъ 'Витлеем' – дом на хляба, а҆враа́мъ 'Авраам' – висок баща или баща на пределите, или на вишния, или на народите, или на щедростта, или избран. И виж тук как е за Авраам в Апостола, ако промениш една буква, ти, който си непоправим, каква поквара ще стигне. Защото ти каза: "И да не се нарича повече Авраам, а да се казва Аврам." (по Бит. 17:5), сиреч името му, дадено от народите, е отменено, т.е. да не се нарича баща на народите. Или пък за Сарра. Сарра означава видяла съюза, както Бог каза на Авраам: и да не ѝ бъде

името Сара, ами Сарра. А то като премахнеш едно р и казваш, че тя е вързана. Също така рече и на Аврам: да не бъде името ти Аврам, ами Авраам. И то като премахнеш едното а, махаш не само божието име на Авраам, ами и благодарността и надеждата на народите. Също така и вифлее́мъ 'Витлеем' – дом на хляба Ефратов. Защото Ефрата е голямо селище, но не е град, а Витлеем е град близо до Ефрата и по време на нашествие е убежище за Ефрата. Затова житото и всичко останало от Ефрата се намираше във Витлеем. И все пак витлеемските големци имаха Ефрата за село. Затова и Витлеем се нарича дом на хляба Ефратов, както е казано в ръководството за втори глас: до́ме ѥ҆фра́ѳовъ, гра́де сты́н (доме Ефратов, граде свети). Но тогава той е дом за хляба на Ефрата, а днес според пророчествата е дом на небесния хляб насъщен, който е от Мария, на Христа. И виж кой хляб обърквaш тук не само с една буква, ами с две – с ѳ и е҆́, като казваш вифлее́мъ. И каквото казваш там, така е и навсякъде, където промениш някоя буква или ударение, или нещо друго. И ако кажеш: "Какво от туй, че греши някой, който не знае?", то и аз не осъждам тези хора, ами тези, които ми противоречат. А пък и защо да се уподобяваме на животните? Защото това незнание ни прави да приличаме на тях, понеже Бог ни е създал словесни и трябва да се храним чрез словото.

ТРИЙСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

Същото може да се намери във всички свещени писания. Обаче чухме от някого такава притча, че в една страна паднала някаква роса, така че всички оглупели в мислите си от нея и само трима в една пещера се спасили от падането на росата, взели малко от росата и го запазили. И когато бедствието свършило, те се запътили да вразумят останалите. Но онези ги наричали луди и ги гонели и в градовете, и в селата, и навсякъде. И като познали нуждата, взели от росата и се намазали, както преди ги съветвал един от тях, и оглупели. И така глупците ги видели и ги нарекли мъдри, като казвали: "Ето че нашите сега поумняха", и ги приели. Така и днес всички писания наистина са покварени не само в една страна, ами в Романия до Марица и Белград, и Солун, с изключение на търновските, както казах по-горе, и на някои от Света гора, от които и тук се намират. И ако аз говоря за това само от свое име, то тогава вината е моя. Но щом представям за свидетели божествените писания, то за този порок, или по-скоро пагуба, вината е на този, който само си угажда като човек и не го е грижа за тези неща. Както подлежи на наказание от праведен съд този, който приема крадци, убийци или подобни на тях, за да ги венчава и кръщава, защото е ясно, че им е съучастник, както казва гръмогласният Исаия *"Вашите князе са съобщници на крадци"* (по Ис. 1:23) и "Умря правдата във вярната Сионянка". И най-вече съдниците трябва да избягват такива хора, които получават дарове. Защото законът казва: *"Даровете заслепяват очите на зрящите и погубват правото."* (по Втор. 16:19) Както чухме за постъпката на един благочестив мъж, който трябваше да съди, когато беше в столицата. Той не поиска да съди една вдовица, от която беше взел някакви билки, като каза: "Те, макар да са от отдавна и малко, ще променят нрава ми и ще ми се струва, че говоря право и ще подведа съда."

ТРИЙСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

Засега стига

Макар и да изглежда досадно да се говори много, обаче трябва да се каже колко са частите на покварата.

Първата казахме, че е голямата загуба на трите букви.

Втората е изопачаването на дванайсетте.

Третата е загубата на трите ударения.

Четвъртата е в титлата, но това е по-дребно.

Петата е в апострофа и дасията.

Шестата е в точката и запетаята.

Седмата е в противопоставянето на изразите.

Осмата е в кръста и в новите редове.

Деветата е в знаците за свидетелство.

Десетата е в прибавянето или изпускането, или пък промяната на думата, както го открихме в много писания. Та дори и един, преписал от Опарешевия извод и стигнал дотам, където се говори, че Иаков дошъл със синовете си и съ дїною дъщерію своєю (с дъщеря си Дина), написа съ єдїною дъщерію своєю (с една своя дъщеря), дори лишен от ум пак би го казал по-добре, прекословнико. И затова такива хора не бива да се допускат до подобни неща. Защото това е име, а не число. Защото Иаков по пътя си от Харан видя насън, че се бие с един ангел и излизаше, че го побеждава. И попита ангела: "Каква е участта ми?" И разбра от виденията, че ще наследи много имот. И заповяда на всички да го наричат їꙗ҃кwвлѧ҃ (Иизраил), което значи 'ум, който вижда Бога' (по Бит. 34:18–34), а според Иосиф значи подобен на ангел. їꙗ҃, не само ꙗ҃, както їисоу́съ, което значи спасител, а не їсоу́с! А Иаков нарече това място Фануил, което значи лице Божие. И понеже са беше борил с ангел, направи си рана на бедрото и оттогава постанови да не се яде от бедро на животно. И като изпрати вестоносци при Исав, Исав го посрещна, целуна го и си отиде. Иаков дойде до мястото,

наречено Тасикима, дойде и дъщеря му Дина да види празненството им и царският син Сихем я видя, грабна я и я озлочести. Царят молеше Иаков Сихем да я вземе, ала Иаков не пожела. А Симеон и Леви, като ги видяха пияни всичките, дойдоха през нощта и ги изклаха заедно с царя и неговия син. Така казва Иосиф, а книгата Битие, че Еммор, бащата на Сихем, помолил Иаков, а Симеон и Леви рекли: "Ако се обрежат всички – и малки, и големи – ще дадем сестра си." И след като го сторили, и хората ги болели раните, те налетели и ги погубили, защото след три дни раните им се подлютили. Тази е дъщерята на Иаков Дина, а ти, понеже смяташ, че писанието казва ѥ́дина (една), погуби името ѝ. Така става и в богословските писания.

Единайсетата е в еврейските и гръцките имена. И ако иска да каже патрїа́рхъ (патриарх), и казва патїа́р'хъ, сиреч началник на мъките вместо да каже началник на отците. Или ѿ мат'фе́а сто ѥ́ѵа̀гг҃а (от Матей Светото Евангелие), като махнеш само ф, означава празното или суетното Свето Евангелие. И как Богородица се яви при стареца и му каза: "В къщата ти е моят враг и затова не мога да ти се покажа и да те посетя." И макар да е велик по ум, той не намери скритата дума, макар че бе само една. А как тези книги да не бъдат наричани врагове, след като в тях има толкова развала.

А що се отнася до антистихата, причисляваме ги към двайсетте букви, защото това е същото. И всичките единайсет се делят на четири части: в буквите, в ударенията, в изговора и в превода на думите, като че ли болест се е вселила в кръвта на човека, в черната жлъчка, в жълтата жлъчка и в храчките, и оттам се разлива по всичките му органи. Защото и книгата, както и човекът, е от четири части. Но коренът на тази немощ е лошото учение и верен е лекът, който ще намериш в осемнайсета и двайсет и пета глава. Защото болестта е достигнала чак дотам, че не се знае от всички свещеници как да се помолят за архиерея, ами вместо ѥ́гоже дарова́ѵи (дари го), както е в гръцки ѿнь дѡ́ѵсонь, казват ѥ́гоже дарова (на когото си дарил). И това, и другото е все поради хорското невежество. Или в Деянията, в началото, където се казва пр҃ваго сло́во сътво́рихъ ѡ҃ всѣ́хъ, ѳ҃ ѳеѡ́филе, и҆́же нача́тьѣ҆сѣ҃ твори́тиже и҆ ѹ҆чи́ти (Първата книга, о, Теофиле, написах за всичко, що Иисус начена да върши и учи)

(по Деян. 1:1), т.е. вместо "Теофиле, написах ти евангелието за всички Иисусови дела и учения, които стори до Възнесението, а това ти пиша за деянията на апостолите", тия несвестни казват пр҃ваго оу҃бо сло́во сътво́рихъ ѡ҃ всѣ́хъ и҆ ѡ҃ теѡ́филѣ (Първата книга написах за всички и за Теофил), все едно че казват: "Написах Евангелието за това, което са сторили всички хора, и за делата на някой си Теофил, а не за Иисус Христос. И виж най-голямата поквара и богохулство в една такава книга. Защото с това не само целите Деяния превърна в лъжа, ами и Евангелието, началото на Лука. Или пък в Моисеевата песен дондеѣ́ прои́дѣтъ (докато преминат), а тези дондеѣ́ прондо́ше (докато преминаха) (Изх. 15:16), и виж какво словоблудие. Или стра́жіе ѿ стра́ оу҃мрътвѣ́ше (стражите умряха от страх), а те ѿ стра́ оу҃мрътвѣ́нше (стражите умъртвиха от страх), и кого са умъртвили – Христос или ангела? О, невежо, който не знаеш какво говориш! Или ра҆ѹ́нсе ми́рѣ (н) вла́це (радвай се, владичице на света), а тези ра҆ѹ́нсе ми́рѣ (в҃) вла́це (радвай се, владичице на мирото). И виж какво става със смисъла. Виж и това: смѣ́лъвь (ъ), а пък смѣла́вь (а) – смѣла́все ѡ҃цѣ хама́ (Хам се присмя на баща си), а смѣ́лъвь, сиреч 'дръзнал'. А и земла̀ же бѣ̀ невѣ́ма и҃ неоу҃краше́н'на (земята бе безвидна и неукрасена) (Бит. 1:2) означава всъщност неосъсоу҃же́на (непокрита със съдове), понеже оусъсоу҃же́нїе (съдове) са планините, полята, хълмовете, коритата на изворите и т.н., и това на гръцки се казва ѧ҆катаскева́стось, скево́сь е съд, а украсяването стана след това, като поникнаха и дърветата и останалите. Ами и където се казва "Господ се възцари и се облече в благоподобие" (Пс. 92:1), понеже пророкът нямаше за какво подобие да говори, рече – в благоподобие, сиреч неизречено, неописуемо, а те твърдят, че е постижимо, като казват ѩ҆ ла҃по́тѣ (както подобава), ѥ҆н ѥ҆впре́пїа (в благоподобие).

ТРИЙСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

А сега трябва да се обяснява според гръцките мерки. Прозодиите, сиреч приложенията одеяния отгоре, при пеене са десет: оксия, вария, периспомени, макра, врахия, дасия, псили, апостроф, ифен, иподиастоли. И те се делят на четири: на тоноси, на дължини, на дихания и на мъки.

Тонос е τάσις τῆς φωνῆς, сиреч пея, и са три: оксия, вария, периспомени. И господствуващи са оксията и периспомени, защото варията е съзвучен тонос, а не господствуващ.

Колко са дължините – две: макра и врахия.

А диханията? Две – дасия и псили.

А мъките? Три – апостроф и ифен, и иподиастоли.

Колко са частите на книжевството? Шест. Първо – четене по редовете според одеянията; второ – тълкуване, сиреч разкриване според съществуващите поетични образи; трето – достъпно описание на езика и историята му; четвърто – откриване на образуването на думата; пето – осмисляне на съотношението между думите; шесто – оценка на словесните творения, което е най-доброто от всичко в това изкуство.

Колко са органите на книжевството? Четири – изучаване на езика, описание, установяване на правила и изкусност.

Каква е крайната цел на книжевството – никога да не се греши смисълът на едно място или на много. Защото когато някой греши само на едно място, това е варварство, а когато се греши на много места, това е соликизмо.

Варварство е, когато някой бърка смисъла или се отклонява от одеянията, като не изговаря думите според тях. Варварството става по четири начина: чрез промяна в състава на думите, чрез натрупването им, чрез одеянията и чрез прибавяне на думи.

Какво различава варварството от соликизмото? Различава се по това, че варварството е в правилното четене, а соликизмото – в смисъла.

Какво е соликизмо? Една дума с оборкан смисъл.

По колко начина възниква соликизмото? По единайсет – при изобилие в смисъла, при одеянията, при размяна, по род, по вид, по числа, по лице, по време, по вмъкване, по глас, по облик.

Колко неща означава език? Четири. Орган на речта и думите от него. Когато езикът е натруфен, означава многословие; и диалект – изменена беседа на различни езици.

Какво е диалект? То е присъщо на езика. Колко са диалектите? Пет – ионийски, атически, дорийски, еолийски и койне.

Колко са съставките на думата? Двайсет и четири. Те се казват и букви. И двайсет и четирите се делят на две – на гласни и съгласни. Гласните са седем – ἀ, ἐ, ἠ, ἰ, ὀ, οὐ, ὠ. И се делят на три – на макра (дълги), на врахия (кратки) и на дихрона (двувременни). Макра са ἠ, ὠ, врахия – ἐ, ὀ, и дихрона – ἀ, ἰ, οὐ. Седемте пък се делят и според това дали са в покорение или предпокорение. А предпокорителни са ἀ, ἐ, ὀ, ако трябва и ἠ и ὠ. Защо се казват предпокорителни ли? Понеже се предпокоряват на ἰ и ὐ, на които завършват двугласните. А двугласните са шест αἰ, αὐ, εἰ, εὐ, οἰ, οὐ. А пък ε и ι е двугласна, пък и с υ, и ω с ι, или пък υ, и α с ι. Съгласните са седемнайсет: β́, γ́, δ́, ζ́, φ́, κ́, λ́, μ́, ν́, β̓́, π̓́, ῥ́, σ́, τ́, φ́, χ́, ψ́. Но ако ми бъде заповядано, трябва да опиша естеството им според Еротиматата, та като ги изредя, лесно да въведем и допълнителните неща.

ТРИЙСЕТ И ОСМА ГЛАВА

Защото божествените писания ще се запазят само по този път, който е майка на всички останали и на родените от тях, които бяха изложени тук. Защото ако някой знае много изрази от божествените писания, но не знае пътя на буквите, той е подобен на пътешественик в сурова местност, който пада в пропаст и става лесна плячка и за тръните, и за гадините, и зверовете, и крадците. Защото такова е жилището им открай време – да обичат безпътието. И така намираме и претегляме много знаещи, все като чувал пълен със слама, но за пълната мяра не му достигат малко камъни, които всъщност са техните писания. Но всичко, което изредих, не е за да съставя книга, а за да изоблича. И ако някой попита: "Кой си ти, та да изобличаваш?", аз пръв ще кажа, че не защото съм нещо или имам някаква власт, ами заради божествените писания сторих това, като предложих най-напред себе си на смъртта. Имам упование в благочестивия деспот, който ми каза: "Аз ти заповядвам това." И така изобличих, неподтикван от никого, ами възприел нрава на пчелата, където душата спори с тялото. Така, без да съм нечий противник, направих прение с книгите. А който иска да спори с мен за тези неща, сам се подлага на това унижение, понеже е защитник на лошите книги. А що се отнася до типиците на буквите и на останалите неща, ако ни бъде заповядано, ще оставим разглаголствуването тука, и като вземем само названията на буквите и на силите, и на останалите знаци и още неща от Еротиматата, и ще съставим книжка за тези, които искат да учат и пишат, каквато има у гърците. А иначе, намират се много такива хора, които и без подобно писание биха намерили правия път, но понеже не им е заповядано, се боят да не би останалите да ги пребият с камъни.

ТРИЙСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА

А който иска да разбере колко голямо е наистина това прегрешение, по-голямо ли е от онова при цар Иосий[102], да прочете всичко поред и ще се сдобие с още по-голямо прозрение. Този Иосия, внук на Манасия и син на Амос, на осем години стана цар в Иерусалим. И беше благочестив, и събра от хората кой колкото може, и обнови храма. И първосвещеникът Хелкия намери в съсъдохранилището, сред останалата утвар, Моисеевите книги, съдържащи законите, и ги изпрати на цар Иосия. И като ги прочете, царят разбра, че хората са престъпили законите, раздра дрехите си и прати първосвещеника и другите при пророчицата Олдама, жената на Шалума, за да се помоли на Бога за хората. А тя рече: "Бог ще накаже хората заради беззаконията им, но заради тебе няма да е сега, а след смъртта ти." И след като всички хора се събраха в Иерусалим, и законите бяха прочетени, те обещаха на царя да ги спазват (по IV Царств. гл. 22–23). Но понеже някои се придържат към нравите на фарисеите и на архиереите в Иудея по времето на Христос и поради завист не позволяват на никого добро да излезе, макар и да знаят, че е добро. Защото не невежеството е причината за отцепничеството на иудеите, ами завистта. Защото макар да не знаеха, че е син Божи, знаеха, че е пророк и изобличител на всяко нечестиво деяние, и понеже се вслушваха само в себе си, недостойните за своя сан, и се страхуваха, предават го на смърт. Затова той ще им изпрати Антихриста, за да го открият и в най-дребните знамения и да бъдат наказани, както Павел написа на солуняните (по II Сол. 2:3). Защото когато изпратиха да го хванат в синагогата, пратениците се върнаха обратно, казвайки: "Не можахме да го хванем, защото никой от човеците не е говорил тъй, както тоя човек." (по Иоан 7:45–46) Както и Соломон възпява: "Колко се услади, колко се украси!" или пък "И речта ти е прекрасна." (по Песен на песн. 2:14) А те като ги чуха да казват, че никой не е говорил така, още повече се възпламеняваха и изпълваха със злоба.

ЧЕТИРИЙСЕТА ГЛАВА

Както казах, с всичко дотук влязох в спор с извратените писания. А сега се обръщам към самите вас, господари мои, като нищожен човек към избраници, калучкал обаче този път. Затова моля да се върви по него, за да не отведем хората в непроходими места. Защото видяхме дори и самодържците да карат някой нищ човек да ги изведе на открито по някой трудно проходим път не защото е по-знатен от самодържците, ами защото познава пътя. Така и аз не защото съм по-голям от вас изложих тези неща, ами защото съм роб на всички ви, показвам пътя, който дори и за кратко време по него да се яви някаква злина, ще ни открие огромния простор на разума, и тогава вкусилият от него ще излее молитва за мене. Защото в това лежи скрито голямо богатство, от което сам Господ сътвори притча за царството небесно. Защото каза: "Царството небесно прилича на богат човек" (по Мат. 20:1) и "Всеки книжник, който се е учил за царството небесно, прилича на богат човек, който изнася от своя дом новото и старото". Защото не е в обикновените думи според апостола, ами в премъдростта на духа (по I Кор. 2:19). Обаче мъдростта на духа не може докрай да се вмести в тези думи, ако я няма тази стълбица. А което Павел каза за мъдростта на света, за звездобройството и останалите езически обичаи (той твърде много говори за тези неща, изреждайки ги във всичките си послания, най-вече до галатяни), размисли за това и виж какво е мъдрост. Защото мъдрост се нарича и това, пък то е неин престол. По същия начин ще го намериш не само у върховния, обаче без неговото потвърждение как можеш да се докоснеш до всички богословски въпроси? А ще намериш навсякъде за тези неща. Затова чуй какво казва Соломон на тези, които търсят премъдростта: *"Премъдростта се възпява по улиците, издига гласа си*

по стъгдите, проповядва се на градските стени, въдворява се при вратите на силните и говори дръзко на вратите на града." (по Притч. 1:20–21) И пак "Познай я на всички пътища, та да направи прави твоите пътища и ногата ти не ще се спъне; и ще те насочи с благочестието на Божията премъдрост" (пак там 2:23–26). Защото ако седиш, не ще се страхуваш, ако спиш, сладко ще заспиш и не ще се уплашиш от внезапен страх нито от нападение, що иде от нечестивци, защото Господ направлява всяка твоя стъпка. И пак: "С целия си имот придобивай разум, въздигни я и тя ще те възвиси, почети я, за да те обгърне и даде на главата ти венеца на благодатта, венеца на храната за твоя защита." (по Притч. 4:7–9) И пак "Приеми ученето, а не среброто, и разума, а не отбраното злато." (по Притч. 8:10) Трябва да се спазват следните думи: "Който намигва с очи с измама, докарва беди на хората, а който изобличава – смирява." (Притч. 10:10) За премъдростта се отнася и *"Който я търси от ранно утро, няма да се умори, и който стои буден заради нея, скоро ще се освободи от грижи, защото тя сама обикаля и търси достойните за нея и благосклонно им се явява по пътищата."* (Прем. Сол. 6:14–16) *"Тя учи на целомъдрие и мъдрост, на справедливост и мъжество, от които няма нищо по-полезно в живота на хората."* (Прем. Сол. 8:7–8) "Защото нейно начало са любовта и спазването на закона. Почетете премъдростта – рече – и ще царувате довека." (по Прем. Сол. 6:18–22) Защото – рече – чрез мене царе царуват и силните владеят земята." (по Притч. 8:15) "Защото тя е по-светла от слънцето и превъзхожда всички звезди." (по Прем. Сол. 7:29) Към това трябва да се прибави и Господнето слово, защото той самият е учител по премъдрост и наставник на премъдрите.

Нека той сам да вложи и у всички вас своя страх, който е началото на всяка премъдрост, и да вдъхне във вас дух на благодат, както по-рано на апостолите, като направи безкнижните премъдри и рибарите – проповедници на царството Божие. А при търсенето и намирането на правия път по тази стълба, която отдавна е счупена и на която почива всяко учение и самата премъдрост, за да бъдат приведени божествените писания според естеството си, вие самите ще се окажете най-не-

уморни, защото умората е по-голяма, когато вървиш без път. Предайте я здрава на своите чела, както търновците, чрез които дори и днес, макар и царството им да е разорено, се просвещават околните царе и земи. Така и вие ще просветите не само себе си, а мнозина.

А деспотът, ако не приеме всичко това да се казва на хората, понеже е от най-скромен и недостоен слуга, то нека стори така, както онзи държавен мъж в Цариград, който носейки царската диадема, нощем ходел по най-затъмнените улици и получил съвет от пияниците и от един кожар, докато стоял зад стената на къщата му, и тогава уредил добре всичко. И нима някой отправи хула към самодържеца, понеже е уредил нещата със съвета на такива хора? Не, ами похвала, задето с такова смирение е открил полезните неща. Това се отнася и за всички неща, които изложихме дотук, та под неговите крила, добре пазени, да достигнем и вечния покой с всяка добра постъпка чрез благодатта и човеколюбието на нашия Господ и Бог, и Спасител Иисус Христос, комуто подобава всяка слава, чест и поклонение, заедно с безначалния му Отец и всесветия благ животворящ Дух, сега и завинаги и во веки веков. Амин.

Написа се според гръцки, четиридесет писмена.

Всичко във вид на акростих по следния начин:

а о р' а́ но. оу е́ по оу те́ а оу.

а́ 'о та́ и́ 'с ы д ж е ы д

с т с ф н . р б к нс́ нт́ н: ~

(На самодържавния деспот Стефан, раб Константин)

Изброихме ги четиридесет, защото споменахме и двете български букви.

Житие на Стефан Лазаревич

Житие и живот на приснопаметния, прославен и благочестив господар Стефан. Написано по повеля и желанието на пресветия патриарх на тази сръбска земя кир Никон и на дворцовите началници, та с помощта на тройчната светлина да се прослави тезоименитият[1]. Владико, благослови!

Аз съм (по Изх. 3:14) – рече, този до къпината, който те прави вожд на моите хора, защото поради моята същност не ми подобава да ти назова имената си. Но както ти ме усещаш с прозорливите си очи, ще се приближа към тебе и към подобните на тебе, служителю мой, защото ми угоди. Защото всеки, който се възнася към мене, е като укрепен отвсякъде чист ковчег на плътта, неприкосновен за приждащите води на неберието, и аз ще се намеря насреща му, изливайки върху него водите на духа ми и въздигайки го към висините. И сега, като отидеш при тези, които са ти говорили: "Кой те постави за съдия или надзирател над нас?" (по Изх. 2:14), говори не за фараоновите уши, както Иосиф говори на първенците му за умрелия червей и за Иаков, ами право в лицето пред всички сили по оръжие и пред целия Египет, вещаейки от моите уста на целия Израил за въздигането на моя първороден възлюбен син. И нека, както заради Иаков, да не останат в Египет животните с останалите имоти (по Бит. 50:4, 5–8), но до сляпа овчица и куцо козле и всички красиви египетски вещи да изнесеш (по Изх. 12:31). Ако не те послушат, да ги уязвиш с рани всички, дори първородните (по Изх. 12:29). И в мястото на пичитта към Иосиф дори преди връщането му в Ханаанейската земя[2] ще бъде самият фараон с цялото си воинство, чакайки те в Червено море, не до моята поява в образа на къпината и пришествието чрез левицата в света, но до Второто и страшното пришествие, което е заедно с ангелските воинства и силите небесни, за отмъщение на тези, които открай време са се съпротивлявали на моите повели, както седмият Енох е пророчествувал (по Иуда 1:14).

2. На глас пред всички ще говоря с тебе на тази планина, така че да познаят лицето на моя избраник, обърнато към земята, чрез явеното на слуха и да възприемат десетичния закон чрез твоята ръка (по Изх. 19:19; 34:28). А ти ще ми направиш скиния по небесния образец (по Изх. 36–39:32; Деян. 7:44).

3. А за това боговидците казват: че понеже бил спасен от водата, вода се е нарекъл, и е станал образец на всички, които се спасяват чрез духовната вода. И пак за това боголюбците

казват: че дори до четирийсетгодишно владетелство бил допуснат да се приближи, както и онзи наистина равноангелек. Защото "четирийсет години Моисей прави знамения и чудеса в египетската земя и в пустинята" (Деян. 7:36) в образа на създателя и като негов роб (по Втор. 34:5), чийто път е един и същ открай време.

4. А деспотът и той, възсиял в нашите редове, не само беше допуснат да се приближи до четирийсетгодишно владетелство, но бидейки велик, като печат на тези, които са христоименити, дори и при кончината му добави още кръгове този, който храни всички (по Ис. 38:1–8). Така че докара кончината му в такова време, за което е казано: "тук има страх и голяма тъга по вселената, свършиха се и изчезнаха всички неща", та числящите се изначално тринайсет кръга, без оставащите осемдесет и четири, които са години на скръб, и тринайсетата обиколка свърши след петстотин и трийсет и втората година в деветнайсетата година на неговото владетелство.

5. И с това, наистина, се свършиха и обедняха, и ние осиротяхме в трийсет и осмата година на владичеството му. И ако Господ не беше ни оставил семе заради голямата му доброта, щяхме да сме като Содом и щяхме да заприличаме на Гомор. Защото тогава имаше често градушки и трусове, и смъртоносни бедствия, нашествия на неверниците по море и по суша и внезапни войни, и във вселената нямаше място, където твоят страх да не достигне, Владико, в тази същата 1427 година. А когато сториш всеславни неща, "планините ще потреперят" (по Иезек. 38:20) и ще се стопят, както восък се топи от огъня" (по Пс. 96:5), и делата ти ще станат явни пред противниците ти и ставаш дивен в паметта на твоите светци. Обаче и днес си показал сред хората си твоята сила, като не си дал своето достояние за разруха на неверниците, и днес остави непреклонилите колене пред Ваала, пред похотта и слабостта на естеството, ами превъзмогнали немощта, крепки в битките, вярващи на оня, който съкрушава войската с простряна мишца (по Пс. 135:12), предпочели да страдат заедно с божиите люде, вместо да имат временната сладост на греха (по Евр. 11:25), сред разпъналите се за христоименитото стадо.

6. Защото някои наистина много са пострадали заедно с него заради благочестието, колкото и някои от древните, така че останалите да се държат непоколебими.

7. Нека ваше Боголюбие ми прости заради тия оплаквания, защото споменах вечните години не само заради духа, но и заради земните неща. И в памет на благочестивия бих искал

да приведа всичките му храбрования в името на Господа, ако мога, макар и да не съм достоен, защото невежите не могат да преплуват бездната.

8. И да възприемат добрия и безподобен обичай на неговите оплаквачи, чрез които ще се излеят неудържими потоци от сълзи. Пък аз, открил именития като някакъв кораб, плавайки с него, възхождам към подобните му. На този, който подражаваше на мъжеството и вярата на Иисус Навин, за да бъде удостоен да раздели земята и да издигне нова скиния на новия Израил в Галгала, и да ни освободи по различно време от околните врагове чрез премъдрост и сила. И когато, издебнал сгодно време, супостатът се опълчва срещу нас, да прецени сгодно време, супостатът се опълчва срещу нас, да прецени добре от жена, а пък на този в целия му живот това не му попречи.

9. Не говоря за тесвитеца Илия[3], ами за Илий свещеника и съдията Израилев[4], който никога не се поддаде на слабостта и отчаянието (по I Цар. 2:29), имайки в ума си крепкия Самуил, който е господствувал, поставял царе и разобличавал царе, комуто Господ говореше в облачен стълб, дивен сред пророците.

10. Давид Иесеев му е свидетелство божие, защото рече: намерих Давид, че ми е по сърце (по Пс. 88:21; Деян. 13:22). И наистина намерих приснопаметния, който се гнуси от високото и узаконяващо мерзостта, и чрез смирението си наистина се възнася, доколкото някой може да го вмести.

11. И *Соломон*, рече, *седна на престола на своя баща* (III Цар. 2:12) и смири асирийците и египтяните на север и юг, така че и етиопската царица да дойде с дарове, защото името му беше наречено Соломон, т.е. смирение, от Бога и от самите му дела. А пък този покори през своите дни най-силните отряди на източните и на западните, и както царуващите в различните времена, устрои стичащите се към него от всички страни да се удостояват с жребиите на неговата страна. Пък и западните да го наричат господар и учител на цялото си царство, наистина. И когато се наложи, да праща своите избраници с останалата войска, първенците си и юнаците от цялата си земя, и никой от тях не си отиде никога вкъщи, от най-великите до най-малките, макар да не им обещаваше преголеми и достохвални дарове. А за този приснохвален, дар бяха лютите битки и мъжеството от детска възраст, премъдростта, сътворена открай време – за което и беше наречен славен деспот във всички страни. И спечели за малката сръбска войска по-голяма слава

и име във вселената, отколкото самодържавните и славни сред народите и високомерни спрямо другите хора народи.

12. И макар да живееше към западните страни близо до Хелеспонт, по целия Египет и Етиопия и оттам към по-високите страни, като ги събера, ще кажа по-простичко, по цяла Елада, че и в Индия и при амазонките стигна неговото име, така че тези, които го чуваха, искаха да се присъединят към този мъж, дори и като слуги, само и само да се настанят при него. И да казват както Дарий казвал за Александър: "да му даде Господ да седне на Кировия престол", и като с изящна утвар, ладена от небето, се красяха с него не само верните, но и неверните владетели на царства. Освен това се виждаше, че има Даниловата слава и дръзновените му думи и на тримата отроци, защото премина през огън и вода, воювайки заедно с източните царе, както словото ще покаже по-нататък, и с неговите обети и мъжество се величаеха, както асирийците с мъжа на желанието и Фараонът с Моисей, и чрез него този, който бе наречен Светкавица, като с някоя мълнийна стрела се противопоставяше на по-източните, додето Господ не стори избавлението. Защото изучи живота на мнозина държавни мъже, покорили в древността вселената, и чрез някои от тях придоби отчасти добродетелите, които те имаха в делата си, а от останалите – нищо.

13. Събрал богоугодните неща от божествените писания, по милостиня и по вяра той беше като никой друг, а и отдавна не беше имало такъв божествен и изряден сред царете. Съжителствувайки с източните и западните, беше избрал всички изрядни обичаи чак до самите одежди и до нещата, които са от полза и които украсяват, и до оръжията, до ястията, до полагането в чин. И съблюдаваше всички изрядни правила за божествената служба, четенията и молитвите, лова и съветите, излизанията и влизанията, на всичко винаги украсяващ чина, както подобава, така че с южната царица[5] да кажем: "Блажени са живеещите в твоя дом, нови Соломоне!" (по Пс. 83:5) И Тит говореше: "Днес не царувахме, понеже не дарувахме", а той се изпълваше премного с вяра, и тоя, който получаваше, никога не се радваше колкото даващия, защото когато отваряше по-широко десницата си, тогава се изпълваше със съвършена радост. Но вече е време да спожа началото, откъде покълна и как живя, и каква е страната, която го отхрани. Защото макар и в много варварски страни да ръцъфтяха избрани съсъди, в тях Господ заедно с Отеца сътвори обител (по Иоан. 14:23), но не блестяха така в човешките неща, че да надминат древните елини. Подвизите

им, въпросите и отговорите и прочее бяха наречени на тяхно име и пророчествуваха преди пророците, защото се стремяха да открият човешките неща, че и въздушните и по-възвишените, и затова Бог им позволяваше отчасти да се докоснат до истината. Защото Тукидид[6] рече: "Едно е три и триединно, безплътно образното е троица." А пък Аристотел[7] – че естеството на божието битие е безсмъртно, че няма начало, а от него произтича всесилното слово. Хермес Тривеликий[8] казва: "Заклинам те, небе, дело на великия Бог, заклинам те с гласа на Отеца, който предрече преди да е утвърдил целия свят, заклинам те в единородното му слово и дух." А стоикът извика: да почетем Мария, че добре е запазила тайнството, защото от нея ще се роди Христос. Тулидос[9] пък рече: най-напред Бог, след това Слово и Духът с него. А Платон и Орфей, и той с останалите, но на нас приказката ни е за земята.

1. И тъй, той възсия от страните Далмация и Дакия, наричани днес сръбски, където в последно време разцъфтяха мнозина, както словото ще покаже по-нататък в родословието му. И тая земя не само излива мед и мляко като обетованата земя (по Втор. 8:8–9), ами събрала в себе си връзката на четирите времена и на въздуха, изпраща и на останалите от себе си, защото не може цялата вселена да се сдобие с всички блага и да ги има събрани накуп и по цялата страна, ами само някои отчасти и в някои места на изток и на запад, на север и на юг. Както и земеописателите казваха: и видяхме – тази е изпълнена с всякакви блага. Както е според писанията по землемерие, тя изпраща въздух на запад и на Хелеспонт, защото тук и часовете се изпълват, приела е петнайсетото число, и оттук се издига на север, разпростира се на изток и юг, където денят намалява, като някакъв предел и корен на благата, въжделяни и различен. Защото са различни от тази страна както южните страни, където по жътва четиридесет дни и нощи е тъмно, така и северните, където съответно четиридесет дни и нощи е светло, или пък снежните страни, или пък безводните, или пък ненаселените според Иов (по Иоил. 2:20), и без съмнение тя има добър въздух и добро съотношение между отделните елементи.

И понеже *дървото се познава ПО плода* (Мат. 12:33), и човекът ПО делата, ще я покажем според плода и според делата, за да стане известно най-важното. Има злато, а също и сребро, и залежите са богати и доходоносни, и нарастват така, сякаш са неизчерпаеми, както изворите, от които се черпи, стават

по-сладки. И къде на изток и на запад ще намериш такава и толкова голяма родитба? Наистина, никъде. И за да не досаждаме, продължавайки словото, достатъчно е само да покажем каква е причината.

2. Има също така засети лозя, каквито няма нийде, и то без много пролята пот, а и изобилие от семена и градини и плодове, но и от речни извори и кладенци, и планини, които са в съгласие и хармония помежду си, и едните превъзхождат другите по красота и плодородие, защото са защитени от зимния студ, а като се приближи лятото пък има благотворен и хубав въздух, така че всеки ще го потвърди, след като е видял премного такива неща, които пък ще може да намери другаде толкова честити хора.

3. Трябва да се каже и за птиците и за всички ос. чали, които Господ е дал за храна на човеците, като зеленината и като злаковете, и които изобилствуват навсякъде, както нийде другаде. Защото зеленеят красиво не само затънтените места на тази страна, ами има и множество плодородни ниви, а и риба, и всякакво изобилие от храни, които Господ е дал на хората, за да се наслаждават. И всичко, което Творецът е покорил под нозете им.

4. А ако някой си помисли за твърдините на тази страна, то с нейните превисоки планини и толкова големи градове може да се сравни само малка част от това, което го има в много страни, защото са изключително високи и укрепени по всякакъв начин, и с вода, което означава веселие за градове.

5. Не бива да се подминава превеликото и многославно дело Божие, както великият Моисей в книгата си за сътворението на света не подмина една от четирите райски реки (по Бит. 2:11–14) Фисон, както казват землемерските книги, която се нарича Истър и Газ, и Истър и Дунав от траките, и тя, излизайки от рая и влизайки в подземните дълбини, на запад излиза при Пеонската планина[10], която почва от Сицилийското море, до Германия към северния океан. И оттам тръгва на изток и се излива в Евксинската бездна[11] през пет устията. И при чехите идва от северозапад и отива на изток, и разделя Угрия, и напоява изрядната сръбска земя, и после минава през България и Влахия, и отива в бездната на морето, наричано Черно.

6. Трябва да се помисли нещо и по това, защото Бог чрез своя съд изпрати във вселената от рая четири реки и трябваше и западните страни да не бъдат лишени от едната от тях. Защото Гион беше в Египет, един извор отива в Либия, два – в горна Етиопия, които се и съединяват, а водата се множи и

напоява Египет през месец август, а египтяните я наричат Истапия, което значи вода от тъмнината.

7. С Тигър и Ефрат пък, които са родени от райската градина, става така, че като минат под земята, се появяват пак в планината Тавор[12] и Ефрат тече бистър, слизайки от северните страни към южните, като разрежда Персийския океан, прави тиня и езера с тръстика и изчезва там безследно. А Тигър излиза незабележимо от едно източно езеро и тече към южните страни. И пресича Триконската планина[13] при масагетите[14], съединява се с Ефрат и разделя Вавилон. И слизайки, приближава Перидон и влиза в недрата на Персия, преди да се съвокупи с Ефрат, като текат разделени един от друг и правят Междуречието 428 стадия. И Фисон го има в книгата Битие, той обикаля Евилатската земя[15] и така излиза към нас. Там има злато, рече, и златото на тази земя е добро (по Бит. 2:11–12). И затова подобаваше от запад да се пролее една река, която тук услажда участта ни.

8. И от трийсет и шестте известни реки тъй наречената Сава е като някакво забрало тук от двете страни и се влива в прекрасно място във Фисон[16], разделяйки се на три, и има два острова, където беше съграден светлият Белград, както словото ще покаже по-нататък.

9. Виж и хората, които са последното и най-почетно божие творение, та да не би някой да ме сметне за бездушен и безчувствен човек, задето възхвалявам така, но добрата земя наистина отглежда добър пшеничен клас, който ще ни въздаде 30 и 60, и 100 пъти. Защото са мъжествени, сякаш не се чува друг глас във вселената, освен на този, от когото според Соломон няма по-почитан сред човеците. А и са благопослушни, и умерени в потребностите си, така че нямат подобни във вселената, а където е нужно, са бързи в послушанието и бавни в говоренето (по Иак. 1:19). И където има враг, са бързи в отговора си на всеки, който си го проси, въоръжени с оръжие и в десниците си, и в левиците си, а и с телесната си чистота също превъзхождат другите народи, и с леката си и светла кръв. Освен това са милостиви и дружелюбни. И ако някой от тях изпадне в нужда, останалите му дават всичко, и не само нему, но винаги и всекиму. И не само като подаяние, ами като двойна милостиня, защото, както казва Соломон, който почита сиромаха, прави милостиня (по Притч. 14:31). А животът е като Божия църква в цялата страна. Защото в другите народи скотски и противоестествено всеки се нарича честен, а тук са подредени според закона всички, от малкия до големия, и нещо повече –

два пъти дневно, любочестно, дори и синът да е в свой дом, се храни заедно с родителите си и стои пред тях като слуга, и не само сред богатите можеше да се види това, но и сред най-простите и последните бедняци, където нито един не дръзваше да обиди баща си или майка си, наистина по никакъв начин. Но като изпълняваха закона на Христа, се правеха един друг по-големи заради честта, като се обръщаха един към друг с "господине" и с непокрита глава, както едно време и сега в южните страни, т.е. *"събуй си обущата от нозете, защото мястото, на което стоиш, е земя свята"* (Изх. 3:5), сиреч почети мястото чрез обичаите на земята. И Павел заповяда на мъжете да се молят гологлави. Защото, рече, мъжът срами главата си, ако се моли, когато е покрита, или пък има коса на темето си (по I Кор. 11:4–14), защото да не би да е срамно да се откр. глава пред оня, който познава съкровеното. А колко повече пред хората? И затова наистина обичаите им са изрядни в това отношение, а и останалите са според Павел колкото почетни, толкова и благоговейни, и толкова отбрани. И всички са насочени към съзидание, пък и към любов, която е главата на всяка добродетел.

10. Ще кажа прочее и за едно дело от по-висока степен – на тези, които подражават на ангелското житие, които са сметнали за свой дълг да умеят всичко прекрасно, красейки се само с едничкия прекрасен Христос, в красивите затънтени места и обители, така че да подбудят дори и ленивите да идват при тях, и колкото добродетели пазят, показват много и избрани сред тези обители. А още повече отшелнически килии по образеца на великия Ефрем[17] има и иноците в тях са много, и говорят с шума на листата и с птиците, и с водата, и непрестанно на дело славят и възпяват Бога, който е в Троицата, и когато ангелите славят непрестанно на глас. Нека възпеем след тях: хълмовете се препасаха с радост и пустините разцъфтяха в красиви цветове (По Пс. 64:13).

11. Щом като тези обители родиха прочутите Симеон и Сава[18], великото и честно послушание и изповедание, които превъзмогнаха цялото човешко естество, и чрез тях го презряха, и чрез тях тук се подвизаваше всяко удивление в името на Бога, мъжката природа и доблест, които най-напред венчаваха самите тях – с много подвизи и достойни похвали. Защото изоставиха не просто живите си и домовете си, малко потребни, ами и голямата власт, предводителството на войската и съкровищата, и висотата на престола, и други някои санове и власти, и взеха кръста на плещите си, и се радваха, че ги води

в едно друго царство, по-добро от тукашното, и доведоха много свои чеда при Бога, но да изброиш добродетелите им е все едно да изброиш и морските песъчинки.

12. Трябва вече да се потърси коренът на виновника за казаното дотук, та да научим кой е, и откъде е, и от кои корени е издънка, и как, разцъфтял в нашите родове, владичествува, и кой от споменатите по-горе след равноапостолния Сава, изправител и просветител, беше тезоименит и на тезоименитите още по-тезоименит, защото сега трябва да премина към третата степен. От земята – към тези, които я обработват, и от тези, които я обработват – към владичествуващите достойно. Защото това слагаме за основа, т.е. от робите към наемниците и от наемниците към синовете.

13. И тъй сега моля всички тук да приклонят слуха си и да ме слушат не защото говоря, а защото правя неща, които никой не може да прави, и съставям нещо, което няма образец, понеже не ние украсихме тази земя и жителите ѝ със слова, защото проляхме капка от бездната във въздуха, ами Бог, който прави и украсява открай време, и затова, когато се докосваме до тази бездна, за да открием причината за премъдрите и многословни неща, трябва да се знае, че тази земя се украсява чрез всички други и превъзхожда другите, защото жителите ѝ са събрали чрез делата си евангелските и ангелските думи, а още по-високо и по-изрядно и някакъв божествен промисъл за този божествен мъж отвека. И той съхраняваше от род в род обетите си, защото се бояха от името му, и както обеща на Авраама, почака 430 години, а и още 40, докато името му наследи обетованата земя. И както казва словото: Бог вложи страх и трепет пред Адама у всички земни зверове, но лъвовете, като усетиха Адамовото непослушание, започнаха да изяждат човеците. А като познаха, че Давид е послушен на Адам, от него възприеха страха пред Адама, повече отколкото от Адам. Защото семето на послушанието на също така благочестивия цар Константин, родственик на равноапостолния, и плод на неговия родител, пак се съхрани в края на краищата, за да се изпълни царското и апостолското дело и да се извършат най-избрани дела сред избраниците, и това стадо да познае и възжелае достолепен господар.

14. Но думата ни е за родословието. Константин Велики, наречен Зелени[19], баща на великия Константин, беше мъж кротък във всичко и обичащ благочестието. Затова и приемаше християните, докато управляваше царството в Британия в онези години, когато Диоклециан[20] и Максимиан Херкулий[21], след

като избиха десетки хиляди християни, оставиха царството и заживяха като обикновени хора. А Максимиан се задържа на изток, при този мъчител Константин Велики беше заложник, а Максентий[22] царуваше в самия велик Рим.

15. Великият Константин роди трима сина – Константин и Констанций, и Констанс[23] и една дъщеря Констанция[24], която Константин Велики даде за жена на Лициний[25], комуто отдели и гръцката част от царството, защото се вслушваше и способствуваше за мъченическата разруха на християните. А този Лициний беше далматински господар, сърбин по рождение. И роди от Констанция един син – Бела Урош[26]. Урош пък роди Техомил, а Техомил роди Свети Симеон[27]. А Свети Симеон роди със съпругата си трима сина – крал Стефан Първовенчани[28], великия княз Вълкан[29] и Растко, наречен после Сава, първия сръбски архиепископ[30]. И той венча брат си Стефан за кралството. А крал Стефан роди четирима сина – Радослав, Владислав, Стефан и Предислав. И Стефан бе наречен Урош[31] на прадядо си, и той е сипаничавият крал. Той роди двама сина – Стефан и Милутин[32], банския крал. Милутин роди Стефан Дечански[33], пък Дечански роди двама сина – Душман и Душан[34]. Този Душан престъпи границите на своите предци и самоволно се обяви за цар. И роди син Урош[35], а Урош нямаше деца и тази лоза остана без потомство.

16. Втората глава на родословието. Вълкан, вторият син на Свети Симеон, брат на Свети Сава и велик княз, роди син – жупан Димитър, а в свети иночески образ – Давид. Този Давид роди княз Вратислав, а княз Вратислав роди княз Вратко, пък княз Вратко роди дъщеря Милица. Тя става жена на великия княз Лазар[36] и роди трима сина – имам предвид този великоименит деспот Стефан и Вълко, и Добровой, и тази лоза разцъфтя много било заради Констанция, било заради Лициний – не е за чудене. Защото е казано: Исак роди Рагуил, а Рагуил роди Сара, а Сара роди праведния Иов. И виж тук колко цвят даде Бог на Авраам и Исак.

17. Тук е добре да се започне сладкият и обичан от всички разказ, тук и тази страна си е отгледала достоен плод, чрез който много време ликува, не само господар, но и любочестен баща и приятел, защото беше храбър, мъдър и кротък във всичко. Понеже беше пуста и сякаш изсъхнала, чакаше да я напоят водите и беше променена поради многото прегрешения, и се удостоява с най-голямо достойнство. Това е онзи велик и преславен Лазар, чието име е като на сина му, защото той не че в едно беше за похвала, а друго му липсваше, не че на едни

се опираше, а от други беше побеждаван, но беше дивен във всичко дотолкова, та да оставя настрана всичко останало, защото беше по-велик от показаното пред всички, което е важното.

18. А що се отнася до различието между църквите, то май не е от него, а смятам, че така се е случило по-рано в дните на цар Стефан, наречен Душан. И сръбската църква се отцепи от съборната, и затъваше по-зле, както много пъти от малки искри се разгаря голям огън. А и друго – измаилтянският род, който се изливаше върху нас като ято скакалци, подминавайки едни, а други поробвайки, трети плячкосвайки, а четвърти колейки, като огън, който унищожава и помита каквото намери, и винаги се премества, и върви по-нататък, за да погълне и погуби безмилостно и това, което е останало. И безнадеждният вид на тази промяна подтиква нас грешниците към онзи, който единствен променя всичко.

И това беше първото му упражнение, сякаш точно от небето, за църковния мир и за църковното устройство. Защото видя вече разорението и безизходицата, но понеже беше великомъдър, за да проникне в същността на нещата, и което е неоспорим подвиг, намести се и сам сред тях, и каквато нужда имаше да се преосмисли, не пренебрегна нито една, и тутакси устрои двете сестри да бъдат приятели помежду си, след като вече дълго време бяха оплаквали разлъката си една от друга. И какво по-велико от това или по-богоугодно може да стори един земен владетел?

19. И след като го утвърди достатъчно, преминава, към второто, защото вижда градовете и страните на всички родове, и обителите и църквите на благочестивите, едни поглъщани от огъня, други погазвани, и много убийства, и реки от кръв, и колко други такива случаи, тъй като гръцкия скиптър отдавна се е смирил, а измаилтяните се множат и се разливат, та достигат чак и на запад, след като са завладели вече и Персия.

И нека го кажем по-ясно. Преди да бъде издигнат Цариград и преди проповядването на измаилтянската вяра имаше един владетел на име Хиридан[37], който управляваше страните между Персия и Армения, наричани днес Ачамие. И когато беше издигнат Цариград, и след като мина доста време и гръцките царе бяха разбитч, вождът на гореспоменатата страна се озова в Цариград, където властвуваше, възцарил се над гръцките войски от името на този народ, понеже беше благороден и от царски корен, пък брат му се възцари в отечеството си, а и той беше персийски християнин. Но някои подтикнаха гръцкия цар

да тръгне срещу брат си и отечеството си. И той се запъти с всички гръцки отряди, и из пътя се ужасяваше, защото се боеше от брат си. И когато той стигна до тази страна, ачамийският цар чу за това и прие иноческия образ, и излезе пеша да посрещне царя на подобаващо място. И царят, като разбра кой е, и той слиза от коня, и като отправи любезен поздрав към брат си, го питаше каква е причината за това. А той му отговори: "Каква полза и печалба бих имал, ако стана виновник за такова кръвопролитие? Нашият баща умря след като наследи дедите ни и всичките ни прародители; знам, че каквото и да правя, и аз ще умра. И единственият ми син, и той от малък нехае за царството, но поради младостта си не може да стане инок. Има наши манастири, които отците ни са изградили за нашия народ, дай му от тях и от това, което им е приписано като имот, за да се изхранва, и ако искаш още нещо да подариш на църквата, а останалото дай на когото искаш."

И царят се умили, и стори всичко според волята му. И оттогава чедата на сина му владееха своите земи, като служеха на гръцкия скиптър. Но когато измаилтяните започнаха да вземат надмощие и отнеха източните земи, те привлякоха и тази страна, пък и управниците ѝ, към тяхното вероизповедание, така че те всички станаха отстъпници. Уви! И след това синовете на Орхан[38], най-големият от които беше Сюлейман[39], правчук на ачамийския вожд – онзи инок, като пое отрядите му, ги поведе на запад и докато беше жив Орхан, обеща на Сеидия[40] от негово име: "Ще ти дам десет града от тези, които превземем." И този Сюлейман пръв премина морето при Калиполи[41], и отвори път за останалите заедно със Сеидия при цар Андроник[42], който се сражаваше с брат си. Умря Сюлейман и Сеидия, умря и Орхан, и на престола се възкачва най-малкият син на Орхан, наричан Мурад[43]. И покори още повече земи на запад. А се въоръжава прочее и срещу благочестивия княз Лазар. И той не изтърпя да чака още и да нехае за членовете на своето тяло, пък и на Христовото, разсичани и отрязвани, ами за да измие срама от всички или сам да умре, пък и сам да не остане безучастен за мъченията, и обзет от такива мисли, се надигна и поведе войската срещу измаилтяните. И сражението стана в местността, наречена Косово[44]. И се случи следното: докато ратниците се сражаваха, пред отрядите имаше един мъж, много предан на своя господар, когото завистниците му бяха оклеветили и го смятаха за неверен предател, и той, за да покаже верността, мъжеството си, улучи сгодно време и се устреми право към великия военачалник, като че ли бяга при него. И

като му сториха път, когато вече беше наблизо, изведнъж се втурна и заби меча си в същия този горд и страшен самодържец. Тук и сам е повален от тях и отначало надделяват тези, които са около Лазар, и печелят победа, но не беше вече време за избавление, и затова синът на този цар пак надвива и надделява в тази люта битка, защото Бог така отреди, че и този велик човек да се увенчае с венеца на мъченичеството, а и които бяха с него. И какво след това? Постигна го блаженият край – да бъде обезглавен, след като неговите приятели го изпревариха с много умилителни молитви, за да приемат смъртта си преди него, та да не видят кончината му.

А този бран беше през 6897 година през месец юни, на 15-и. И тъй той прие мъченическа смърт, и сега изглежда като жив във великата обител, съградена от него и наречена Раваница[45], защото явно бе възнаграден от тези, с които ликува в небесата. А тогава – тогава нямаше място в цялата страна, където да не се чуваха жални ридания и вопли безподобни, така че изпълваха въздуха, сякаш Рахил беше в тези предели и плачеше, и не искаше да се утеши не само заради чедата си, но заради богоизбрания господар, защото го няма и ги няма (по Иерем 31:15; Мат. 2:18).

20. И тъй той стигна в благосъстоятелните и вечни места, но нека оставим църковните неща и любочестните здания на обителите, и освобождаването на пленниците, и милостите му, проливани като извор, и всички видове добрини, и спазването на закона.

21. През своя живот той изградил укрепени градове, изгради и така наречения Крушевац[46], в който съгради прекрасна църква на великия първомъченик и архидякон Стефан по молба на приснопаметният си син, но стига за това.

22. А онзи, наречен лъв и Светкавица според своя език, защото ѝ беше съименик, спешно се връща на изток, за да седне на бащиния престол и да укрепи царството от всички страни. И ако някой ме ругае за тези неща – защо е необходимо да ги помествам тук, нека хората като него да отидат и да разберат от царските книги летописи, че царувалите по-рано било то в Иерусалим едно време, или пък в Цариград, описват и живота на околните страни още по-подробно и по пространно, каквото точно житие ще направим и на благочестивите и свети наши господари, и затова е достатъчно да опишем тези неща.

23. А останалите осиротели се ужасяваха от грабежите, защото не ги грозеше беда само от измаилтяните, ами и западните съседи се приготвиха за бран, а освен това имаше и меж-

дуособици сред подвластните им, а другите сякаш са парчета от тялото му, така че както Мардохей в гаданията си, пък и в новите си пророчества да каже: ето глас и вопъл, мълнии, гръмотевици и трусове, и размирици на земята. И ето ке два змея, ами много, с влечугите, които дойдоха да се бият, и се чу глас, и всички се смутиха от гласа и от техните вопли, и за всички хора настанаха тъмнина и мрак през деня, и размирици и битки, и всеки народ се приготви за бой. И извикаха към Господа от гласа на своя вопъл, и от малкия извор дойде много вода – голяма река, слънцето проля светлина и реките се надигнаха, и погълнаха славните. И докато това ставаше, се изпращат пратеници от великия султан. И той рече като Навуходоносор: "В ума си обхвана вселената като яйце с ръката си." И пратениците се уговориха с благочестивата му госпожа за по-малката й дъщеря Оливера[47], и със съвета на патриарха и на всички свещеници на събора и на целия синклит, я даде за жена на Мурад Велики, за да бъде спасено християнското стадо от вълците, които го погубваха. И тогава отива и приснопаметният й брат със сестра си при самодържеца, и оттогава сръбската страна беше поробена, та сам Стефан заедно с брат си Вълко и със своите благородници, и с останалите всяка година да ходят на служба при него. Обаче оттогава онзи велик цар не беше като Максимиан, ами се украсяваше с любочестие, не измамно, както спрямо Константин Велики, за да го погуби, ами се грижеше за него с истинска и искрена обич като за възлюбен син, както ще намериш и в главата за това, и той блестеше с това пред всички източни господари като някое слънце или пресветла денница.

24. А достославната и велемъдра майка превъзхождаше майките на мнозина избранници, останала, както Соломон би казал, мъжествена жена, тъй като и тя не изостави нито една добродетел, понеже околните села познават милостите, почерпени от нейните ръце, които надяващият се и получи, но тя управляваше и много мирски неща, за които не ми стига умът, и беше изрядна – не само жена, ами изкусен в съветите Одисей. А кой ще изброи божествените и свещени украси, благочестивите подаяния за църкви и обители, кой няма да се удиви, като види, че макар и толкова заета, гледаше единствено към Бог и в делата си да следва заповедите му, и се стремеше да прави и повече.

25. А какво да кажа за тези, които възсияха от тях? Защото той показа в себе си повече от тях, и то превъзходно. И сам победи всички пришълци, защото подобаваше по всякакъв начин да бъде дивен и да е плод от дърветата, насадени при водните извори.

26. И докосвайки се до това, смятам да се хвърля в океанските течения, непреплаваеми и неизкусими, но макари да ме надвиват житейските вълни, се отдадохме на плаване не само за да вземем някоя част наблизо, ами защото макар от дете да сме дошли да му служим, не сме събрали всичко, за да се докоснем до него, понеже тези неща са се случили по-рано.

27. И тъй той беше изряден във всичко, и още като млад се ръководеше от благочестивите неща, и ден след ден се показваше достоен във всичко за това, което му предстои, и според него говореше, и според него действуваше, и от него беше подтикван, защото както казват за Александър Филипов, че когато баща му се биел някъде, казвал наскърбен на връстниците си: "Баща ми ще извърши всички подвизи, а за мен няма да остане нищо", така и той, още момче, гледайки църквата, казваше: "Аз ще издигна по-здрава и по-красива основа." И за битките по същия начин, а и други, подобни на пророчество думи. И се ориентираше лесно в премъдрите неща, били те божествени, или пък човешки, до каквото и да се докоснеше, скоро се показваше по-добър от наставниците си, или пък в бранните и покорителни неща и изкуства, които за мнозина са неприятни, към всичко това се придържаше, сякаш той сам го е започнал, и после го показваше на останалите. И с всичко това беше ненадминат, а пък и по красота и сила на тялото беше като слънце сред звездите – своите връстници. А и с изключителните си успехи в лова, случили се по-рано, или както казва Соломон: *повече от всички, които бяха преди мене в Иерусалим* (Екл. 1:16), и с всякакви обичаи и думи, с които се печелят много неща и се поробват мнозина, но без кръв. Защото много воинства са се опитвали многократно и с оръжието на много кораби, и не са успели. А той успява само с добри съвети. А има навсякъде много примери за това – превземането на големите и прелични градове Вавилон и Троя; Кир, когато бързо нападна асирийците и елините; когато елините разориха Троя заради жената на Менелай; и Темистокъл побеждаваше персите по море, и накара Ксеркс да избяга – комарът – онзи жесток лъв, и още много такива примери могат да се намерят. И понеже чистотата очиства душата и доблестта най-лесно става поука, и веднъж усвоена, остава непоклатима и винаги способствува за израстването, и естеството става, така да се каже, като това, което е влязло в него, като пречис-

тване и съчетаване на добродетелите. И това е само първият стадий на възпитанието.

28. И като достигна пълнолетие, и покривалата от очите му сякаш преминаха в забвение, той прибавя към великите неща още по-велики, в които друг едва ли би получил някаква печалба, защото великият би мъдрувал, понеже е подвластен на човешките страсти, а този не само че не пострада, ами и с голямото си величие на началствуващ не остави нищо от полезните неща, като пребиваваше непоколебим и отбягваше това, на което Бог се противопоставя, което е толкова трудно за началствуващите, така че ангелите се дивяха и никой не го отклони от правия и царски път.

29. За да началствува над нещата, се облича с майчините молитви и наследява бащиното достойнство, и се показва пресветъл самодържец за всички, но още не всичко се беше случило, защото дяволът, който сее плевели открай време, раздухва голяма битка с някакви велможи, които баща му беше покорил под нозете си по-рано, а те се стремяха да постигнат равенство и да се изплъзнат от ръцете му. И измисляха много тежки обвинения срещу него, и ги носеха пред Мурад, като едните клеветяха, че подтиквал угрите срещу него, а другите казваха: "Сами сме си началници и искаме да служим на твоето царство." И затова се изпращаха и пратеници, и един от тях на име Михаил беше благороден и верен на приснопаметния, и той се срещна очи в очи с тези, които го клеветяха и плетяха козни. А това бяха Никола Зоик и Новак Белоцърковник[48] с неколцина други. И Новак се отзовава на поканата, без да знае изобщо, че делата му бяха излезли наяве, и го предават на смърт, както му се пада, а Никола избягва в крепостта на града, наречен Островица. И като видя, че не ще може да избяга от ръката на своите господари, подстригва си косата и приема иночески образ заедно със съпругата си и с чедата си – четири свои дъщери. И така благочестивият и майка му се смилиха над тях, и ги оставиха с всяческа радост.

30. И самата благоверна господарка отиде при Баязид[49] заради тези неща. И беше взела със себе си една своя сродница, бившата съпруга на депот Углеша, кесарска дъщеря[50]. А тя беше много мъдра в говоренето и в много други неща. И приснопаметната я смяташе за своя опора и помощ, още повече когато се е случило такова нещо. И когато ги повикаха при царя, онази изпадна в ужас, че ще го види, и тя й рече: "Отхвърли всеки страх, щом като ни удостоиха да го видим." И

тогава те разумно изложиха всичко, което беше нужно, с помощта на Божията майка, на която се уповаваха.

31. След това за същото отиде и благочестивият и приснопаметен княз Стефан и още се страхуваше, понеже с някакви съвети беше склонил угрите да им бъде приятел, но после, като видя, че начинанието му е невъзможно и се посъветва с благочестивата си майка, и отиде при източния господар. Тук, както казва Соломон, сърцето на царя е в Божиите ръце, заради милостта ти, владико (по Притч. 21:1). Защото чрез делото, от което трепереше и се ужасяваше, чрез него всичко му се връчи и обърна неукротимия гняв в милост и любов, та да го напътствуват и учат като най-мил син с любезни слова. Защото като отиде при Баязид и както има обичай събралите се, след като опитат от храните, всеки да си отиде, той не пожела да излезе, ами стоеше прав. И когато царят го попита за причината, той отговори: "Владико, вместо да ме клеветят пред твоята власт, аз сам ще оповестя моето прегрешение пред царство ти, някои са ме изпреварили и са измислили, че искам да отстъпя от твоето царство и да се сприятеля с угрите. И пак обмислих това неуместно нещо, и си спомних подкрепата на твоята държава и клетвите, и дойдох. Ето, животът ми пред Бога е в твоята ръка. Направи каквото искаш." А той като помълча малко, сякаш се дивеше, отвърна с благи думи: "О, възлюбени, какво щеше да постигнеш с угрите? Защото аз щях да взема земята им като своя. А ти какво ще правиш там? Кой от властниците, преклонил глава пред угрите, е постигнал своето господство?" И като си спомни по име българските царе и другите, рече: "Ти си със мене, и ако аз не отида някъде, наистина ще се притесняваш. Ако обаче си с мене, където съм и аз, не бива да се притесняваш, защото ние сме владетели. И ако ние не тръгнем срещу другите, и другите няма да тръгнат срещу нас. Защото най-силните царства се крепят на войската и стават по-големи. А тебе отсега те смятам за най-голям и любим син и те поставям пред всички мои източни велможи, защото кой е честен с мене като тебе? А аз вече наближавам старостта, затова ще умрем или в битка, или от болест. А ти, живял така с мене, ще се възползуваш от този момент, защото моите синове са много и ще въстанат брат срещу брата, и всеки един от тях ще започне да ти изпраща молители, за да получи помощ за себе си или само любов и приятелство. И като улучиш това време, ще опазиш не само своите земи, но и други предели около цялата ти земя и ще се наречеш велик и преславен държавник. А и сега ще задържиш земята си под своя власт, но

послушай ме и аз ще ти обясня какво трябва да направиш. Докато аз съм жив, постарай се и съкруши твоите най-силни боляри и ги подчини на волята си, понеже тогава ще поискаш и няма да успееш. А освен това, въздигни било благородници, било бедняци от твоите храненици и ги направи славни, за да владеят заедно с тебе, а клеветниците – всичките и подобните им – свали." И с много такива думи царят го поучи и тезоименитият си отиде. И о, чудо! Кой и кога, и къде е чул или видял такова нещо, виновният да отива на смърт и да получи власт, както се полага на син, и такива съвети, и то не от единоверци? Кой ли е чул някога такова пророчество от езичник, защото всичко това се сбъдна своевременно в наши дни, така че да видят всички по всички страни, защото не беше скрито, нито пък сторено в ъгъла, ами се извърши пред лицето на вселената. И нека никой не смята за странно да се уподобяват думите на един мъж – измаилтянин – на пророческите. Нека такъв човек да погледне пророчеството на Каиафа: "Подобре е един да умре заради всички хора." (по Иоан 18:14) А Върховният казва: "Всяко слово на Писанието не идва по собствено разяснение, защото човек никога не е пророчествувал по своя воля." (по II Петр. 1:20–21)

32. И княз Стефан се запъти пак към отечеството си и се връща в къщи украсен с всякакви почести не само от него, ами и от най-могъщите му велможи, и през цялото царство, и през всички народи, които измаилтяните покориха под краката си, дивен и любопочитан от всички тях, защото всички християни отправяха молитви от дълбините на сърцето си: "Възвиси, Господи, рога на своя избраник!"

33. И след това той, гордият и величавият, замисля бран срещу угровласите. И като се надигна с всичките свои сили, отиде и премина Дунав през 6903 (1395) година. И събраха войските си с великия и самодържавен Иоан Мирча[51], където неизречено множество проля кръвта си. Тогава загиват Крали Марко[52] и Константин. Тук в тази бран заедно с тези господари се озова и Стефан, за когото е нашето слово, защото всички бяха заедно с измаилтяните, макар и не по своя воля, а по принуда, както се казва за блажения Марко, който казал на Константин: "Казвам и моля Бога да бъде помощник на християните, а аз нека пръв да умра в тази битка." А царят като се върна вкъщи, еключи примирие с тях.

34. И след като минаха две години, царят пак изпраща неизброимо множество войски заедно със синовете си, с които тръгна и християнолюбивият княз Стефан. Тогава паднал толкова

много сняг, та както един от древните старци ни каза, секли дърва и палели огън в градините. И щом огънят се разгарял, слизал толкова надълбоко, че хората около него едва усещали топлината. Но не смеели да го достигнат. И заради тази тежка зима малцина от воините и пленниците се върнали в своите страни. И пак християнолюбивият бива несправедливо обвинен, че е виновен за гибелта им, но неговите клеветници не можаха да постигнат нищо, защото Бог му помагаше.

35. И след като царят завоюва много страни, тръгна прочее и срещу богопазения град, имам предвид Константинопол, където се опитва с много хитрости и труд, но нищо не можа да постигне; намисли после да го заобиколи от другата страна на пролива и да откъсне Галата, но и там, като се помъчи по същия начин, отново нищо не постигна.

36. А като чу това западният цар, наричан крал, с цялото си воинство преминава Дунава и напада Никопол. А той бързо изостави оная част от Цариград, наречена Галата[53], и отива насреща им като разгорял се огън. А този крал има под себе си угри, но първо се нарича немски, сарматски, германски и угърски. И събрал и останалите на помощ, беше дошъл с грамадно и неизброимо множество. И като стана сражението, най-напред западните притиснаха доста силно царската войска и така онзи, когото наричаха Светкавицата, премина напред по всички отряди и ги върна повече с молба и наставление, като им казваше: "И къде ще избягаме от техните ръце, ако днес ни победят окончателно, защото ще бъдем пред тях на острието на меча им, както те преди малко време пред нас. А чедата ви и жените ви в техните ръце, както техните във вашите ръце. И не е ли по-добре за нас веднъж днес или да умрем, или да удържим победа над тях. Защото ако днес победим, аз ще ви наситя с много и неизречени блага от тяхната земя." И така отново се възмогнаха, и като се върнаха, победиха. И едни посичаха, а други заедно с конете им издавиха в Дунава. А някои избягаха с кораби заедно със своя крал в Цариград. И оттам с кораби по островите се спасиха на свой ред. А измаилтяните взеха там голямо и неизброимо богатство.

37. И той пак се надигна с цялото си воинство, и тръгна срещу угрите, и плени неизброимо множество. Тогава преселя и Димитровица[54], и град Земен[55] разби, и оплячкоса и други краища, и понеже измаилтяните им причиниха тези неща, че и още по-лоши, угрите обявиха война на сърбите, и тъй като тезоименитият го нямаше, превзеха град Борач[56] и плячкосаха много земи. А той пък – немалка част от угърската земя. И

кой ще опише станалите тогава между тези две войски малки и големи сражения? А царят, наречен Светкавица, превзе и Солун, който владя чак до разрушаването му и изгради навръх града кула, която цар кир Мануил[57] после разруши, когато отиваше в Ахая[58], след което Екзомилиос построи в Аморея[59] друга, за да не би измаилтяните да имат претенции, понеже сградата е тяхна. А Баязид покори и много други народи на изток и на запад, но повече воюваше на изток, поради което персите освирепяха и тръгнаха срещу него заедно с татарите.

38. Трябва и за това да се каже по-подробно, защото и тук тезоименитият показа изключително мъжество и доблест и оттук се освобождава и от васалството с помощта на вишния промисъл, както пише сам в градския завет, който създава: "След Косово бях подчинен на измаилтянския народ, докато не дойде царят на персите и татарите и не ги разгроми. И Бог ме освободи от ръцете им поради своята милост. И като се върнах оттам, намерих прекрасния град, открай време велика крепост, Белград, разрушен от случилото се и запустял, изградих го и построих храм на пресветата Богородица, и дадох други свободи на жителите му."

39. А колкото до разказа за голямата битка, има една страна някъде към Индия, която е разположена по на север и на изток от нея, и тя се нарича Отрар[60]. И тази страна е междуречие на два извора, които я ограждат, и там живееше един мъж, син на един градски старейшина. И беше свиреп и твърде стръвен, на име Тимур[61]. И тръгна като разбойник, и намери някакви пастири, и ги уби, и взе овцете им, но беше прострелян в крака и от това накуцваше. И така като се впусна, събра имане, събра и хиляди мъже под свое предводителство. И заедно с тях с измама се опълчи срещу един от началниците на страната, чието име беше Камарадин[62], и понеже се опълчи с десетте хиляди срещу самия предводител на персите. И като влезе по същия начин с измама в самата Персида[63], където персийският предводител се беше качил на една кула, хвана го и отведнъж владееше всички перси. А всичките му войници станаха 108 хиляди. А след това покори и всички останали страни. И оттук се замогна с много имане, та надмина и Дарий, и владеейки всичко наоколо, се разлива сякаш пълноводна река, която погубва всичко, което намери, защото по-късно за малко не обиколи цяла Елада, като Александър, а и на запада се заканваше, както ще кажем по-подробно по-нататък в четиридесета глава.

И укрепил се по този начин, и взел надмощие, изпраща посланици при царя, когото наричаха Светкавица, като изисква дан и послушание от него, който поглъща изтока и запада и ги изтощава, и се заканва, че скоро ще заграби Цариград. И той като чу тези неща, побесня и се стремеше към бран, и се готвеше да даде отпор, и злословеше и пращаше страшни писма: "Само посмей да не дойдеш на бой!" – рече, защото Бог ожесточи сърцето му, както и на оня египетски фараон, и не послуша своите съветници, тъй като с право един избран от тях молеше: "Послушай ме, господарю мой, и му дай каквото иска, защото той скоро ще дойде и ще тръгне в друга посока, и тогава, както казваш, вселената е в твоята ръка." А царят тайно му отвръщаше: "Само ако победя този с Божия помощ, всички ще бъдат в ръцете ми, и източните, и западните." И при думите на Али паша отвърна: "Не е ли по-достойно, о, възлюбени, да бъда възвеличен от всички след като погубя този. Или пък, победен, да приема края си мъжествено, вместо да се унизя да го слушам и да му служа." И пак му възрази: Дали някое от тези неща е добро, виж дали и двете не са погрешни по някакъв начин?" И после там, когато охраняваха царя, той влезе при него и рече: "Виж, господарю мой, думите ми. Не сбърка ли в двете неща, казани от тебе?" И двамата заплакаха горко.

Обаче персийският вожд побесня от злословията. Яростта му кипеше и заливаше планините и полята с войска. А Баязид събра цялата си войска и от източните, и от западните краища. И изпраща и при приснопаметния княз Стефан да дойде колкото е възможно по-бързо с отбраната си войска, защото Тимур вече беше влязъл в земите му и ги плячкосваше. А той, преследвайки го, без да знае, го подмина, и като го намери в Анкира, се опълчи срещу него. И се разрази сражение, и се тъпчеха един друг. И колко отбрана персийска войска се насочи срещу приснопаметния, както и преди васалството му беше насочена срещу него. И като нададоха вик, се спуснаха и тутакси бяха победени и погълнати от острието на меча и копията на сръбския отряд. И виждайки, че десетки хиляди, неизброимо множество са обградили царя, и искайки да го избави, за трети път влиза в боя, посичайки и побеждавайки. Докато видя и своите войници оредели и се връща, защото какво щеше да направи сред толкова хиляди и хиляди без божието подаяние. А за многото негови победи тогава много се разказва и много се слуша от всички, и той се връща, а варварите се бяха разпръснали и разпилели навсякъде, и отново побеждаваше гонители-

те, и десницата му бе окървавена. И кой ще опише какво се случи тогава и колко са пътищата на онова ужасно и дълго преследване, защото когато искаше да премине морето, което изтича от северното и хелеспонтското и влиза в морето, което се простира чак до Камария, и това също се оказа невъзможно, понеже бяха градове и пристанища на измаилтянската страна. И затова се насочва към Цариград, а неколцина от войската му, като се отделиха, отидоха и преминаха морето, и малко след като подминаха Адрианопол, бяха посечени от някой си Сараджа, за когото казват, че от самото начало хванал местния страдалец. И понеже ненавиждал и сина му, цялото това воинство беше посечено в Черноменския лъг.

40. Но както казахме и преди, какви източни земи превзеха тогава внезапно, защото гореспоменатият Тимур за малко щеше да завладее заедно със страните, които са на юг и към Египет, цяла Елада, ако не му бяха говорили за Иерусалим. Но от него се уплаши и се връща. Защото казват, че като стигнал и разрушил стените на Дамаск, искал да продължи нагоре към Иерусалим. И му казали, че открай време никой от тези, които са замисляли зло срещу Иерусалим, не е останал без да получи отмъщение от Бога. "А ти не можеш да отминеш, без да сториш зло на този град. А освен това, пътят към египетските земи с такива сили е по вода, а ти нямаш такова снаряжение, нито пък кораби." И затова изоставя похода към Иерусалим, но преминал по изтока, и където минали, кой ще опише колко злини са изпатили от него жителите на тези страни, как непокорните градове били засипвани в рововете заедно с жените и децата или хвърляни на зверовете и много други безмилостни екзекуции и изтребления. Защото казват и това, че неговите велможи го завели да види много изоставени деца, които плачели, та дано склони на милост. А той като видял, че са много, заповядал да препуснат конете и да тъпчат децата с копита. И тогава рекъл: "Освободих ги от злото и мъките на този свят." И стори и много други подобни на това, а освен това и измами и козни на царствата, защото разказват и това за него. Дошли пратеници на едно царство край морето, а там имало превисоки планини и не можело да се мине освен по една пътека, на която имало изградена яка кула, която да я пази. И Тимур пил доста кръв, и заповядал да доведат пратениците, уж да разбере за какво са дошли. И се преструвал, че е смъртно болен, и се съгласявал с исканията им, и като започнали да се уговарят, започнал да повръща оная кръв, все едно че умира. И тъй като им било заповядано, хванали пратениците

навън и като почакали малко, ги пуснали. А те отишли при своя господар и му известили голямата радост, че Тимур е умрял. А той се устремил през нощта и като намерил кулата неукрепена, превзел я и призори стигнал и хванал началника на тази страна и разорил страната. И вършейки такива неща, обиколи навсякъде, сякаш беше крилат. И където самият той не отидеше, минаваше войската му, както и при Анкира, когато направи голямото сражение. И отведнъж войската му погълна всичко чак до двете морета.

И като се връща, си отива вкъщи, взел много и неизбродими богатства от всички тези царства. И никъде не остави управници, защото само разрушаваше и изтощаваше всичко, както и казваше, за да се похвали, че и Александър Македонски не е превзел земи и страни, ами е обиколил земята, за да му се подиграват. Защото където и да отидел, му давали сякаш за подигравка дребни дарове и почести, а всичко друго държали в ръцете си, пък той им давал по-големи дарове. А тия думи ги каза на пратеника на име Аидин[70], когото приспопаметният беше пратил при него за някакво споразумение, но най-вече за да потърси сестра му, която бяха взели като пленница заедно с всички Баязидови роднини. И с големия си ум оттук прави извод, защото тогава казваше и следното: "Когато дойда на запад при вас, няма да мина през източните страни, ами ще обградя запада по суша откъм северните страни." Защото си отиваше, за да обмисля още по-отбрани битки, да завоюва Индия и запада, Амазония и всички краища, без да знае, че духът му ще излезе и ще се върне в своята земя, и този ден ще изчезнат всички негови помисли (по Пс. 145:4).

Когато беше близо до Цариград, изпрати пратеници да го огледат и да му кажат. Защото от това, което бе чул, го смяташе за най-голямото и здраво нещо на света. И по съвет, даден от Бога, като видяха пратениците да си отиват вече, казаха им: "Не може да се мине по суша, ами вървете с кораб към иверската страна заедно с нашите при еди-кой си велможа." И като почакаха малко, изпратиха хора, които ги хвърлиха в морето, и се върнаха. И така не се разбра какво е станало там, защото казаха, че корабът е потънал. А Тимур се върна в Персида, после се опълчи и тръгна към Китай, и оттам към пустините на страната, наречена Домусхан[71]. И пося просо в тази земя за шест месеца, та да има храна за войските, за да могат с тази храна да прекосят пустините, понеже войската му беше безбройна, чак до най-предните краища на света. И като свърши това, се върна в отечеството си, наречено Отрар. И после пак

се надигна с цялата си войска, и отиде в Китай. И в тамошните пределн го настигна зимата. И заради големия студ много воини измряха. И когато му съобщиха, че 105 шатри са останали празни, защото тези, които са били в тях, са умрели от студ, той се облече с двайсет кожуха и отиде сам да види какво е станало, и не можа да разгледа всичко заради сковалия мраз, и се върна в стана си. И понеже студът беше проникнал в утробата му, събра много най-изкусни лекари. А те, като се суетяха неуместно, му дадоха да пие сварена шира. И като я изпи, тя разяде утробата му. И като пролежа шест дни, след шестте дни кръв тръгна от устата му и от ануса му. И изкара още три дни, и умря. А войската му се разотиде, всеки в своята страна, а синът му задържа Персия. А внукът на този Тимур на име Шарух[72] днес е владетел в Персия.

41. А ние да се върнем към това, което е пред нас. Като стигна Цариград заедно със своя брат Вълко, благочестивият княз Стефан чуваше отвсякъде приветствени гласове, сякаш мислеха, че виждат някакво слънце. Тогава получава и деспотски сан от благочестивия цар Иоан[73]. Защото цар кир Мануил беше оставил този свой племенник вместо себе си, притесняван от гореспоменатия Баязид, и беше отишъл в стария Рим, за да обедини църквите и да ги подтиква към бран за отмъщение и избавление. Защото много люти злини бяха се струпали на Цариград, който затворен гинеше от глад. А някои бягаха нощем, а на останалите бедняци заповядваха да го напуснат.

42. И този благочестив Иоан, като го докара с помощта на галатяните и като го видя в Цариград, се изпълни с голяма и неописуема радост, като ликуваше заедно с него за царските отличия, и му даде сановен венец, който той сам си беше изплел със своята храброст и добродетелни подвизи. И цар Иоан го изпраща при своя тъст на остров Митилин[74], за да стигне дотам с кораби и да го проводят по-нататък в Арбанашката земя[75].

Защото той се стремеше да отиде там. А онзи не се полени, защото беше сполучил да види светла деница в своя град. И в този избран и прекрасен град Митилин нямаше място, което да не го чествува. А Кателоуз[76] го водеше на разходка и на гости из своите дворове и градини, сред възгласи "многая лета, владико", както е обичайно за царския чин. И тогава този превисокият, за когото е и нашето слово, видя дъщерята на управника, която по-късно взе за жена. Защото по майка и тя беше племенница на кир Мануил, от който и господарите, и родът се наричат Палеолози. И тогава Катеолуз му рече: "Вземи за

жена, която искаш от дъщерите ми." И това стана със съвета и съдействието на Иоановата царица, нейната сестра.

И докато тезоименитият деспот чакаше да подготвят корабите на острова заедно с брат си Вълко, гръцкият цар Мануил се върна от западните страни в Калиполи и там от изток дойде след битката при Анкира най-големият син на онзи, когото наричаха Светкавицата, имам предвид Баязид, и там – единият в морето, а другият на суша, сключиха приятелски съюз като баща и син.

Тогава и Солун се връща в ръцете на гърците. А всички дела на този цар Сюлейман[77] бяха добри и благоразумни. Само по-често от другите царе беше побеждаван от виното. И никога не се отказваше от виното, така че после заради виното се лиши и от царството си.

43. И тъй с гръцкия цар останаха много доволни един от друг. А гръцкият цар се връща в Цариград. И Иоан му се подчинява като на баща, и се оттегля в Солун. Защото тогава му го беше дал във владение. А тогава разшири и Цариград чак до Виза[78] и нагоре по Черно море и около град Силиврия[79] и прочее. А още и архаитската земя със солунската и Света гора Атонска. Казват и че тогава Иоан можел да удържи царството в Цариград. Говорят също, и че големците казвали на Кантакузин[80]: "Стани и вземи своето царство като най-благороден и пресветъл, и от най-стария род на гръцки царе." Защото царят го бил оставил тогава заедно с Иоан вместо възлюбения си брат. Но и той не пожела да вдигне ръка срещу блаженя Мануил. И този избран цар сяда на своя престол, благодарейки за всичко случило се на Бога, който води през огън и вода към покой. А голямата битка в Анкира беше през 6911 (1403) година и Баязидовите чеда се задържаха – на изток султан Мохамед[81] в горната земя, който в края царува по-добре и по-справедливо от братята си. Муса[82] избяга при татарите, а пък Асе[83] бег в Анадола, докато Сюлейман беше убит, а Мустафа[84] умря.

44. А Сюлейман, който се укрепи в западните краища, разбра какво се е случило с деспот Стефан. И като знаеше, че ще излезе някъде в западните краища, сам се насочва на запад със всички свои хора. А тогава със Сюлейман бяха и синовете на по-голямата сестра на деспота Мара, които макар и неохотно помагаха на турците, защото другояче не бе възможно. И затова царят ги изпрати, и им заповяда да завардят пътищата и да пазят по тази земя, защото благочестивият не можеше да мине от друго място.

45. А Бог замисляше най-доброто за него, за да се прослави с още по-голяма слава. Защото след като деспотът напуска гореспоменатия остров и пътуваше с корабите, тъкмо да пристане в Арбанашката земя, господарят на тези земи го посрещна с голяма почит. А му беше и зет този Арбанашки господар на име Гюрг[85], защото беше взел за жена сестра му Елена, от която роди син Балша, който също стана господар на тази земя и сияеше с всякакви добри дела. А деспотът прати да уведомят благочестивата господарка – неговата майка. А гореспоменатият му зет даде войска, колкото бе възможно, за да го изпроводят. И той вървеше, и се приближаваше към сръбските предели, където е първата сръбска архиепископия. И какво трябваше да стори след това, като толкова много сили бяха завардили пътищата и разпитваха по всякакъв начин за него? И бяха твърде многобройни, както Омир рече за битката на елините при Троя, и макар че бяха двама, нямаха Херакъл, а той беше сам срещу толкова много. И сякаш мълния изпуска огън срещу войските и ги разпръсква, и побеждава. Защото като стигна на Косово поле, където беше и баща му, и като видя, че са много, разделя войниците, които са с него, на два полка, както някога Иаков. Та ако единият бъде посечен, другият да се спаси. А ако единият брат падне, другият да остане пастир на благочестивото стадо. А и от майка му беше дошла най-бърза войска, намерена набързо от майчината грижа, но най-вече защото той се бавеше и силите му намаляваха. И той дава повече войници на своя брат Вълко, а сам взел малка част със себе си, тръгва на бой, докато измаилтянската войска беше още далече. А и те се бяха разделили на два полка, а той самият се изкачва на един висок планински гребен, наричан Грачанически, където и го намира заедно със застъпилите преди него. И така мъжествено се втурна срещу тях, та щом го видяха, завикаха един на друг: "Вижте, вижте, Лазаровия син!" И още докато казваха това, удариха на бяг, а той окървавяваше десницата си в лепкавата кръв на своите врагове. И тогава можеше да се изрече онова пророчество: "Господнята десница сътвори силата и Господнята десница се прослави с крепост, и с голямата си сила си изтрил супостатите." (по Пс. 117:15–16)

И така един подгонваше хиляда, а двама подкарваха десетки хиляди. И оттогава ги обзе голям страх и трепет пред него. А по-малкият му брат се спусна срещу своя племенник, но като разбиха християнския му отряд, го подгониха. А племенникът му Гюрг[86], който по-късно стана деспот на цялата сръбска земя, имаше и един знатен измаилтянски воевода, за да го

надзирава дали е верен на царя. А и кесар Углеша[87] беше тогава с измаилтяните. И той послужи много на благочестивия, като му изпращаше сведения от тях и му обаждаше за съветите и плановете му, и малко по малко сам прибягна под крилото на деспот Стефан, и превзе своята земя Враня и Иногощ, и Пресево[88], и я удържа, и стана закрилник на християните.

46. И след голямата битка при Грачаница двамата братя идват в своя град Ново бърдо, наистина град сребърен и златен. Той с победа, а другият като победен. И понеже благочестивият искаше да го научи на бранно изкуство, пък и беше опечален заради загиналите воини, упрекна го с няколко думи. А той като изчака малко, и улучи сгодно време, и избяга при Сюлейман. И затова богоизбраната им майка, като го гони чак в измаилтянските предели и не го настигна на удобно място, не можа да го върне от измаилтянската страна. Затова отива чак при Сюлейман, и като го укроти, се завръща с благочестивия си син.

47. Кой ще разкаже за неописуемата радост тогава. Когато земята наистина беше запустяла, а получи отново такъв пастир. Защото се върна в отечеството си, а от кои дълбоки планински клисури беше излязъл? Ужасно идва огънят, който си почива, и всява ужас наблизо и далеч, и така излязъл и обиколил, сияеше, гърмейки като мълния, и смущаваше непокорните със смут, по-висок от делата. И всяко безчестие беше потъпкано и се изплаши; ръцете на тези, които творяха неправда, или пък се протягаха, за да вършат зло, бяха отсечени. И правдата разцъфтя и даде плод – бързият не прогонваше бавния, нито богатият – бедния. Нито по-силният взимаше пределите на своите ближни, нито пък се вадеше мечът на силните, нито се проливаше кръвта на праведните; нито пък имаше злословия и измами, нито пък клевети на началствуващите, нито пренебрежение към преславните по чин и др. подобни. И колцина тогава укроти с царски съвет? Или пък ако някой заради неверието си или защото нямаше служба, или пък по някакъв друг начин беше останал беден, тях уреждаше според първото им достойнство и почиташе, дори да бяха съвсем изпаднали, та да не се лишат от бащиното или дядовото, или прадядовото място по никакъв начин. За съгрешилите казваше, че според Божия съд няма да има две наказания. А несъгрешилия почиташе като райска храна и го обсипваше с милости. И беше издигнал своята прекрасна градина от самото начало, така да се каже. Едните – началници над материалните неща, а другите – пазачи на тялото му. Това беше най-вътрешният чин. Имаше и друг

пък втори чин и трети – външен, така че третият се приобщаваше към втория, и вторият към първия. Така да се каже, беше по ангелския чин, можеше да се види Ареопагитовото подобие[89]. Защото и Бог връчи властта на царствата на хората по свой образец. А колкото до делата на царския дом, имаше много служители от всеки един чин, така че по всяко време да са достатъчни и дори да има излишни. И всички изглеждаха като ангели в очите на гостите, и се чудеха на тяхното благоговение, защото всички се отнасяха един към друг с благочестие и скромност, най-вече вътрешните, които и най-много бяха надзиравани и напътствувани, и осиявани от тази зарница. Вик или ритник, или смях, или размъкнати дрехи, дори не се чуваше за такива неща. А всички бяха с хубави дрехи, раздавани от него самия, и сияеха по царски на всяка царска церемония, защото всички го гледаха със страх. Трябва да се знае и това, че никой, дори и най-знатните, не можа да види очите му. И не само ние го казваме, ами същото свидетелствуват всички, подложени на това изпитание. Защото колкото и да са се зарічали да ги видят, никой не могъл да се сподоби с това. А пък това е по-чудно от първото. Защото при такава власт кой е избягнал женската любов и радостта от музиката. А той възненавидя и двете, и дори ги отхвърли: "Музиката – рече – трябва да е само в битките."

48. И като обхождаше отечеството си, пóмири се и с околните земи и ги направи свои приятели. И тези, които открай време се бяха карекли сръбски, по някое време и тях привлече към себе си. А някои покори. И като чу това, западният цар[90] изпраща пратеници, ужким за приятелство. И той намерил сгодно време, за да му бъде приятел. И прие пратеника с почести, и го настани в охолство, както му беше обичаят, и сключи договор за приятелство с изпратилия го. И после, докато, както казваше, обхождаше и оглеждаше земята си, намира мястото на гореспоменатия Белград. И го измоли от угрите, защото макар да лежи в сръбските предели, сякаш е на сърцето и плещите на угърската земя. И затова сключва с тях споразумение, и пристъпва към делото. Укрепява, докато ги обхожда, и останалите градове, и превзе тези, които бяха се отрекли по-рано от измаилтяните по своя воля, а съдиите, поставени от тях, сами бяха избягали по-рано.

49. Но и Сюлейман се надига от изток, за да потърси бащиния си. И като чу за тези неща, изпраща посланик при присмопаметния, за да се споразумеят за мир. И благочестивият го

прие с големи почести, и сключва мир. И така той се връща при своя господар.

50. И след като той си отиде, цар Сюлейман започва война на изток, и като тръгна и подгони от град в град брат си Асе бег, го убива. И другите страни, едни покори, с други се помири, а с трети се сражаваше.

51. А той не си почива дори за миг, както много пъти правят героите, ами се захваща с гореспоменатия град, който беше от големите, древни и красиви градове, доколкото ги има във вселената, както сме казвали много пъти, най-вече с прекрасния изглед към царския дворец, като крила на кораб, и с укрепеността си от всички страни, и с лесното снабдяване с всякаква храна. И никъде, дори мислено, не можехме да си представим нито такова убежище, нито толкова лесен достъп по вода и суша. И каквото и хилядно множество да би настъпило, ще може да дойде помощ, и готова за бран, ще излезе внезапно отвътре. И ако някой някъде опише такъв град! И деспотът като видя и осмисли това, и по-бързо от равноапостолния, макар казаното да е дръзко, спешно устройва всичко, към което се стреми, и кой ще може да опише местоположението и гледките и красотите? И колко кули иззида, и многото хора, които живееха във и извън града, и хълмовете, та да кажеш като Соломон за Иерусалим – около зданието имаше сянка, или високата яка вавилонска порта, и градината, висяща на стените, в която онзи, гордият, се изкачваше и казваше: "Не създадох ли аз всичко това с крепка ръка и простряна мишца?" (по Пс. 135:12) И наистина тези от царските постройки имат най-добър вид. Но деспотът винаги четеше и тълкуваше евангелското слово със смирени слова пред своите избраници, и ги поучаваше като техен учител. А беше украсил и царския дворец с много пъстри постройки. А около града имаше дълбоки ровове извън двойните стени. И той беше наистина седмовръх, тъй като беше много голям и красив, и по замисъл беше подобен на Сион[91] откъм вишния Иерусалим, за който и пророкът вика там: "Радвай се, дъще Сионска, проповядвай, дъще Иерусалимска, защото си във висините и си видяла царското пришествие." (по Зах. 9:9) А вторият, който е при реката, е по-нисък от този. В него са пристанищата за корабите от северната страна на големия град, който е подобен на нижния Иерусалим. Искаше да го разшири и на изток, като казваше: "В цялата вселена не съм видял друг град така да прилича на Иерусалим." И който говори друго, не казва нищо вярно. Без Елеон[92]. Но този, вместо Елеон, има райска река, която изтича на изток. И в този

втори град всичко е подобно на Сион, където е живоносният гроб. А третият е, където е пристанището на царските кораби, и той е много укрепен. Четвъртата е голямата кула, подобна на самия дом Давидов и по своя ров, и по градежа, и по разположението. А петият е, като минеш тоя, и в него са всички царски съкровища. Шестият е, чиято кула на изток разделя двете кули, така че наистина да кажеш след Соломон "кулата Давидова, на която висят хиляди щитове – все щитове на юнаци" (по Песен на песн. 4:4). И той се вижда като някакво изключително чудо от всички далечни предели, укрепен с кулите. Седмият е на запад с издигнатия втори царски дом. И през него благочестивият минаваше към корабите като по таен път. А големият горен град има четири врати – на изток и запад, и север, и юг. А петата въвежда във вътрешния град. Най-големи са тези на изток и на юг с високи кули и мостове, вдигани с вериги. Малката врата на запад, и тя има мост. А малката на север, и тя въвежда в долния град към двете реки. Пък вратата към кулата, и тя също има мост на верига през рова. Имаше достъп само от юг, а от изток, запад и север беше силно укрепен най-вече от реките. Имаше голяма църква в източната част на града, която прилича на Гетсиман[93], като се слиза от потока с кедрите, митрополия Успение на Света Богородица. И към нея имаше монашеско общежитие, и беше украсена с всякакви градини и различни насаждения, с много имот, власт и обители, тъй като тук беше престолът на белградския митрополит и екзарх на всички сръбски земи. И тази църква беше по-богата от другите в дните на благочестивия. А той построи [illegible]ва на трима велики светители от основите до градината около нея, за да бъдат погребвани църковните архиереи. Изгради и странноприемница за болни и в нея църква на името на Светия чудотворец Никола[94], при една много вкусна вода, и насади градини с всякакви отбрани плодове, и й подари села и много имоти. И хранеше в нея болни и странници, и им даваше изцеление. И събра най-богатите хора от всичките си земи, и ги засели в тоя град. И удостои като равноапостолни дванадесетима в своя град. А на града даде свободи от разни повинности. Даде им и завет с всякакви уверения, който да не бъде нарушаван. В него беше Божията благодат и бяха записани дадените от него свободи от различни повинности, и подари на града златен печат с образ, та ако някой иска да прави каквато и да е търговия в страната, да вземе грамота с печат, че е жител на този град, и да не плаща никъде за царщината или за преминаване. И измоли, и утвърди от съседните му господари, а

и от самия крал, такова облекчение за търговците. И от съседните страни прочее започнаха да идват неспирно ден след ден. И за кратко време градът беше гъсто заселен. И колкото по-голям ставаше, толкова по-трудно се засищаше от този дългоръкия. И затова, като прехвърли още хора от своите земи и ги събра, засели и тях, както някога Неемия[95] в Иерусалим. И още повече хранеше и красеше тоя град с всички потребни неща, като царски дом. И така през всичките дни на неговия живот този град се разхубавяваше и разрастваше, така че за него да възкликнем като за Иерусалим и да речем: "Повдигни очите си наоколо и виж събраните ти чеда." (по Ис. 49:18) Но толкова за тези неща.

52. И пак ни се налага да си спомним този град, който има пътека към вишния Иерусалим и е негово подобие. Обичаше и пустиниците. И копнееше да разговаря и да живее с тях. Защото каквото и да влезе някога в някои хора от това божествено желание, скоро ги издига и ги окриля, и ги поставя горе. И той се радваше на тия неща, и ги приемаше благосклонно. Не като онзи Крез със скъпоценното си съкровище, взел златни керемиди и делви, ами гледаше винаги да ги има при себе си. Понеже знаеше, че мълчанието е за предпочитане, тъй като приобщава към великото съпричастие да се вижда и съзерцава, той обикаляше планини, поля и пустинни местности, като търсеше къде може да издигне желаната обител, селение на мълчанието. И като намери най-подходящото и най-доброто място, където трябваше да е домът, той заповяда да отслужат молебен и пристъпи към делото, и издига основата в името на Троицата, божеството на цялата държава. И навсякъде и с всякакво старание, и с най-добри и многоценни материали, и с най-изкусни работници, и още по-изкусни живописци, откъдето и да са те, и с много злато и многоцветни багри, защото изпращаше лори и по островите и навсякъде, и по такъв начин с огромно и неописуемо старание беше завършен и украсен този дом и крепостта около него за общежитие на едно изключително селение. И събра отвсякъде досточудните иноци, които беше намислил по-рано, и ги засели тук. И даде и подари ниви и лозя, пък и из цялата страна им приписа имоти. И влагаше тук съкровища ден след ден. Направи и гробница за себе си там, където и беше положен малко по-късно. Даде и скъпоценни икони, украсени с бисер и злато, напълни го с всякакви служебни книги, служебни одежди и достатъчно църковна утвар, украсени с елри бисери и злато. Толкова много, колкото да надмине и великите лаври на Света гора, защото

той беше го украсил повече от тях с всичко. А многосветлите светилници, сияещи в злато, как да ги опиша, и за кое по-напред да кажа от това, което донесе тук и украси. И подобен на серафим стори така, че тук да се служи богоизбран чин на Господнята вечерня.

И кани и патриарха, тогава беше Кирил, с целия събор на сръбските първосвещеници и игумените, и останалите забележителните мъже, а и всички благородници, на обновлението на храма в дните на Светата Петдесетница, когато Светият Дух като огнени езици слезе върху светите ученици на учителя и Бога. А идват и много нищи, за да получат по равно милостинята, която той винаги им даваше, без да се скъпи. И трябваше да се види любочестният празник на тържествуващите, за да кажем, че като Соломон, когато обнови дома, и хората се развеселиха не само защото изядоха там много животни, а защото се сподобиха с много дарове (по III Цар. 8:63–66).

И започна да зида тази обител през 6915 (1407) година, а предната година се престави благочестивата госпожа Евгения, майката на тезоименития, защото беше приела такова име в иноческия си образ, и беше положена в своя манастир "Успение на пречистата Богородица", наричан Любостин.

Тези два градежа – на царския град, за който споменахме малко по-рано, и храмът на Ресава[96], не се умори никога през всичките дни на своя живот да ги доукрепява с всякакви най-добри портици и надзиране. Защото не бяха създадени за кратко време, за колкото се пише повест за битките, ами за много години.

53. И тогава, след като си отиде пратеникът, за когото споменахме по-горе, имаше мир и строителство. Но не бе време за почивка, защото онзи, който подтикна Каин срещу брат му, който с нищо не беше го онеправдал, подтиква и тук гореспоменатия Вълко. И моли от царя много войници, или по-точно, всички негови сили. А тогава цар Сюлейман беше превзел източните страни, така че като стигна при него, рече: "Ще се опълча срещу брат си, та или да ми даде половината от бащината земя и градовете, с които ще служа на царството ти, или ще плячкосам земята и ще я затрия." И бързо му изпълнява молбата, и изначалният проливател на християнска кръв, равен по сила на тезоименития сред измаилтяните, който е виновник за кръвопролитието по време на жестоката битка при реката, наречена Марица, изпраща с него и други воеводи. И идват. А понеже деспот Стефан не искаше отново да бъде в робство и разорение благочестивото стадо, което беше освободил от робията, какво направиха тези – плъзнаха по цялата земя като диви зверове, плячкосвайки и колейки, сеейки запустение. И някои градове бяха изпепелени. И което беше най-лошото – не беше бран с варварите, ами борба с едноплеменници. И макар да беше придошло голямо множество, това много повече съкрушаваше сърцата. И какво да прибавят още? Боеше се да не пострада като Давид, който проклинаше Гелвуйските пределі[97] да не падне ни дъжд, ни роса върху тях, понеже в тях изтече кръвта на Ионатан и Авесалом (по II Царств. 1:21). И като го побеждаваше, не опъваше много юздите, за да не бъде виновен за братовата си кръв.

54. А той пък дойде за втори път с още по-многобройна войска. И можеше да се каже: *"Боже, езичници дойдоха в Твоето наследие, осквернихa светия Твой храм..."* (Пс. 78:1) И тогава благочестивият деспот Стефан се уплаши от клеветите и не излезе насреща му, защото бяха останали малко от избраниците неподмамени, които му показваха писмата, изпращани от Вълко, в които или се обещаваха подаръци и дарения, или пък имаше заплаха. И той, държейки писмата на Вълко, плачеше, и като падна на колене пред образа на Спасителя, казваше: "Виж, Христосе мой, защото ти знаеш, че неправедно ги подучват срещу мене. И моите слуги ме предадоха, както някога твоят ученик Иуда. Запази обаче до края онези малцината, които си оставил с мен." И други подобни на тия жални думи, и молитви от дълбините на сърцето. А това се случи във великия град, имам предвид Белград, във вътрешния му дом. А онези пък нахлуха из още повече краища, та стигнаха и близо до Белград и пленяха твърде много хора, и опустошиха цялата земя. И той, като видя, че злото не отминава, се споразумява с брат си и разделя земята си. И оттогава брат му Вълко с отделната си страна и с благородниците, които бяха с него, служеше на Сюлейман заедно с племенниците си. И докато те владееха така бащината земя, деспотът заселваше отделената му част.

55. Имаше един мъж с двойствена природа и той от древно пресветло коляно, подчинено преди на тезоименития. И той с разбойничествата си разтресе сърцата на страните в измаилтянската част, та царят им да го поиска, за да го погуби. Отговорът беше, че този разбойник обитава в планината. И още български градове бяха отстъпили заради синовете на българските царе, и цар Сюлейман най-напред се надигна, и като стигна до Темско[98], превзе го с бой. И изпрати пратеници до благочестивия деспот: "Искам само да мина през твоите земи

– рече, – без да ти причинявам безпокойство." Защото земята още не беше разорена. И когато минаваше през Топлица[99] към Овче поле[100], гореспоменатият мъж, а името на мъжа беше Каралюк[101], превзе няколко от царските станове и отнесе плячката на деспота, а пък той я върна.

56. Обаче откакто земята беше разделена, като че ли настъпи затишие за кръвопролитията. И нещата малко поутихнаха, и цар Сюлейман воюваше на изток, а гореспоменатият му брат, наречен Муса, беше на североизток. И като чу за него, угровишкият владетел изпрати при него пратеници и го кани при себе си, за да отмъсти на брат му, който го притесняваше. И той, понеже беше бърз в решенията си, като улучи сгодно време, скочи като че ли станал от сън, така че могат да се приведат думите на пророка: "От север ще се подпалят всички злини (по Иер. 1:14), *защото от север иде дим*" (Ис. 14:31), налита на всички благочестиви като градоносен облак. И кой ще изплаче сполетялото след това нашите хора, ако Господ не беше отмъстил, като стана и без да се крие, постави с гръм и трясък на мястото му този злобен човек и всичките му наследници. Защото открай време би трябвало да бъдат храна на псетата и на лешоядите, след като тръгна да се бори с брат си и искаха да се заситят с братска кръв като змийски изчадия и порождения, разцепващи майчината утроба преди да са се родили. Обаче, когато излезе за пръв път, той се показваше кротък пред околните, милостив, с образа на благочестието като помирител, което после излезе по-горчиво и от жлъчка и за тези, които му послужиха.

57. И при първото си връщане от Влашко разбра, че един от големите измаилтянски велможи, наречен Сараджа паша, се намира в град Дубулин[102], и го плени с измама. И като го взе със себе си, отиде в Адрианопол, където му казаха да отиде в Калиполи. И там уби този Сараджа. И след като при него се събраха още повече воини, предимно разбойници, изпраща по всички западни и измаилтянски земи различни клетви и обещания. А те всички се събират при него, защото той държеше тези неща като примамка. И много скоро отне всички западни земи от брат си. Изпраща и при деспот Стефан големи думи и обещания, та да дойде и да му помогне като брат, пък и за да си отмъсти за това, което Сюлейман му е сторил. "Аз – рече – ще ти отделя и доста голяма част от земята като на истински брат." Изпраща и при брат му Вълко и на него подобни големи обещания: "Ще сторя така, че да живеете в мир и доволство." Изпраща и при племенниците им с подобни уверения, та да

подмами при себе си и някои други съседи, обидени по-рано от нещо. "Аз на всеки ще сторя добро" – рече, обещавайки го клетвено.

58. И в отговор на това деспот Стефан изпрати воеводата Витко, благоразумен и с остър ум за всичко, когото царят искаше да измами, та да не се кълне пред очите му. Но като видя, че е невъзможно, повиква воеводата при себе си. И когато воеводата го попита дали книгата, в която трябва да се закълне, е истинска, или се опитва да го излъже, защото имаше със себе си човек, който знаеше измаилтянското писмо, той се развика като че ли го обиждаха. Обаче се закле. И тогава идва и тезоименитият деспот със своята войска. Идват и другите. И всичко това се случи според както Бог беше отсъдил, та после превзе и Калиполи. И затова Сюлейман се споразумява с гръцкия цар и тръгва от източните краища там, в Халкидон[103]. А Муса, чул това, се насочва с всичките си войски към Цариград. С тях беше и приснопаметният господар на Сърбия – деспотът. И понеже тогава между гърците и фрузите[104] и източния цар имаше приятелство, те го откараха в Цариград и му оставиха на помощ корабите си наблизо. А Муса и тезоименитият, като преминаха през Галата, разрушиха корабите. И Муса, като разбра, че Вълко щял да бяга, го поиска от Сюлейман, за да го заколи. И в яда си казва на тезоименития: "Върни се и вземи всичките си братови владения, понеже той изневери на договора ни и ще умре." А деспотът му отвърна: "Колкото аз, толкова и той." И така става поръчител за брат си. А и кой друг да стане, ако не той? След това Вълко бяга същата нощ от този цар. И след като се връщат при Цариград за решителната битка и всички войници на източния цар се изсипват от града, тогава и Муса тръгва със своите на бой.

59. И въоръжил се с щита на вярата, благочестивият и подпомаган от Бога деспот Стефан, защото както беше наредено, идва полк след полк, идва и той срещу самия военачалник на изтока, където цялото оръжие беше крепко. И както винаги го съкрушава като мълния тутакси. И много кърви се проляха, и съкрушава и останалите му войници. И Муса и тезоименитият се върнаха в своите станове. И когато Сюлейман след това пак се яви с малобройна пехота, от всички страни се стекоха при него. И като видя това, Муса отново се приготви за бой. А деспот Стефан отива напред и като видя, че Муса отново се приготви за бой. А деспот Стефан отива напред и като видя, че Муса се е уплашил и привел плещи поради недоверието на своите воини и заради загиналите, се връща и самият той пок-

рай морето, като заобиколи към Галата. И благочестивият цар Мануил му изпраща катърги. И като се качи в тях, отиде в Цариград, може да се каже, едновременно победен и побеждаващ. Защото толкова много паднаха там от него, че и полята, и ливадите, и пясъкът край морето изглеждаха пълни с мъртъвци. Или да го кажем с цитат от Псалтира: "с кръв да се наквасят нозете на благочестивия" (по Пс. 67:24), възпявайки така и превъзнасяйки този, който съкрушава битките с издигнатата си десница и ни изведе през огън и вода към покой (по Пс. 135:11–12). И сам се показваше просветлен повече отколкото при първата възхвала и беше увенчаван с молитви и с цветя, и вейки, както се празнуваше победата.

60. А преизрядният цар Мануил го познаваше, тъй като беше воювал с него и преди, когато беше млад, и му беше предрекъл какво ще се случи. И целият се разкриваше пред него като пред възлюбен син. Това беше след като достойният позна достойния, когато за втори път му дава сановният венец за деспотството. Защото каза, че Иоан не е подходящ за цар. И се прощават един с друг. И когато деспотът излизаше от града, много народ ликуваше и го приветствуваше на сирийски език, и се чуваше и глас на тръба, с който едно време побеждаваха музите и поместваха камъните с песните на Орфей. И днес в Иерусалим с такива приветствени викове прославят божествените дворове и селения на всички празници (по Числ. 10:1–10).

61. Но да оставим тези неща, които са много и трудни за описване. И тъй, тогава светлейшият, като се качи на корабите, поема на север през морето. И вълните ги отнасят надалече един от друг с гореспоменатия кесар. И, о, чудо, отново онзи, който събира разпръснатото Израилево достояние, събра и тези заедно. И стига във Влашко. А тогава влашки началник беше благочестивият и приснопаметен велик воевода Мирча. И ги посреща с голяма почит, и приема тезоименития и тия, които са с него. И понеже не можеше да задоволи безмерното си желание да го види, постоянно го гледаше в лицето, докато му уреждаше големи тържества и му даваше предостатъчно от това, което му бе потребно – коне и други неща, намалели през дългия път. И така го изпраща през своята земя, сякаш че минава през собствените си, и стига до унгарските граници, и през тях в своя град Голубац.

62. И това се случи така, а колкото до цар Муса, той бяга пред брат си и постепенно остава без войска, защото тези, които не се бяха присъединили към Сюлейман, побягнаха от

полесражението. Затова се насочва към Дубулии. И като видя, че към него са се присъединили още войници, повечето разбойници, се връща към Черномен. И като разбра, че Сюлейман е изпратил гореспоменатия Вълко да стигне преди брат си в Сърбия и да поеме страната, изпраща един воевода на име Аликаз не с войници, защото и той самият имаше съвсем малко, ами като бивш воевода на Филипопол, който може да стори такова нещо в града. Защото тогава по цялата земя не можеше да се разбере кои хора на кой цар са. Защото едните казваха – на този, а другите – на онзи. И като стигна, намира Вълко в града, на трети юли, и почака в една ливада до сутринта, докато да изпрати да предупреди хората в града. И на другия ден, когато влизаше в града, всички се стекоха при него. А той се устреми право към него и едни посякоха, а някои скриха другите и по домовете си. Казват, че и някои от благородниците хванали оръжието. А той им забранява, като казва: "Съгреших пред господаря, нека стори каквото иска." И го поведоха при царя заедно с племенника му Лазар, докато той се придвижваше през ливадите и събираше воини разбойници. И един от измаилтяните[105], който искаше да спаси Вълко, защото ако знаеше, че го очаква смърт, би избягал с него, а на него бяха поверили да го води, в знак на приятелство му даде една ябълка. А той даде половината от нея на племенника си, а половината взе сам, след като се моли дълго, и я вкусиха вместо причастие. Защото нямаше кой да го причести тогава, нямаше. И заради това, като нарекоха ябълката вместо кръвта и тялото Господне, вкусиха от нея. И предоставиха Вълко на яростта на тезоименития, и тези, които го бяха докарали, пак го молеха, като обещаваха да му го изпратят и да пратят и за племенника му, който беше със Сюлейман, и че ще бъдат верни на Муса и ще му предадат градовете, но някой от хората на Муса извика: "Ако тоя не беше избягал в Цариград, битката и победата всякак бяха наши. Затова такъв човек трябва да се премахне." И този глас надделя. И веднага изпраща там, където го пазеха. И го обезглавиха. Ала първо го заведоха при царя, че току-виж, му опростил вината, така да се каже. Но когато искаше да му целуне ръката, той изръмжа срещу него и му обърна гръб. И щом го обезглавиха, Сюлейман тутакси подгони Муса.

63. А другия, благочестивия Лазар[106], внука на великия Лазар, го пазеха, водейки го със себе си чак до втората битка. Защото Муса пак се върна в Адрианопол, бягайки от брат си. И той пак го преследва. И така се зае с войската си, и видя, че с нея ще може да даде сражение, защото бяха дошли още при

него и се беше укрепил. И тогава под Адрианопол и стори това. Защото се бяха уговорили с Лазар да дойде и по-големият му брат, та да съберат войските. И Муса заповяда: "Ако не видите такова нещо, убийте го!" Понеже се беше видял победен, затова заповяда да го убият. И току дойде един слуга на войводата, който го беше пленил, на име Огурли[107], приличен на звяр, и го обезглави. А след като го биха по очите дълго с бич за назидание, този, който им беше дал ябълката с вуйчо му и беше намерил сгодно време за бягство, също беше убит през този месец на единайсети, в петък, през 6918 (1410) година. И след като Муса беше победен, бяга и отива в сръбската земя при тезоименитния.

64. А Сюлейман се надигна и се приближаваше. И като стигна Филипопол, дава на брат му правото да запали града. Но тъй като убийците бяха избягали в планината и се спасяваха по различни начини, убиха само някои.

65. А самият убиец беше при благочестивия. И понеже тезоименитият желаеше да се съберат двамата и да се разберат, сключи с него договор за приятелство. И го отпрати. А Муса пое пак по обичайния си път, и като усети, че Сюлейман е по следите му, се насочи на север. И изпраща един воевода, и той от Филипопол, и като премина през тъй наречените Славиеви гори[108], и като намери града неукрепен, с измама влезе през нощта в самата кула. И обра своя господар и сродник заради царя, и взе всички данъци, които бяха събрани. И се връща при Муса. А пък Муса се приближава нататък, и като чу, че Сюлейман и той се връща, отседна във Филипопол и заповяда да се вземат от града данъците на цялата страна за два дни, казвайки: "Виждам колко градски глави паднаха, докато взеха данъците." И настъпи голямо и люто зло за всички. А най-личните измаилтяни пленя, понеже искаше да ги убие. Но отиде на баня и взе отново да пие вино, и с това ги измолиха. А другият пък тръгва срещу Муса към Адрианопол, а Муса пак към Филипопол. И понеже искаха да запазят града, първенците затвориха портата и се качиха в кулата. И самият цар викаше на пресветлейшия митрополит кир Дамян: "Предай ми крепостта!" А той отвърна: "Тия, които затвориха крепостта и я владеят, с в кулата." И той заповяда да разграбят града. И след като заклаха преподобния мъж в църквата, го изхвърлиха извън градските стени. Като чу за това, Сюлейман дойде. А онзи, бягайки, стигна града, наричан Станимака, което на наш език означава "отбрана на теснината", защото беше много трудно-проходима. И градът имаше откраи време в околностите си

много отбрани църкви, и братствата на някои от тях живееха там, както във времената на благочестивите царе беше подписано и дадено на светия град Иерусалим. И тук оставя засада, а сам се насочва отново към долните земи. А Сюлейман го преследва донякъде и като стига в Адрианопол, обвинява себе си, казвайки: "Той ходи като разбойник, а пък аз не излизам насреща му като разбойник." А Муса, като улучи благоприятен момент, го обхождаше отблизо, за да завладее височините. И като видяха, че никой от войските не може да излезе заради разбойниците, всички началници с началствата си се разбуктуваха явно и му казват, че воините и пешаците трябва да излязат и да се разположат извън града, защото разбойниците обграждат околността. И така, като взеха цялата войска, тръгват по реката, наречена Тунджа, и отиват при Муса. И докато Сюлейман пируваше, дойдоха да му кажат за станалото. И той се надигна заедно с тези, които бяха останали при него, за да избяга в Цариград, защото това беше през нощта. И като запалиха светилниците, гражданите ги видяха и си казваха един на друг: "Господарят бяга." И когато тази новина се разнесе по цялата страна, започнаха да излизат и да го преследват отвсякъде, като убиваха и малкото му останала войска, докато не хванаха него самия и го удушиха, и отнесоха в Адрианопол. А и самият Муса идва там.

66. И той пак застана начело на всички отряди. И като узна това, тезоименитият изпраща при него гореспоменатия си избран пратеник, който беше ходил и при Тимур, за да поиска обещаното и да празнува с него, защото победиха онзи чрез приятелството си, и да уреди всичко – и съжителството, и другите неща. А Муса отначало го приема любезно, но после откри отчасти някои от кръвожадните си намерения. И от тези думи разумният разбра всичко, което занапред щеше да стори този звяр, и затова се измъкна с мъдри слова, защото оня искаше да го задържи като най-славен и близък до тезоименития. И като го пуснаха, отива на ливадата, където по-рано бе убит господарят Вълко, и отнася костите му в сръбската земя. И като отиде при деспот Стефан и му разказа всичко, рече, че не е възможно да се съжителствува с този по друг начин освен чрез бран. И благочестивият, чул това, събира цялата си войска и отива в Пиртските земи[109]. И плячкоса една част от земята му, а той изпраща пратеници при деспота и деспотът се връща у дома.

67. А останалият в Константинопол син на цар Сюлейман на име Орхан е изпратен от гръцкия цар в Силиврия. И като

чу това, Муса идва под Силиврия, където замисляше да убие Гюрг, споменаванията вече много пъти вкук на великия княз Лазар, комуто даде отрова на една вечеря. Но тъй като той имаше противоотрова, не умря, а само го повали болест. А малко по-рано беше пратил хора при майка си, за да стори мир с приснопаметния, та да живеят както подобава на благочестиви християни. А деспотът посреща това, както баща се среща с дългоочакван син. Защото Гюрг се боеше да не би да го подгонят и от двете страни. И така той се лекуваше при Силиврия, където идват негови приятели, тръгнали да превземат града, и минавайки оттам, му дават знак: "Ако тази вечер си тук, ще те убият." И затова той бързо заповяда на цялата си войска да излезе, все едно че ще напада града, и им даде знак: "Като ударя барабана, бягайте всички към града." И като възседна коня си и подаде уречения знак, се устреми към града и заедно с полка си избягна жестоката смърт. Но хванаха и заклаха някои от останалите, които не бяха разбрали тайната.

68. А за този същия Муса дори и неговите хора бяха разбрали, че върши всичко според природата си. Защото искаше да предаде на смърт и своя велик и високопоставен воевода на име Михаил бег, заради това, че името му се беше издигнало и като виновен за бягството на Гюрг. И той, като обмисли нещата и отиде при този звяр, му каза: "Самодържецо, дошло е време да вземем голямата плячка, защото сега берат лозята на Константинопол." И царят заповяда да вземат най-отбрана войска и да се устремят натам. А самият той отиде и взе най-отбраните, и влезе в Константинопол, и беше препратен при източния цар. Същото като него стори после и Ибрахим паша[110], когото беше пратил при гърците и който му казваше: "Ако не се помириш с тях, не ще можеш изобщо да избегнеш злото." И затова го изпраща за помирение и договор. И той по подобен начин премина към източния. А Муса видя това, остави Силиврия и се върна в Адрианопол.

69. И докато траеха тези битки, гореспоменатият султан Мохамед, който беше в горната земя, дойде и завладя всички източни земи чак до морето. И след като се уговориха с него, гърците го откараха срещу Муса, като му оказаха любезен прием в Цариград. А цар Муса се дигна в цялата си войска и го намери при едно дърво, където имаше оброчище. И смесиха войските си, и най-напред побеждава източният, а после Муса го надвива и побеждава. И така източният отново се връща на изток, а Муса затваря в град Димотика като че ли са престъпници така наречения Юсуф, владетел на Константиновата зе-

мя[111], и Игит паша, воевода на Кранще[112], които владееха градове и земи близо до деспота. И те бягат от тъмницата, и всеки се бори за своите владения, земи и крепости, и като взеха войници от благочестивия, оплячкосаха съседните земи и се уговориха с деспота да бъдат винаги готови да му служат.

70. А Стефан, който спазваше благочестието, като разбра, че племенникът му е отишъл от Силиврия в Солун, изпраща цялата си войска. А гореспоменатият изпраща измаилтянските воеводи, изпраща и така наречения Сауджиев син[113], за да го направи ужким цар. И без да знаят каква е работата, дойдоха и го взеха, и с голямо безстрашие потеглиха, а той беше тръгнал още преди тяхното идване и се приближаваше. И чува, че е изпратен някакъв съименик на цар Муса, пуснат от него, който е завардил пътищата и пази земите с всичка сила, и пак се връща в Солун. А те направиха съвет, та всички благородници да дойдат вкупом и като ги гледат, да мислят, че и господарят им е заедно с тях. А той, отделил се от тях, вървеше през планините по една стръмна пътека. А те стигнаха в Солун и никой не въстана и не посегна срещу тях. А самият той с петима души, след като обикаляха дълго из едно затънтено място, пристигнаха през нощта в едно изпречило се на пътя им село. И като влезе при едни благочестиви християни, представя им се за един от своите благородници. И те го скриват в хамбара си. А останалите останаха на поляната с конете. Измаилтяните пък мислеха, че той е влязъл с полка си в града, където се надигаше и голям плач от благородниците. И на втората нощ станаха и тръгнаха. И една жена го позна, и го хранеше с радост. И стигнаха в града, където се събраха. И тъй той отива в отечеството си при преизрядния си вуйчо. И се оповестяваше неописуемата радост, когато и разделените църковни органи събра в едно и утвърди със скиптъра си този всезнаещ и премъдър изкусник и вършител на всевъзможни дела. И оттогава можеше да се види, че му се радва като на син.

71. И чул за тези неща, източният цар (имам предвид тъй наречения султан Кришчи)[114] идва и преминава в Цариград през зимата, уж че се кани да тръгне към деспот Стефан, защото иска да получи помощ от него. А тогава падна толкова много сняг и дъжд, та може да се каже, че небесата се отвориха (по Бит. 7:11), и понеже реките бяха придошли, не можеше да премине. И пак се връща на изток, защото искаше да мине през северните земи, и не можа да мине Марица. А цар Муса осъди и погуби военачалниците на тези градове, задето бяха скрили

и не му бяха обадили за неговия поход. И като го подгони, се връща и идва в Адрианопол.

72. И тогава вдига оръжие срещу деспота и пак идва битка след битка. Сякаш някакво смущаващо дихание на северното море, идващо от морските глъбини, и прах изпълваха въздуха, а земята – мъжеубийства и кръвопролития. Защото имаше следната тактика – понеже имаше два най-добри отряда, единия го беше нарекъл преден, а втория – рицарски[115], и те вървяха пред него и имаха със себе си множество отбрани коне. И където трябваше да се щурмува нещо, изпращаше напред издръжливия отряд, за да върви денем и нощем и да нападне от засада, и да откъсне противника. А когато ги отблъскваха, рицарският полк бързаше, излизайки напред, докато той самият не пристигнеше с всичките си сили. Та ако нечий кон изостанеше някъде, слязъл от него, ездачът веднага възсядаше друг от тези, които бяха с него. И който извършеше някакво геройство, се записваше, за да му се въздаде според стореното. Подобни разпоредби издаде и за крепостите. И по същия начин и за тези, които бягаха от наказание. А идваше зима, и защото беше научил сърбите да воюват така заради източния цар и за да не бъдат с много силна войска в такова време, той тръгва с цялата си войска към Ново бърдо[116]. Тръгва и като се приближи, почака малко, за да отпразнува в Средец своя Великден. И когато всичко беше приготвено за празненството, в деня на празника той възсяда коня и казва: "Аз така ще отпразнувам този Великден", и внезапно тръгва от София, като минава планината, наречена Чемерник[117], без да спира никъде чак до Враня, където пребиваваше кесарят, когото за малко щеше да хване. И плячкоса каквото намери във Враня, и се устреми към Ново бърдо. И макар че беше намислил много нещо, не успя нищо. И чу, че деспот Стефан идва да го нападне внезапно. А той по същия начин насреща му, та и той да го изненада. Но приснопаметният видя, че войниците му са твърде малко, и се насочва към големия град. А Муса се връща и навлиза в арбанашките земи, където, след като пообиколи малко, чу, че синът на цар Сюлейман, наречен Оркан, е дошъл по море в Солун и от Солун – в едно от неговите владения. И като го подгони, настига го, където и много негови пехотинци бягат, а и той за малко не загива, като го настигна. Но все пак му предадоха детето, което той взе и ослепи. И погуби там мнозина отбрани люде, а за пешаците измолиха да отклони гнева си от тях.

73. И подобен на онзи древен воин Фока[118], пак се опълчва срещу Солун. И разрушава града, наречен Хортиат[119]. А срещу Солун не успя нищо. Пък и Гюрг беше още в Солун. И като чу, че султан Мохамед пак се кани да дойде, пое към Адрианопол през Славиеви гори, където получи вест, че вече е дошъл, и се изпълни с кипяща ярост. А войниците спяха малко през нощта, защото все вървяха. И като установи, че Мохамед не е идвал, остана там през зимата.

74. А пък що се отнася за сърбите, в навечерието на Рождество Христово той се надига оттам, както някога Антиох[120] срещу Иерусалим, с голяма ярост и гняв. Рече, че ще изтреби всички до крак. Защото беше записал мнозина от своята земя, които да засели в сръбските краища, както Салманасар[121] засели пет хутейски рода в Самария, без да знае, че скоро ще се разбере какво е сторил. Както и онзи Антиох, когато казваше: "Сега разбрах какво съм сторил на Иерусалим." (по I Мак. 6:12) Но там Бог изпрати лъвове срещу хутейците, а тук дори не допусна езичниците да дойдат.

75. И така цар Муса, идвайки с такива помисли, напада най-напред неговия воевода, укрепил се в крепостите Соколац и Свърлиг[122]. И като стигна в страната им, приписа по едно село на книга и ги раздаде на всеки един от началниците на своите пешаци, за да събере всички под крепостта. И като се надигна, дойде под крепостта. И превзе Соколац, и изпрати воеводата Хамуза[123] в Адрианопол. И там го предадоха на смърт заедно с останалите. И прокуди хората от тази земя, и ги засели в своята през 6931 (1413) година. И като свърши това, отива в сръбските предели, и превзе Болван[124], защото тези, които бяха в него, се уплашиха много и го предадоха. А той, като пленя и тях, ги пресели по същия начин. Превзе и Липовац[125] и хората в него бяха пленени и ограбени по същия начин. Също така беше разграбен и Сталач[126]. Но в кулата се задържа, пазейки крепостта, един благороден мъж, докато не изгоря и той заедно с кулата, като някой от древните герои, показал доблестта си. И обгражда и други градове, и стига в Коприян[127], който след много кръвопролития превземат, като посичат и пленяват всички хора.

76. Обаче деспот Стефан, виждайки това, изпраща през влашките земи вест до източния султан да дойде и да не го подмине, а "Като се съединиш заедно с моята войска – рече, – да се устремиш срещу него". И тъй султан Мохамед тръгва от изток, а деспот Стефан от запад с всичките си войски, и още с угърския велможа и с гореспоменатия босненски измаилтянски воевода. И като разбра това, Муса тръгва, за да пресрещне източния, и като подмина Филипопол, го пресрещна в местността, наречена Макри ливада[128]. И сякаш на сутринта ще се бие, източният оставя през нощта целия си стан на противника

и отива при блажения. А Муса го гони до Средец и не го настигна, защото не беше изпратил всички войници, които бяха с него. Но скоро му се случи да събере много хора. И след като тезоименитият узна всичко това, идва и той в Крушевац с всичките си войски. Там идват и всички султанови велможи, за да положат здрава клетва и завет. И след като се уговориха и обединиха, настъпваха. А всички властелини отидоха при град Копривян да го искат. А тези, които бяха в него, отвърнаха: "Който бъде цар след боя, градът е негов." Тук при Добрича[129] дойде и Авренез[130], бягайки от Муса. Дойде и Богдан[131] и някои от пешаците на Муса. И оттам отиваха да заобикалят към Овче поле, та да надойдат още повече. И като преминаха Черна гора, деспотът се връща, след като му изпраща цялата си войска, която беше предал на племенника си Гюрг. И като пристигнаха, откриха, че цар Муса се е върнал за малко в планините, защото беше казал, че така ще заварди пътищата на сръбските войски, дошли със султана. Което и бяха сторили, та никой да не избяга, ако Муса надвие. И те бяха застанали под планината Витоша на река Искър с всичките си войски, а Муса – при Стипони[132]. И като видя стражите да се бият, не можа да укроти яростта си, и като се надигна, тръгна срещу тях. И след като премина гребена на планината, който ги разделяше, се устреми срещу сръбския челен отряд, като го накара да отстъпи. Което и видя Гюрг, и каза: "Предадохме своите." И го удря от другата страна на фланга, и го разбива заедно с отряда на тезоименития, който се укрепи и победи. И царят като се видя разгромен и от двете страни, удари на бяг. И като го хванаха в река Искър, му счупиха гръбнака и го удушиха. И огромно множество беше избито тук от войската на тезоименития. А над деспотовите войници военачалник беше челникът Радич, мъж храбър и мъдър, и извършваше много дела с малко думи. И с него още двама воеводи – Шаин и Михаил. И след като това се случи, източният господар и самодържец на изтока и на запада седна на бащиния си престол. А беше благ и благоразумен във всичко, и кротък, и наистина като Артаксеркс при цялото си могъщество се показваше кротък.

77. И след като Муса беше убит, господарят Гюрг тръгва с цялата си деспотова войска. И този ден, както беше уговорено, заради победата, наистина голяма, той беше удостоен с много почести, а и всички отличили се. Изпращат се и скъпи дарове на тезоименития деспот и пратеници, та му даде и град Копривян. Даде му и областта, наречена Знеполе[133], и други материални облаги бяха дадени. И оттогава животът и нещата, всичко се върна в мирно състояние, така че да викаме сякаш заедно с пророка към Иерусалим: "Празнувай, Иудейо, в своята радост! (по Наум 1:15) Защото *Господ отне неправдите ти,*

избавил те е от ръцете на враговете ти. Възцари се Господ посред тебе и няма да видиш повече зло" (по Соф. 3:15).

А деспотът сякаш от ден на ден се стремеше към все по-големи дела и благодареше на Бога за всичко, което сътвори през всичките дни от живота му. А делото му беше непрестанна милостиня, често четене на божествените слова. И толкова се беше отдал на бедните, та сам да излиза нощем по улиците и площадите, за да раздава милостиня със собствената си ръка. И взимаше само един верен човек със себе си, който да носи златото или среброто, каквото и да беше. Много пъти и сам правеше това. А веднъж дойде един просяк и той му даде милостиня. И пак дойде, и просеше. И блаженият му даде повече, защото го позна. А той за трети път дойде при него и като му даде още повече, рече: "Крадецо и измамнико!" А той отвърна: "Не аз съм крадец, нито пък измамник. Мъка ме е налегнала. Ами ти, който след като владееш земното, разхищаваш и крадеш небесното." А ходеше и при вратите на бедняците и през прозорчето или през някой процеп им подхвърляше милостиня. И всички знаеха кой прави това. И постоянно ходеше цяла тълпа прокажени, които той самият хранеше винаги и нощем пълнеше десниците им. И за да стане истината още по-широко известна – един път, като чули за това, от поморските и българските краища надошли толкова много прокажени, та със сила отнемали милостинята на градските. И служителите на градоначалника ги изгонили. Заради това били изгонени. И с делата си непрестанно даваше пример. Веднъж, когато се канеше да излезе, за да раздава милостиня, както обикновено, когато всички във външния и вътрешния град спяха, той взе със себе си едного, когото много обичаше и който знаеше и други тайни, и му каза тихо: "Вземи и меча ми." А той не разбра какво му беше заповядано, пък не смееше да попита. И като повървяха донякъде заедно, деспотът го остави и му каза: "Почакай тук." И се върна при него някъде през най-дълбоката нощ, и стигнаха до вътрешната порта, където юношата искаше да отвори и не можа да го стори бързо. А деспотът, понеже мислеше, че с другата си ръка държи меча, който му беше заповядал да вземе, му каза: "Дай ми меча, докато отвориш." И юношата тогава разбра какво му бе казано. И уплашен, каза: "Изобщо не ми пречи." И като отвориха, вървеше бързо напред по стълбата, уж за да му свети, и се правеше, че оставя меча, за да не разбере, че не го е взел. А благочестивият се чувствуваше като нагазил в някаква кал заради неговата нечестност. Защото който върши такива дела, е като морския пясък, никога неоскудяващ през всички дни на живота му. Но да оставим това. А в пустинните места по вселената, където чуеше, че има да живее някой в името на Господа, и всички пустинници в неговите предели или в Атон-

ските отшелнически килии, или пък в манастирите, и ако някой, видял кадилница или скъпоценен светилник, молеше да го отнесе там, той самият молеше владетеля на това място: "Ще ти дам по-скъп и по-хубав в скоро време, ако подариш този." И бързо правеше всяко нещо, което беше обещал. И от останалото също черпеха непрестанно. Но стига сме разказвали за тези неща.

78. Ами преди, когато сключи истинско приятелство със западните страни, когато ходи в града, наречен Будим?[134] И когато беше съборът на западните крале и на другите господари при угърския крал, когато той трябваше да иде в Констанция и Рим, за да се възцари над всички. Този деспот Стефан беше най-блестящ от всички и най-много се открояваше, и отдалече го виждаха като месец сред звездите. И съветите му винаги бяха на място, необорими. Тогава получи в дар и много от угърските земи, твърдини и села и други неща, които знаят всички околни царства. И не само това, ами след седмата година от качването на краля на престола, когато се върна, всяка година ходеше на западния събор и никога не нападна градове или земи, а се връщаше. И понеже той ходеше там по този начин, и те идваха при него. И не само това, ами веднъж преди това кралят беше и в неговия град Белград. И минаваха като от къща в къща по угърските и сръбските градове. О, какво чудо! Защото кой някога нейде е чувал за такова нещо във вселената – владетели, дето източните са врагове на западните и плячкосват земите си, и воюват един с друг, а той, вместо да изпраща войската си към източните срещу западните, сам да ходи при западните на различни съвети. И те двамата правеха това открито и дълги години. И наистина никой друг нийде не го е правил. Единствен той, големият и чудният в премъдростта си и силата, чрез когото това после стана като някой утвърден закон. Защото западните не просто търпяха това, ами знаеха, че той е като щит и непоклатима опора, поради което и свещениците им казваха: "Молим и за благочестивия деспот на сръбската земя." И най-личните им и храбри хора идваха, за да служат при тезоименитията, така че веднъж пред краля и на един събор на всички князе, един от рицарите на благочестивия надвива най-силните и взе венеца на победата. А той имаше власт да увенчава и кралските благородни к славни рицари. И колко повече се гордееха те с това, като казваха: "На мене деспотът ми връчи рицарството."

Да добавим, че и от източните с каква ли похвала или любов не беше удостоен. Защото и онзи султан заради превъзходството му, когато окова воеводата на войските си, каза на молещите за него: "Ако не получа съвет от брат си деспота, няма да го пусна." И изпрати да го питат. А той му отговори: "Ако искаш да храниш в къщата си змия, на която си отрязал опашката, храни я." И като чу това, не го пусна до самата си смърт. И подобно на това и с всички останали съвети.

И след като султанът свърши да воюва на изток, пак изпрати войската си през Босна срещу угрите, където хванаха и разбиха дошлите угърски банове, и ги заведоха при султана. И чрез ходатайствата на деспота бяха откупени и спасени от жестока смърт. А с Петър беше и мировийският Иваниш[135], върнаха се и българите, пленени от Муса, които Муса беше прокудил. И поживя този султан в мир с всички, с които още отначало беше завързал приятелство. И после умира в Адрианопол, без да е на война, и велможите скриха смъртта му.

79. И когато случилото се стигна до слуха на деспот Стефан, миозина го подстрекаваха срещу измаилтяните, дори и някои от източните. А той казваше: "Положил съм клетва пред султана да сторя добро на децата му." По това време дойде и племенникът му Балша[136], арбанашкият господар. Беше предусетил смъртта си, защото от дълго време боледуваше, и там скоро умря. И като го приготви с големи почести и оплаквания, го погреба. После улучил сгодно време и събрал всичката си войска, тръгва срещу албанците. А те знаеха, че десницата му е щедра, и като го видяха, скоро всички се стекоха с радост при него. И пое тази страна, след като влезе в битка при някои градове, и дошъл под Шкодра[137], я обсади. А венецианците бяха дошли и предлагаха да сключат мир. И изпраща при венецианците воеводата Витко. А деспотът се връща, като остави част от войската да защитава града. И си дойде вкъщи.

80. А от Прага дойде вест, че са се опълчили срещу своя господар – краля, и са отцепили чешката земя от угърската. И се надигнала една ерес, наричана хусистка. И тя надви. А някои казват, че хуситите били близо до православието и че този Хус[138], като бил в Иерусалим на поклонение по светите места, отишъл ь Синай, където Господ говори на Моисей, и там поживял в един манастир с братята, и от тях научил образеца на православието. Там изучил и гръцките писания и се връща в своята страна. Заради него се намират още гръцки писания в Прага в голямата школа. И бидейки оратор, така се усъвършенствува в ученето. И казват, че на събора пред папата, когато се въведе за свещеническия чин, когато направили диспут с него, той взел думата и казва: "Този устав прави голямо зло, та светските духовници да не се женят, което никой от светците не е забранил едно време. Защото в едно от големите села се намери един, довел от едно място една вдовица, а от друго – друга, и родил от едната син, а от другата – дъщеря. И децата пораснали без да знаят и братът взел сестра си за жена." И много други неща каза открито на отците. И го пребиват с камъни, и го качват на кладата. А понеже той имаше много ученици, тези неща се разпространиха. И когато това се

случи, кралят изпраща при деспота да иска малка част от отбраната му войска, и понеже беше зимно време, за да ги изплаши по обичайния начин. Което и стана. И като отидоха, обърнаха в бягство хусистите, като ги гонеха и пленяваха, защото те вече се бяха разпръснали и за малко не бяха стигнали до самия Будим град.

По същото време в Белград умира и цар Константин, син на българския цар Страцимир[139]. А деспотът още беше в Албания, защото живееше там като се върна от Унгария. И благочестивият го оплака като истински брат, и раздаде много милостиня за душата му. А това се случи през 6930 (1422) година.

81. Трябва пак да споменем как свършиха събитията на изток. Когато султанът умря в Адрианопол, както казахме преди, той беше пренесен от велможите и от домочадието си в Бруса. Имаше един, на име Мустафа[140], който с измама се представи за Мустафа, сина на онзи, когото наричаха Светкавицата. И той беше тръгнал по-рано от влашко към Солун. И султанът го беше гонил тогава чак до Солун. И изпраща при цар Мануил пратеник, който стои над царските неща, но не му го дадоха. И оттогава този пребиваваше в ръцете на гърците, които в този момент се изхитриха и го пратиха да царува в западните краища. А султанският син беше в източните, и пое той всичко чак до Калиполи. И изпраща на деспота предложение да му бъде приятел. А деспотът му даде писмо в знак, че ще спазва това. Даде го на султанския син, за да се знае за нерушимия договор с баща му. А той се наричаше хан Мурад[141]. И праща войска от изток срещу Мустафа с най-силния и високопоставен воевода на баща си – Баязид. Където този Баязид пада убит. И войската се присъедини към измамника Мустафа. И Мурад отива в Анадола, където много войници бягат от Мустафа, защото така го бяха подлъгали: "Ако минеш морето, всички ще дойдем при тебе." А онзи измамник отива на запад. И Мурад взе цялата войска, мина морето и като го гонеше от място на място, го хваща в една ливада, където измамникът се криеше, и бива убит.

82. Обаче гърците оказват помощ на най-малкия султанов син и той взема земите на тъй наречения Мустафа и някои други области на изток. И Мурад пак тръгва натам, като изпрати войската пред себе си. А момчето излезе насреща му от град Никея и там беше убито. Пада там и Михаил бег[142], високопоставеният царедворец, когото Мурад беше освободил след смъртта на баща си. И след като това се случи, хан Мурад стана цар и на изтока, и на запада.

83. И после изпраща пратеник при деспота, за да благодари за всичко, защото деспотът го беше предупредил, като му беше изпратил пратениците на лъжливия Мустафа. И когато пратеникът пристигна при деспота, той устрои голямо тържество с него, та плаваха с катърги и по Дунава, и по Сава, пиейки и веселейки се. И като го дари богато, го отпрати. И така пак се установи мирно и приятелско съжителство. А Мурад влиза и в Цариград, тръгва и срещу Влашко, а после пак сключи мир и с двамата владетели. И той беше като баща си за всички с царски чин, обаче много по-лукав. А благочестивият деспот Стефан го налегна още по-тежко оная болка в краката, от която страдаше отдавна. Затова още повече се уплаши да не умре и изпраща за племенника си – господаря Гюрг. И той идва в града, наречен Сребреница[143]. И там заедно с патриарха събира събора на честните архиереи и на благородниците от всякакъв ранг, и на всички най-лични хора. И го благославя за господарството, казвайки: "Отсега него признавайте за господар вместо мене." И се помоли, като положи ръцете си върху него, и после заклева всички да му бъдат верни. Та и него самия заклева, за да не пренебрегне възпитанието според своя чин. "Ами както аз исках да имам промисъл за всички тях, така и ти. Защото мнозина са ми служили, а аз не успях да ги възнаградя." И дълго го поучава за благочестието, и го напътствува. И затова оттогава най-верните се привързаха повече към своя млад господар, отколкото по-рано. А благочестивият оздравя от онази болест и ходеше и струваше добрини.

84. А Мурад искаше да тръгне на запад, и като виждаше, че благочестивият деспот всяка година ходи при краля, и като се вслуша в някои клеветници, изпраща един от верните си хора уж да разбере истината, още докато деспотът беше там. И изпратеният почака доста време, и като си дойде деспотът, разбра каква е работата и му изпраща дарове, но онзи не бе удостоен да го види. И като се върна при царя, клеветеше много: "Ако ти не тръгнеш срещу тях – рече, – те вече ще дойдат срещу теб." И царят отива в София, където пристигат по обичая и войниците на деспота. Пристига и пратеникът. А царят задържа за малко войниците и им рече: "Върнете при своя господар и му известете за моето идване." Изпрати и своите войници да ги изпроводят до границата, та да не би да пострадат нещо. И се надига, и отива в Крушевац, като плячкосва една част. И пак веднага се връща, защото благочестивият изпрати пратеник. А деспотът взе войската, която беше приготвил срещу тях, и отива в Босна, защото бошняците тогава, улучили момента, бяха настъпили към града, наречен Сребреница. И когато деспотът внезапно пристигна на реката, наречена Дрина, която бошняците смятаха за непроходима, а деспотът премина бързо реката и като видяха това, бошняците оставиха целия си стан и избягаха със своя крал. Остана и катапултата им, наричана Хлъмка, заедно с две други, и деспотът заповяда голямата да бъде закарана в Белград, а

налото в Сребреница. А сам влезе в Босненската земя. И като гонеше краля, вземаше пленници. А кралят се установи в една от твърдините си и изпрати пратеник, като го молеше да си отиде. И се върна, и-си стигна вкъщи. И обикаляше, струвайки добри дела. И се случи на Велики четвъртък, когато се пее "Приеми ме, сине Божи, днес да участвувам в Твоята тайна вечеря". И той не можа да се сдържи, и започна да ридае горко. И като излезе, много плачеше от цялото си сърце. И като си уми лицето, влезе пак и започна да ридае още по-горчиво. Защото това беше мястото под гореспоменатия град Сребреница, в който имаше много майстори на сребро. И някакви буйни глави, като влезли в спор с един младеж, изпратен по работа, го убили и го хвърлили от един покрив. И като разбра това, той тръгна натам и тъй като голяма част от града беше побягнала, той хвана някои заради невинната кръв и им отсичаше ръцете и нозете. И като си спомняше за това, неудържимо ридаеше заради случилото се.

85. И оттогава още по-щедро отваряше десницата си за бедните, тъй като хулеше Теодосий[144] за избиването на многото невинни, което беше станало в Солун, и толкова негодуваше задето набеждават онзи свети мъж Амвросий[145], макар и да не е истина, че искал да възвърне идолослужението. И ако този не приобщиш към светите тайни, той сам ще викне заради виновните: "Не съм достоен и няма да се докосна недостойно до тялото Христово и кръвта Господня, защото според апостола такъв човек яде и пие за осъждане на себе си." (по I Кор. 11:29)

А източният цар пак чу, че западните са дошли във влашките земи и укрепват крепости, и правят власите свои помощници. И като се надигна и той, отива в Бдин. И като се изкачи по течението на реката, превзема угърския остров. А корабите и хората там изкла и плени. И отново се върна към Северин[146]. И изпраща в онази страна да го обсаждат. Но когато угрите се появиха, войниците се разбягаха.

87. А блаженият или изпращаше подаръци и дарове на царя, или обхождаше земята си, за да издигне още някой божествен храм. И оттам чу, че той е превзел острова. И се вдигна та тръгна към Белград. И отседна в местността, наричана Главици, и като обядва, излезе на лов. И докато ловуваше, взе сокола на ръката си, но като го взе, не го несеше както трябва, той, който дотук правеше всичко, както подобава, и предизвикваше учудване, и се накланяше настрани, аха, да падне от коня. И като го подхванаха от двете страни, го водеха до стана. И лежеше в шатрата за жалост на всички, като издаде само един звук, казвайки: "Пратете за Гюрг, за Гюрг!" И така нищо не отговаряше чак до сутринта, когато предаде духа си на Господа. Престави се през 6935 (1427) година, на деветнайсетия ден от месец юли, в събота, в петия час на деня. А когато се канеше

да падне от коня, такъв страшен гръм се раздаде внезапно над града, какъвто никога не сме чували. И от този час настъпи тъмнина из цялата страна, та мислеха, че е нощ, и на залез слънце малко пак просветна. А това се случи по пладне.

88. И когато това се случи, какви ли не жални гласове можеха да се чуят тогава и как се хвърляха по очи на земята и кръвта им потичаше, и колко много други неща, защото го оплакваха не само като господар, но и като почитан баща. И изпращат за Гюрг, а сами го поеха и го носеха към гробницата, която сам си беше изградил в Ресава – о, славни господарю на славно воинство! – и затова най-много се грижеше великият воевода[147]. И не погледнаха тогава нито жените си, нито децата си, нито страната си, нито нещо друго. А там наблизо беше и измаилтянската войска, но те не скъпяха живота си, за да го положат в мястото, където беше заповядал.

89. И като стигнаха там, какви ли не вайкания можеха да се чуят, как си раздираха лицата и си скубеха косите и как изхвърляха задължителните хубави наметала, защото вместо в хубави дрехи се обличаха във вретища. И ако някой ги намереше хвърлени някъде, без да е получил иночески сан, ги взимаше и ги разкъсваше на парчета, за да бъде тъжно всичко в тъжната промяна. И обрязваха конете и т.н. И обезумелите гласове на угърските рицари – негови слуги, които викаха: "При кого ни изпращаш, какво съгрешихме пред твоята власт, та така внезапно ни отпращаш? Къде ще намерим слава като твоята и красота, и толкова много дарования? От днес сме лишени от сладостта и красотата на този свят. От днес сме сираци и странници." Както и тези в иночески образ скубеха косите и брадите си и ги хвърляха, многочестните и светлите, които той дотогава изключително почиташе и целуваше. А друг нареждаше друго нещо, подобаващо за гореста. И всички обезумяваха, защото щом свещеникът или дяконът трябваше да възгласи: "Още се молим за блажената памет на приснопаметния господар деспот Стефан", някой от славните, който си скубеше брадата, се провикваше: "Не, иноче, как смееш да казваш това!" И всички заедно изревааваха от глъбините на сърцето си, подобни на лъвове, и новите израилтяни устроиха наистина голям плач за новия Израил. И понеже времето напредваше, бързо го обредиха и го положиха в църквата, отдясно на влизане в храма. И влизат в града, имам предвид Белград, и идват, и из всички краища беше оповестено за случилото се, за да бягат всички в крепостите и островите.

90. И можеше да се види страшната промяна в града – всичко светло – с черно върху всички – даже жените и лецата. И съставяха сякаш траурни шествия, и посрещаха благочестивия и прекрасен царски двор, едни чакаха в града, а други пред града. А приятелите на възжелания идваха по първия си обичай,

вътрешните заедно според чина си, както някога със своя господар, отбраните коне отпред, вратарите след тях, и така заедно всеки чин. И кой ще ни опише много жалните гласове, когато някое от шествията ги пресрещнеше. Или когато влязоха в градските стени и дойдоха във вътрешния двор при тези, които нареждаха със сърцераздирателни гласове, при благочестивата господарка и негова любима сестра, вървяла заедно с него и избавила отечеството си като застъпница пред Бога, както древната Естир. И тук много от отбраните люде загубиха свяст и седяха с отворени уста и изнемогнали, та ги обливаха с вода. А извън града и вътре в седмовръхия прощалните песни на хората, които бягаха от земите си и прииждаха, изпълвайки въздуха. И във всички градове и краища беше така. И с какво да го сравним тогава, с кое жално ридание от памтивека? Защото пророк Осия рече: "Господ превърна в плач празниците ти." (по Амос 8:10) "Чух – рече – и Ефрем да ридае: наказва ме Господ и сам се наказах." (по Иер. 31:18) Дали да приведем тук плача и воплите на Моисей, когато всички люде и старците се върнаха с голям плач и много ридания от планината Аван?[148] Върна се и Иисус и Елеазар[149] със стенание и всички заедно ридаеха тридесет дни (по Втор. 34:8), казвайки: "Остави ни, угодниче Божи! Защо ни лиши от себе си, избрани вожде, лиши нас, вожде на новия Израил?" Или пък както Израил изпращаше в плен Даниил и тримата отроци с неописуеми ридания и големи стенания. И не само тези, които му бяха поданици, а още повече Света гора и целият Цариград, и всеки град и страна, където се чу по вселената, та и измаилтяните да се чудят. А мнозина и от тях плакаха за него наистина.

91. И когато идва благочестивият господар Гюрг, неговият племенник, пак подобни звуци изпълваха въздуха, докато полковете го посрещаха и очакваха. Едва тогава като че ли усетиха някакво облекчение, защото всеки един очакваше вече смърт и разграбление. Тогава му отвориха и вътрешната кула, защото преди не беше поискал да я отвори, понеже я пазеше. И не се изкачи според господарския обичай на трона в църквата, и когато службата свърши, не даде нищо да се изрече за господарската слава, а вместо това вопли и ридания се чуваха във въздуха. И той самият беше с всички, макар да имаше царско достойнство. И като дойдоха всички, които предишният беше издигнал, всеки му подаде своя жезъл, сиреч властта си. И той с голям плач отново даде на всеки един неговия сан.

92. А тогава цар Мурад, като чу това и разбра, че е истина, идва скоро с всичките си сили, защото беше наблизо. И като взе сина си, който беше там с него, прати го с войската на Стефан, за да я наблюдава. И като тръгна, настъпи към Крушевац, който превзема с бой. И след като хората, които бяха в града, побягнаха от него, се предадоха и други градове. И

стига Ново бърдо, без много да се е изморил. А там искаше да се разбере с пратениците, които бяха дошли, и да върне земята, която превзе. Обаче идва вест от воеводата на град Голубац, че предава града. И това обърка пратениците, и те се върнаха. А царят си отиде, защото идваше зима. Но остави хора да пазят земята, и те отидоха и превзеха Голубац[150], защото воеводата му ги пусна, и плячкосаха земите около крепостта. Докато отново не дойде пратеник от царя, уговори някои мирни условия и се върна. Но преди това самият господар Гюрг дойде при Голубац и там при него дойде този войвода уж да се разберат. И обеща да го пусне в града, и да му го предаде. А някои подстрекаваха господаря да го хване. Но тъй като думата му беше твърда и подобна на диамант, той не поиска да стори това. А освен това и кроткият Давид, който се надяваше, че Бог ще го опази и ще го направи цар на новия Израил, също така не послуша подобен съвет. И когато отиваха заедно в града, воеводата се спусна напред към вратите и се отметна от думата си, и вдига ръка и оръжие срещу помазания. А той пък се връща в стана си.

93. И не само тях бяха налегнали разруха и беди, ами и западният крал стигна при Цариград и го превзе уж с мир от благочестивия му господар, защото се бяха уплашили заради турците. И след като тези неща се случиха, трябваше като с пророк Захария наистина да надигнем глас към Иерусалим: "*Отваряй, Ливане, портите си, и огън да погълне твоите кедри.*" (Зах. 11:1) И дори да не е орел, както казва Навуходоносор, и когото и Иезекиил предрече там (по Иез. 17:3), някакъв друг с големи крила и пълен с нокти ще се приближи и ще вземе избраните кедри. Но ние тогава бяхме като Иерусалим, когато в Давидовия дом дойде вестта за това какъв лукав заговор са скроили срещу него Ефрем и Факей, синът Ремалиев (по Ис. 7:1–10,). И големият орел от изток, и той ни изглеждаше такъв, и такива неща стори, и затова трябваше да ридаем с пророк Иеремия за запустението на новия Сион, както той тогава. Защото, наистина, къде изчезна внезапно всичко светло и красиво, което имаше и навън, и вътре, къде са хороводите и игрите, къде са църковните сборове, къде са съборните тържества и молитви, когато се излизаше извън града? Внезапно всичко се превърна в мерзостта на запустението (По Дан. 9:27), всичко се преобрази, всичко стана, сякаш че не е съществувало, всичко се изпълни с горест; храмовете се разоряваха и изгаряха, а хората понякога бяха прогонвани, а понякога се заселваха вътре в тях. Често проклинаха, защото виждаха, че ги владее нещо ново и беззаконно. И орелът от запад, много стар и с окапали пера, който и преди това беше предсказван, наистина в сънни видения, тук прелиташе от кула на кула и ги завладяваше. Имаше и друго знамение – вечер, в дълбока тъмнина,

преди да заспим, тако ми Бога, идваше от запад от другата страна на реката нещо като глас на тръба, и пред кулата, и после малко по малко се издигаше, докато изглеждаше наполовината на Сава. И после ходеше из целия град от врата на врата, и то без да бърза, ами два или три часа, та да си мислим, ако не беше от запад, че идва тезоименитият, или пък някаква войска. Та като излязохме да видим какво става и накладохме огън, се появи и това видение: сякаш честните образи в голямата църква в града се бяха издигнали във въздуха, и то според чина си за второто пришествие – царицата и владичицата и Иоан Предтеча от двете страни на лика на Спасителя, а двайсетте апостоли по шест от двете страни, както подобава, всичко, което мислехме, че е за славата и спасението на града. А то, уви, беше заради напускането му.

Случи се малко преди смъртта на тезоименития, на седемнайсети същия месец, сякаш въздухът изпусна искри от небето върху града и те предизвикаха пожари, но ги изгасиха. А още по-преди, като се надигна вихър, отнесе църковния покрив и го запрати на земята и събори много жилища и жилището на сестрата на тезоименития. А след Великден угърските свещеници от другия бряг на реката с измама, когато в църквите имаше събори, дойдоха според своя си чин с хората и иконите си и минаха през града. А благочестивият ги беше наскърбил с нещо, защото те бяха негови слуги. И те изпратиха на деспота иконите си, на които по западен обичай върху хартия беше изобразен Богът Отец, разпъван заедно със сина си и прочее. А той, като че ли насън, без да види това, заповяда да сложат надпис на всяка картина и да ги разделят между градските църкви.

И имаше един дошъл от Мизийските краища, който се правеше на глупав, а делата му свидетелствуваха, че е съкровен раб божи. И той ходеше из града денем и нощем и горко плачеше: "О, тежко ми, тежко ми" – викаше, докато и деспотът не разбра за това и му даваше милостиня. А той по обичая си сам я даваше в ръцете на нищите. И за да не би някой да се присмива на това, да си припомним онзи Иисус, който още преди разоряването на Иерусалим при кесаря Тит[151] ходеше и викаше ден и нощ. Глас от изток, глас от запад, глас от четирите посоки, глас срещу Иерусалим и срещу храма, глас срещу жените и невестите, глас срещу всички хора. И дори след като го предадоха на княза и го биеха, пак викаше "Иерусалиме, Иерусалиме" (Мат. 23:37). А князът Алвий[152] беше римлянин и го сметна за луд и го пусна. И онзи така предрече на себе си: "Защото го порази камък от прашка, и умря" – каза. Или гласът, който свещениците чуваха да им казва на празника на безквасните хлябове: "После ще поискам да бъда с вас тук, извършвайки службата." А което Бог рече на Соломон: *"Сега*

очите ми ще бъдат отворени и ушите Ми внимателни към молитвата в това място" (II Пар. 7:15), или пък звездата комета като меч; и вратата на големия храм, отворила се сама, която двайсет мъже затваряха едвам.

Но всички тия неща се случиха и се свършиха така. И след като хората му бяха разпръснати, отидоха на запад и изток, на север и на юг, спасявайки се от кръвопролитията. А ние приехме заповедта на всесветейшия патриарх на сръбските и поморските земи кир Никон[153] и на великия воевода, и на още други отбрани люде, макар тя да превишаваше силите ни. Но тъй като времето тогава беше такова, отложихме този труд. И на четвъртата година откакто беше отишъл при Бога сякаш той самият се яви и като че ли заплашваше с наказание, който заслужава наказание. А след това пък странствувах с всички свои хора и намерих подслон, където, макар и недостоен, го чух да ми заповядва да сторя обещаното. Затова, въпреки че не сме достатъчно способни за такъв труд, постарахме се да опишем всичко.

И ако някои знаят повече за него и са били там, където и неговите приближени, въпреки че чак до днес никой не се е постарал за благото на истината било с велеречиви слова, или с остър ум, то ако тук нещо липсва, или пък е излишно, без най-необходимото, или пък е по-нескопосано, като ми бъде наредено и се даде образец, нека всичко да си дойде на мястото.

94. И нека като стигнали в пристанище и вдигнали глави от печалното униние да отправим зов към него:

Радвай се, защото изпълни добре божествените повели,
радвай се ти, който земните светло владееш,
радвай се, мълнийна стрело, страшна за непокорните,
радвай се – благопокорните слушат охотно за тебе,
радвай се, кротки в съветите си Давиде,
радвай се, нови Соломоне, творец на мъдри дела,
радвай се, неописуемо съкровище на милосърдие,
радвай се, вледаровита отворена денице,
радвай се ти, който изпълни с чудна украса божествените двори,
радвай се, светло признание за царски двор,
радвай се ти, който спазваше винаги отдалече божественото,
радвай се, научил отвсякъде най-важните човешки неща,
радвай се, деспоте Стефане, украса на държавниците!

Слава на този, който те даде в последните родове за похвала на християните, слава на нашия Бог, който прави велики и дивни неща, и от род в род запалва много отбрани светила, че и в най-последните родове да се яви неописуемото и дивното на нашия Бог, чиято е славата, во веки веков, амин.

Това написахме не като житие на един човек, но и като летопис с всички останали неща. Има и акростиси, като се започне от десетте глави на увода.

На дивно и справедливо царувалия на земята поднася това един роб странник, преводач на славния деспот Стефан-Константин.

А ето, светецо, и този акростих

СТРАН'НО СТРАНСТВОВАЕ СТРАН'СТВІЄ ПЛАЧЮ
Сладък, по-сладък от мед
Та и от питата пчелна в словата,
Речите сякаш от извор запечатан излива,
Ако както да са поравно
Нежно ухание и сладка храна,
Негли вижда той мярката
Истинна, дето черпим от него?
Като нов някой Давид прекротък (є),
С него и чрез него,
Тъй като опази
Разделилите благата си,
Архидивният Соломон се яви.
Нине, когато
Стичат се хора от всички страни,
Той като родоначалника Авраам
Всички странници посреща с радост.
Устремен и желаещ
Възнесение като Илия,
Алкаеше го, но друг изход ни сочеше,
Личен и красен като онзи в Египет,
Сребро и злато ни даваше
Тежки, вместо пшеница.
Ратник в победните битки,
Аки силния по храброст Самсон,
На Адамовите потомци издънка,
С очи като слънце лъчисти,
Той осветява зарите и го поемаме, ибо
Всякоя твар не приема да бъде лишена от двамата,
А, уви, няма друг преподобен да застане начело
От кръга на избраници светли.
Паки плачи, о, Белграде,
Лютото си зачерняне без надежда,
Агнецът водач като цвят прецъфтя и опада,
Коловръст и земята ридае, че прие го тъй скоро.
В ожидание на сегашната трийсет и пета година,
А е минала вече шестдесет и девета стотица.

БЕЛЕЖКИ

"Сказание за буквите"

[1] Птолемей Филаделф, т.е. Братолюбец, египетски цар (283–247 г. пр. н. е.).

[2] Грък от III в. пр. н. е., висш сановник на Птолемей Филаделф.

[3] Син на Аарон, близък сподвижник на Моисей и Иисус Навин, първосвещеник.

[4] Димитрий Фалерий, книжовник и учен. По негов съвет Птолемей Филаделф иска от Елеазар учени мъже, които да преведат Библията от еврейски на гръцки език. Преводът е направен на остров Фарос край Александрия. Това е т. нар. Превод на седемдесетте или Септуагинта.

[5] Иосиф Флавий (ок. 37–95 г. пр. н. е.), староеврейски историк.

[6] Историк от остров Хиос, IV–III в. пр. н. е.

[7] Ликиец от Фаселиди, ученик на Сократ, Платон и Аристотел, висш сановник в двора на Птолемей Филаделф, умира през 334 г. пр. н. е.

[8] Андроник, наречен Андрей в Ловешкия сборник от XVI в. И. Дуйчев предполага, че това е неговото монашеско име.

[9] Наименование на Тракия между Стара планина, Ихтиманската планина и Родопите по течението на р. Марица.

[10] Патриарх Евтимий Търновски (ок. 1320/30–ок. 1402 г.)

[11] Ἐρωτηματα γραμματικα (Граматически въпроси) на Мануил Москопул е ръководство по гръцки език във вид на въпроси и отговори. Неговият автор е византийски писател, граматик и книжовник по времето на император Андроник II (1283–1328 г.) и играе централна роля във византийската култура от XIII в. Ἐρωτηματα γραμματικα е отпечатана за пръв път в Милано през 1493 г. и се радва на голяма популярност сред хуманистите от ранния Ренесанс.

[12] Юдейски прозелит, роден в гр. Синоп (II в.). Преводът на Библията, направен от него, е доста буквален.

[13] Град в диоцеза Понт на южния бряг на Черно море.

[14] Адриан Прокаженния, римски император (117–138 г.), наричан още Публий Елий (Елия). Когато Иерусалим е разрушен след потушаването на въстанието от 131 г., на негово място е построена римска колония, носеща името на императора – Елия-Капитолина.

[15] Римски император (306–337 г.), издал Миланския едикт (313), с който християнството става позволена и официална религия.

[16] Един от седемдесетте апостоли, пръв епископ в Иерусалим; син на Клеопа и брат на Иосиф Обручник; автор на "Съборно послание на Свети апостол Иакова".

[17] Книжовник (II–III в.); превел Светото писание малко по-свободно с явен стремеж към съвършенство на изказа; ебионит. Стилът му е елегантен и представлява пряко предизвикателство спрямо версията на Акила.

[18] Император Септимий Север (133–211 г.), предприема гонение срещу християните в началото на III в.

[19] Преводач на Светото писание на гръцки език (II–III в.), стремя се да запази смисъла на думите и да предаде един по-издържан в стилно и езиково отношение текст.

[20] Комод (Луций Марк), римски император (161–192 г.), син на Марк Аврелий.

[21] Римски император (211–217 г.), син на Септимий Север.

[22] Марк Аврелий Север Александър, син на Юлия Мамеа, римски император от 222 до 235 г.

[23] Град на източния бряг на Йонийско море срещу Акциум на Артския залив, основан от Октавиан Август в чест на победата му над Антоний и Клеопатра (2 септ. 31 г. пр. н. е.).

[24] Аскет и мъченик, антиохийски презвитер, пострадал мъченически през 312 г. Основател на т. нар. Антиохийска богословска школа. Поправил превода на седемдесетте, излизайки от еврейския оригинал и други гръцки преводи.

[25] Максимиан Херкулий (вж. бел. 21 към *Житието*).

[26] Римски император (вж. бел. 20 към *Житието*).

[27] Главен град във Витиния, Мала Азия, на източните брегове на Мраморно море.

[28] Църковен отец и учител, роден в Назианз, Кападокия около 329 г. Автор е на 45 слова, 243 писма и няколко църковни песнопения. Наречен е Богослов по името на едно от най-важните си съчинения "Пет слова за богословието". Приятел на Василий Велики. Умира през 389 г.

[29] Един от най-големите християнски оратори и книжовници (347–407 г.).

[30] Един от най-големите църковни учители и строители, роден в Кесария Кападокийска. Автор на догматични, екзегетически и поучителни трудове (330–379 г.).

[31] Евсевий Кесарийски (260–340 г.), епископ на Кесария Палестинска, виден християнски деец и книжовник, "баща" на църковната история. Наричат го и Евсевий Памфил (по името на приятеля му Памфил, кесарийски презвитер); клони към арианството.

[32] Иудейка, спасила евреите от изтребване, тъй като била съпруга на персийския владетел.

[33] Старозаветна личност, братовчед на Естир; пленен от Навуходоносор и оставен да живее в Суза.

[34] Южната част на Палестина, наречена така, защото при разделянето на земята се паднала на Иудиното коляно.

[35] Северната част на Палестина, където се заражда християнството.

[36] Октавиан Август, римски император (27 г. пр. н. е. –14), племенник на Юлий Цезар.

[37] Римски император (14–37 г.), осиновен син на Август.

[38] Лъв IV Хазар, византийски император (717–141 г.)

[39] Знакът ϽϽ означава δὲ 'а, но', ϵ– καὶ 'и': Знаците $\bar{\beta}\gamma\tilde{\alpha}$ и $\bar{\beta}\gamma\beta'$ съответстват на числените означения 1 и 2 за означаване на формата за единствено или за двойствено число на думата. π^{α} или $\pi\bar{\epsilon}$ $\pi\alpha\rho\grave{\alpha}$ 'от, близо, до', а $\lambda\bar{\phi}^{\theta'}$ значи τὸ διφθόγγοϛ 'дифтонг'.

[40] Византийски император (829–842 г.), съпруг на императрица Теодора, иконоборец. Автор на няколко църковни химна.

[41] Византийски химнописци. Теофан, който е и Смирненски митрополит през IX в., е автор на много канони и стихири. Брат му Теодор пише подигравателни стихове срещу иконоборческия император Теофил.

[42] Владетел на гр. Едеса, Месопотамия, през първата половина на I в. Според легендата Христос отпечатал лика си върху една кърпа, която пратил по апостола Тадей на цар Авгар, който поискал от него да дойде в Едеса и да го излекува.

[43] Цариградски архиепископ (434–446 г.), борец срещу монофизитството, последовател на Иоан Златоуст.

[44] Еретик от апостолските времена, отричащ възкресението на мъртвите. Споменава се от апостол Павел заедно с Александър в Първото послание до Тимотей (1:20) и във Второто послание (2:17) заедно с Филит (Фигел в българския превод на Библията).

[45] Сръбски митрополит от XV в., до 1423 г., след която няма повече сведения за него.

[46] Евреин от Кипър, на име Иосия, един от седемдесетте ученици на Христос, спътник на апостол Павел. Понеже умеел да дава добри съвети, християните го нарекли Варнава, т.е. утешение. Умира през 76 г.

[47] Силуан или Сила – сподвижник на апостол Павел.

[48] Римски император (361–363 г.). Син е на Юлий Констанций, брат на Константин Велики. Опитва се да възвърне езичеството.

[49] Епископ на Никомидия, после на Цариград, защитник на Арий. Умира ок. 340 г.

[50] Констанций I Флавий Юлий, син на Константин Велики, роден през 323 г. По негово време (342 г.) пет години след смъртта на баща му се свиква Антиохийският поместен събор. Царува до 350 г.

[51] Ерес, според която Христос не е единосъщен на Бог Отец, а само подобосъщен, и е сътворен, а не роден, и следователно не може да бъде равен на Бог Отец. Арианството е осъдено на Първия вселенски събор в Никея през 325 г. Негов създател е презвитерът на Александрийската църква Арий (256–336 г.).

[52] Антиохийски епископ от III в. (ок. 260 г.), ересйарх, проповядващ, че въплътеното слово се наслагва върху човека Христос и че въплътеният Христос само до известна степен се различава от пророците. Низвергнат през 268 г.

[53] Днешна Анкара, Турция (вж. бел. 65 към *Житието*).

[54] Виталий Антиохийски, епископ (IV в.), председател на Анкирския поместен събор през 314 г.

[55] Град в Сирия, основан от Селевк Никатор през 300 г. пр. н. е. През IV в. тук възниква прочутата Антиохийска богословска школа. През 637 г. – превзет от сарацините.

[56] Град в Кападокия, Мала Азия.

[57] Град в Мала Азия в областта Понт, южно от Черно море.

[58] Живял 316–340 г. Управлява Британия, Галия и Испания (337–340 г.), убит във войната с брат си Констанций.

[59] Град в Пафлагония, Мала Азия, където се е състоял Гангърският поместен събор (ок. 340 г.) против учението на севастийския епископ Евстатий, който се обявявал срещу брака и проповядвал краен аскетизъм.

[60] Град в Южна Фригия, Мала Азия.

[61] Цариградски епископ, модифицирал арианството, поставяйки Светия Дух по-ниско от Бог Отец и Бог Син. Осъден на Втория вселенски събор 381 г.

[62] Лаодикийски епископ в Сирия (362–392 г.), създател на т. нар. аполинарство – учение, насочено против Никейския символ, според който в Христос

се съчетават две същности – съвършеното божество и съвършеното човечество. Идеите на Аполинарий са доразвити от сина му Аполинарий Младши, който вижда в това схващане за Христос логическо противоречие, защото човешкото винаги предполага греховност, а е немислимо греховността да се свързва с Христос. Аполинарството е осъдено окончателно на Втория вселенски събор.

[63] Византийски император (378–395 г.).

[64] Римски епископ от края на IV в.

[65] Епископ на Александрия (373–387 г.), изгонен от арианите при император Валент (364–378 г.), след което отново заел епископския престол.

[66] Първоначално епископ на гр. Севастия в Армения, а след това на Антиохия (до 361 г.), на няколко пъти свалян от арианите.

[67] Църковен писател и деец от IV в., брат на Василий Велики, епископ на град Ниса, Кападокия.

[68] Град в Кападокия, Мала Азия, родно място на Григорий Богослов, който поради това се нарича и Григорий Назианзин.

[69] Епископ в Цариград, председател на Втория вселенски събор срещу Македоний и неговото учение.

[70] Родното място на апостол Павел и главен град на Киликия, византийска провинция в южните части на Мала Азия.

[71] Главен град в Асийската област, Мала Азия.

[72] Теодосий Младши, византийски император (408–450 г.).

[73] Цариградски епископ (428–431 г.), основоположник на несторианството, според което Дева Мария не е Богородица, а само Христородица. Несторианството е обявено за ерес на Третия вселенски събор през 431 г.

[74] Александрийски архиепископ от 421 г., виден книжовник, непримирим противник на ересите, умира ок. 445 г.

[75] Византийска императрица (842–856 г.), съпруга на император Теофил, иконопочитателка. През 843 г. свиква в Цариград събор, на който се възстановява иконопочитанието.

[76] Михаил III, син на Теодора и Теофил, византийски император (856–867 г.), кръстник на българския княз Борис-Михаил.

[77] Ягич предполага, че става дума за император Карл IV, основал през 1347 г. Еммаузкия манастир в Прага, където се служи на славянски език.

[78] Римски папа (422–432 г.).

[79] Иерусалимски архиепископ (419–458 г.). По време на борбата с несторианите е на страната на Кирил Александрийски и на Третия вселенски събор (431 г.) е водач на палестинските епископи.

[80] Архимандрит на един цариградски манастир, привърженик на монофизитството. Ученето му е обявено за ерес на Четвъртия вселенски събор – 451 г.

[81] Град на азиатския бряг на Босфора срещу Цариград.

[82] Византийски император (450–457 г.), противник на монофизитството.

[83] Антиохийски патриарх (512–538 г.), монофизит.

[84] Юстиниан Велики, византийски император (527–565 г.), голям законодател. По негово време се свиква Петият вселенски събор – 553 г.

[85] Патриарх на Константинопол (552–574 и 577–582 г.), председател на Петия вселенски събор.

[86] Християнски мислител и учен богослов (185–254 г.), най-бележитият представител на Александрийската богословска школа. Според Св. Иероним Ориген е автор на над две хиляди съчинения, но до нас е достигнала само една малка част от тях. Най-известните са *Хексаплы*, *Срещу Целзий* и *За началата*.

[87] Вероятно става дума за Евагрий Схоластик, роден 536 г., известен като църковен историк.

[88] Дидим, наречен Слепец (VI в.), знаменит учител в Александрийската школа. Приписват му се много творби, които на Петия вселенски събор, а после на Шестия и на Седмия, са осъдени заради оригенствуване.

[89] Византийски император (668–685 г.). По негово време се свиква Шестият вселенски събор срещу монотелитите през 680 г.

[90] Римски папа (678–682 г.), защитил православието на Шестия вселенски събор в Цариград.

[91] Епископ от гр. Фаран, Синайски полуостров, изпаднал в монотелитство.

[92] Цариградски патриарх (610–638 г.), автор на Богородичен тропар за освобождението на Цариград от аварите, монотелит.

[93] Цариградски патриарх (639–642 г.), изповядващ монотелитството, осъден на Шестия вселенски събор.

[94] Град във Витиния, северозападната част на Мала Азия.

[95] Византийски император (780–797 г.).

[96] Майка на Константин Мономах, императрица от 780 г. Свиква Седмия вселенски събор в Никея Витинска, на който се провъзгласява иконопочитанието (787 г.).

[97] Патриарх на Константинопол (784–806 г.), иконопочитател, преди това – държавен секретар на императрица Ирина.

[98] Римски папа (772–795 г.).

[99] Цариградски патриарх (730–757 г.), иконоборец, осъден на Седмия вселенски събор.

[100] Град в някогашна Македония, недалеч от Бяло море; до неговите жители – филипяни – апостол Павел изпраща послание.

[101] Град в Палестина близо до Иерусалим, родно място на Давид и на Иисус.

[102] Библейска личност, внук на Манасий и син на Амос.

"Житие на Стефан Лазаревич"

[1] Този епитет означава "еднакъв с името си", а в преносен смисъл "увенчан, венценосен". Не бива да се забравя, че и Стефан Лазаревич е съименик и на първите сръбски крале и светци Стефан Неманя (Свети Симеон) и Стефан Първовенчани.

[2] Ханаан, земята, населена с потомците на Ханаан, син на Хам, обетованата земя.

[3] Пророк Илия, роден в град Тезви.

[4] Еврейски първосвещеник, служител на храма в Силом и съдия на Израил. Умира, след като научава, че филистимците са взели Ковчега на завета като плячка след победата си над израилтяните.

[5] Савската царица. Царството ѝ се е намирало на територията на днешния Йемен (срв. Мат. 12:42).

[6] Старогръцки историк (469–400 г. пр. н. е.), "История на Пелопонеската война".

[7] Прочут старогръцки философ (384–322 г. пр. н. е.), ученик на Платон и учител на Александър Македонски. През Средновековието се ползва с неоспорим авторитет.

[8] Хермес Трисмегистос – легендарен гръцки мъдрец и философ. Ученията му се състои от три елемента: египетското многобожие, юдейско-християнския монотеизъм и гръцкия философски идеализъм. Бог е Ум (νους). Умът произвежда от себе си Словото (λογος), както светлината от тъмнината. Умът е Бог Отец, Словото – Син. Хермес Трисмегист е често цитиран през Средновековието.

[9] Тулис или Тулидос, египетски фараон. Според Иоан Малала завладял цялата земя до Океана. Възгордял се от своите победи, но му предсказали, че ще бъде убит от своите хора. Известен като мислител през средните векове.

[10] Апенините, които започват от Сицилийското море, т.е. от морето край остров Сицилия, и на север стигат Германия.

[11] Черно море.

[12] Планина в Галилея в североизточната част на Израилското поле, където според преданието Христос се е преобразил.

[13] Планина в Мала Азия, пресечена от р. Тигър преди сливането ѝ в Ефрат.

[14] В съчиненията на древногръцките автори така се нарича група номадски племена, обитавали на изток от Каспийско море. Етническата им принадлежност не е ясна.

[15] В Библията има две лица с името Евила – единият е потомък на Хам, а другият на Сим. Потомците им са заемали две различни земи: 1. Евилатската земя близо до Едемската градина. Според едни тя е лежала на югоизточния бряг на Черно море, според други – в Персийския залив. 2. Другата Евилатска земя е била на Арабския полуостров. Очевидно тук става дума за първата.

[16] Тук става дума за р. Дунав при Белград. Фисон е и една от четирите райски реки.

[17] Библейска личност, син на Иосиф и брат на Манасий. Прави заговор с Факей, за да нападнат Иерусалим.

[18] Първи сръбски светци, Стефан Немания и Растко, вж. по-долу.

[19] Констанций Хлор, владетел на Британия, римски император (305–306 г.) и баща на Константин Велики. Роден в Мизия около 225 г.

[20] Римски император (284–305 г.), разделил империята на четири части и запазил за себе си източните земи със столица Никомидия. През 303–304 г. предприема жестоко гонение срещу християните.

[21] Римски пълководец и император от 286 г. Владее Италия и Африка със столица Милано. Гонител на християните. Загива в заговор срещу Константин Велики през 310 г.

[22] Максентий или Максенций, син на Максимилиан Херкулий, император на Рим (306–312 г.)

[23] Синове на Констанций Хлор. Първият от тях е Константин Велики, римски император (306–337 г.). През 312 г. разбива Максентий на р. Тибър и през 313 г. издава т. нар. Милански едикт, по силата на който християнството става позволена и в последствие официална религия.

[24] Сестра на Константин Велики и жена на Лициний.

[25] Император на Западната римска империя (307–323 г.). Отначало се отнася колебливо към християните, но след Миланския едикт застава твърдо на страната на езичниците и от 316 г. започва да воюва срещу Константин Велики, който го побеждава и лишава от престола през 323 г. Годината по-късно е убит в Солун.

[26] Наречен е Бела, защото се е родил с бели коси.

[27] Стефан Немания (ок. 1170–1196 г.), велик жупан.

[28] Велик сръбски жупан (1196–1217 г.), сръбски крал (1217–1227). Към края на живота си приема монашеството под името Симеон. Канонизиран от сръбската църква. Около 1215 г. написва житието на баща си Свети Симеон.

[29] Син на Стефан Немания и Анна, брат на Стефан Първовенчани и Растко. Управлява Зета и Хум (Хлъм), баща на жупан Димитър.

[30] Растко (1169–1237 г.), брат на Стефан Първовенчани и първи сръбски архиепископ под името Сава. Известен църковен деец и книжовник, почитан като светец и от източната, и от западната църква. Умира в Търново на 14 януари 1237 г.

[31] Стефан Урош I, син на Стефан Първовенчани и брат на Радослав, Владислав и Предислав. Наследява престола след брат си Владислав и царува от 1243–1276 г. Получава прозвището ХРАПАВЫ, което значи 'сипаничав'.

[32] Всъщност става дума за Стефан Урош II, наречен още Милутин, сръбски крал (1281–1321), син на Стефан Урош I и кралица Елена, от 1284 г. женен за Анна, дъщеря на Георги Тертер. Почитан като светец. Отначало е погребан в Банско, но през 1460 г. мощите му са пренесени в черквата "Св. Неделя" в София, която затова се нарича и "Свети Крал".

[33] Стефан Урош III, сръбски крал (1321–1331 г.).

[34] Син на Стефан Дечански и Теодора, дъщеря на българския цар Смилец. Сръбски владетел (1331–1355 г.), отцепва се от Цариградската патриаршия и малко преди 1348 г. поставя за сръбски патриарх Иоаникий. През 1348 г. се провъзгласява за цар на сърби и гърци. Жена му Елена е сестра на цар Иван Александър. Известен като голям завоевател и законодател. Брат му Душан умира рано и не играе роля в сръбската история.

[35] Сръбски цар (1355–1371 г.), син на Стефан Душан.

[36] Сръбски княз от 1371 г. след Чирменската битка, баща на деспота.

[37] Вероятно легендарен родоначалник на османските турци.

[38] Турски владетел в Мала Азия, положил началото на турското нашествие на Балканите (1326–1362 г.).

[39] Син на Орхан, владетел на Ачамие. Пръв напада Калиполи и помага на император Андроник в борбата срещу внук му.

[40] Миним владетел на Ачамие.

[41] Град в Европейска Турция на Дарданелите, днес Галиполе.

[42] Андроник II Палеолог (1282–1328 г.), син на Михаил III Палеолог и тъст на сръбския крал Милутин, женен за сестра му Симонида. Воюва не с брат си, а със своя внук Андроник III (1321–1341 г.).

[43] Мурад I, турски султан (1319–1389), син на султан Орхан. Стъпва на престола през 1359 г. Пада на Косово поле. Женен за сестрата на цар Иван Шишман – Мара (Тамара).

[44] Поле в Южна Сърбия в областта Прищина, където е станала прочутата битка между турци и сърби през 1389 г., в която загива и княз Лазар, а султан Мурад е убит от воеводата Милош Обилич.

[45] Манастир в Централна Сърбия, построен от княз Лазар през 1381 г. След Косовската битка Лазар е погребан в Прищина, но по-късно (около 1397 г.) тялото му е пренесено в Раваница. През XIV–XV в. манастирът многократно е разграбван от турците, а през 1438 г. султан Мурад II го опожарява. Заради турците монасите бягат в Срем, където започват да наричат Раваница Врдникски манастир.

[46] Град на р. Западна (сръбска) Морава, създаден от княз Лазар като столица.

[47] Най-малката дъщеря на княз Лазар. Според сръбските летописи той има трима сина и пет дъщери: Мара-Мария, съпруга на Вук Бранкович, втората е омъжена за владетеля на Зета, третата е жена на цар Иван Шишман, четвъртата – на унгарския владетел Загаревич Целиш, петата е Оливера, дадена на султан Баязид след Косовската битка.

[48] Сръбски владетел, противник на деспот Стефан. Заедно с Никола Зоик и воеводата Михаил организират заговор срещу него. Същият Михаил по-късно участва в битката на р. Искър при с. Чамурли (1413 г.) срещу Муса заедно с Шами, Радич и Гюрг Бранкович.

[49] Турски султан (1389–1402 г.), син на Мурад I. За три години завладява България, Сърбия, Македония и Тесалия и затова е наречен Илдъръм – Светкавицата. Пленен от Тамерлан в Ангорската битка на 28 юли 1402 г., умира през 1403 г. в Стара Фригия.

[50] Става дума за Елена, дъщеря на кесаря Воихна, управител на Драма. След смъртта на съпруга си – серския деспот Иван Углеша, загинал в битката при Чирмен (1371 г.), Елена приема монашески сан под името Евтимия и заживява в Сърбия.

[51] Влашки воевода (1386–1418 г.), син на Радул воевода и брат на Дан воевода. Наследява брат си, който пада убит от Иван Шишман между 1385 и 1387 г., понеже е подкрепил владетеля на Видинското царство. Убит в битката при Ровино поле, която според *Житието* и сръбските летописи се е състояла през 1395 г. на десети октомври, но тъй като тогава за начало на годината се е смятала датата първи септември, то точната дата според нас е десети октомври 1394 г.

[52] Син на Вълкашин и владетел на Прилеп (1371–1394 г.), турски васал. Убит в битката на Ровино поле. С него загива и Константин, последният велбъждки владетел, васал на Мурад.

[53] Някогашно предградие на Цариград, основано от генуезците.

[54] Град Митровица в Южна Сърбия в северните краища на Косово поле.

[55] Днес Земун на устието на р. Сава.

[56] Средновековна крепост западно от Крушевац.

[57] Мануил II Палеолог (1391–1425 г.), византийски император.

[58] Отначало име на област в най-северните части на Пелопонес със столица Коринт. В Новия завет се употребява като име на цяла Гърция, в която се включват Пелопонес или Морея и част от Коринтския залив.

[59] Вероятно става дума за Морея – полуостров Пелопонес.

[60] Някогашен град в горното течение на р. Сър-Даря северозападно от Ташкент (Узбекистан). От X до XIV в. важен търговски център на пътя от

Иран за Сибир – Монголия – Китай, средище на европейски и азиатски търговци.

[61] Демир у Константин Костенечки. Тамерлан (1336–1405 г.), на арабски Тимур значи метал, желязо и затова на турски се предава с Демир, което има същото значение.

[62] Областен владетел (1363–1390 г.) в източната част на Туркестан с център Алмалиг. Тимур–Тамерлан води няколко пъти война срещу него.

[63] Персия.

[64] Владетел на Мала Азия, разбит от Мурад I през 1386 г.

[65] Старото име на Анкара, столицата на днешна Турция. Градът е основан през VII в. пр. н. е. от фригийците. До 1930 г. се нарича Ангора. Тук се е състояла прочутата Ангорска битка между Тимур и Баязид.

[66] Област в Мала Азия. Според някои пътеписи – библейският Едем, сиреч рай.

[67] Одрин, у Константин – Адрианополград.

[68] Турски велможа, участвувал в Косовската битка и пленил княз Лазар и много сръбски войници. Участник и в Ангорската битка. По-късно е на страната на Сюлейман срещу Муса, който го умъртвява през 1410 г.

[69] Местност край град Черномен (днес Чирмен) на р. Марица.

[70] Турчин на сръбска служба.

[71] Пустиня в Средна Азия.

[72] Шарух или Шахрух (1377–1447 г.), у Константин е внук на Тамерлан, но всъщност е негов син, наследил го на престола след смъртта му. Управлява държавата си със столица Херат, град в западен Афганистан, от 1409 до 1447 г.

[73] Иоан VII Палеолог, византийски император (1399–1404 г.), син на Андроник IV Палеолог и племенник на император Мануил II (1391–1423 г.), когото замества на престола, докато той дири помощ срещу турците от западните владетели.

[74] Остров Лесбос в Средиземно море.

[75] Албания.

[76] Франческо II Гвателуза, управител на остров Митилини, родината на Иоан VII Палеолог и тъст на Стефан Лазаревич, който взема дъщеря му Елена (Йелача) през 1404 г.

[77] Син на Баязид, настанил се в Одрин след Ангорската битка като владетел на Европейска Турция. Воюва за престола с братята си Муса и Мохамед. След поражението си бяга в Цариград, но е уловен и удушен на 5 юни 1411 г.

[78] Град на Черно море, югоизточно от Лозенград, бивша столица на одрисите със старо име Бизие.

[79] Град на Европейския бряг на Мраморно море западно от Цариград.

[80] Според К. Куев и Г. Петков става дума за Иоан Кантакузин, византийски велможа, летописец, император (1341–1353 г.), повикал турците на помощ срещу Сърбия и България. Иоан Кантакузин обаче умира през 1483 г., а събитията в *Житието* се отнасят към 1405 г. От контекста също става ясно, че се има предвид друг представител от рода на Кантакузините.

[81] Мохамед I, който първоначално владее Мала Азия. След смъртта на Муса е пълновластен господар на Турция (1413–1422 г.).

[82] Син на султан Баязид и брат на Сюлейман и Мохамед, живял 1376–1413 г. Заради жестокостта си в народните песни е известен като Муса Кеседжи (разбойника).

[83] Син на Баязид, който се подвизава в Мала Азия.

[84] Син на Баязид, умрял рано.

[85] Гюрг Срацимирович, владетел на Зета (1385–1404 г.), съпруг на Елена, сестра на деспота, и баща на Балша.

[86] Гюрг Бранкович, втори син на сестрата на деспота Мария и на Вук Бранкович; брат на Лазар Бранкович. По майчина линия внук на княз Лазар. Наследява вуйчо си на сръбския престол през 1426 г.

[87] Владетел на Враня, Иногощ и Прешево, носещ титлата кесар, дадена му от цар Урош.

[88] Градове в Южна Сърбия.

[89] Според Константин Костенечки сръбската държава при Стефан Лазаревич е устроена по образеца на съчинението на Дионисий Ареопагит "За небесната иерархия".

[90] Става дума за унгарския цар Сигизмунд Люксембургски (1361–1437 г.), който участвува в битката срещу Баязид през 1395 г. при Никопол. Противник на хуситите, санкционирал смъртната присъда на Ян Хус.

[91] Хълм край Иерусалим, върху който са били построени Соломоновите, а после и Иродовите дворци. Трудно превземаем. Понякога го отъждествяват с Иерусалим.

[92] Елеон, т.е. Маслиненатa планина близо до Иерусалим.

[93] Село и градина край Иерусалим под Елеонската планина. В нискатa част, която я дели от стените на града, се намира черквата "Успение Богородично", построена върху гроба на Божията майка. Затова и Константин сравнява местността, в която се намира църквата "Успение Богородично" в Белград, с Гетсиманската градина.

[94] Николай Мирликийски, виден християнски свещенослужител от III–IV век, светец покровител на мореплавателите.

[95] Иудеин, роден във Вавилон по време на вавилонския плен. Виночерпец в двора на персийския цар Артаксеркс. През 445 г. с негово позволение се връща в Иерусалим, става управител на Иудея, възстановява разрушените градски стени и укрепва закона. Делата му са описани в старозаветната книга Неемия, наричана още Втора книга на Ездра, защото историята е продължение на книгата на Ездра.

[96] Река в Сърбия, десен приток на Морава, където Стефан Лазаревич изгражда манастира "Света Троица".

[97] Планината Гелвуя, където Саул и тримата му сина загиват от ръцете на филистимците. Давид оплаква най-вече Ионатан, когото обичал като брат.

[98] Крепост край Пирот.

[99] Река в Сърбия, най-големият приток на Южна Морава и едноименна област при сливането на двете реки. През 1219 г. Свети Сава основава Топлицката епархия с епископско седалище в манастира "Св. Никола" до Бяла църква.

[100] Област в Македония между реките Вардар, Пчиня и Брегалница и градовете Скопие, Куманово, Кочани и Щип.

[101] В един от преписите на *Житието*, издаден от В. Ягич, отдясно на полето е изписано Новак, но това едва ли е Новак Белоцърковник, тъй като той се подвизава доста по-рано от описваните събития. Възможно е Новак да е името, а Каралюк прозвището на разбойника. За повече подробности вж. у К. Куев и Г. Петков.

[102] Днешният Ямбол.

[103] Град на малоазийския бряг на Босфора срещу Цариград.

[104] Фрузи или фръзи – славяните са наричали така през Средновековието романските народи в Западна Европа, т.е. латинските франки, генуезци и т.н.

[105] На полето на преписа, издаден от Ягич е написано името му АСАЛХАНЬ.

[106] Лазар Бранкович – най-малък син на Вук Бранкович и племенник на деспота.

[107] Слуга на Алиаз воевода.

[108] Родопите.

[109] Вероятно областта около град Пирот.

[110] Турски пълководец, изпратен от Муса да преговаря с гърците и около 1411 г. преминал на страната на Мохамед.

[111] Турски воевода, управлявал известно време Велбъждкото княжество.

[112] Турски воевода, управлявал земите между Скопие и Албания (Кранще) от 1389 до 1405 г.

[113] Дауд Сауджиевич Челебия, син на слепия Мурад. Притежава имоти в Моравия и Куманско. Дълго време – претендент за турския престол, важна политическа фигура в Унгария, Гърция и Сърбия.

[114] Прозвище на султан Мохамед I; идва от Кюриджи-челеби, което значи 'началник на пехлivаните'.

[115] У Константин ВНТЄЖЬСКЬІН. Вж. и гл. 78, където се казва, че Стефан Лазаревич е имал право да посвещава в рицарство (ВНТЄЖЬСТЄѲ).

[116] Средновековен град и рударско селище в Южна Сърбия.

[117] Планина в Южна Сърбия на десния бряг на Южна (Българска) Морава.

[118] Византийски пълководец и император (602–610 г.). Узурпира престола, след като убива император Маврикий, а жена му и дъщерите му заточава в манастир. Известен като жесток управник.

[119] Град близо до Солун.

[120] Антиох Епифан, сирийски цар (175–164 пр. н. е.), през 169 г. пр. н. е. разрушава Иерусалим и отнася богатствата му в Антиохия.

[121] Асирийски цар от 728 г. пр. н. е., покорител на Израил. В Самария той преселва пет рода от хугейското племе на мястото на израилтяните.

[122] Крепости в горното течение на р. Тимок.

[123] Воевода на Муса и управител на градовете Соколац и Свърлиг, екзекутиран от Муса през 1413 г. задето се е отметнал от него.

[124] Крепост в областта на гр. Алексинац в Сърбия, някогашният Президиум Помпей.

[125] Някогашна крепост край Алексинац.

[126] Стара крепост при сливането на двете Морави.

[127] Средновековен град край Ниш, сега развалините Курвин град.

[128] Дълго поле – местност в Хасковско, източно от Пловдив, по-късното село Узунджово.

[129] Равнина край Ниш.

[130] Авренез или Евренез, виден турски пълководец, участник в Чирменската битка (1371), пролял много кръв. Достига границите на Албания и Сърбия, опустошава Тесалия и Морея. В борбата между синовете на Баязид е ту със Сюлейман, ту с Муса, докато накрая минава на страната на Мохамед.

[131] Сръбски воевода, който се появява в историята между 1410 и 1413 г. Отмята се от Муса, чийто привърженик е в началото.

[132] Някогашна крепост край Ихтиман.

[133] Трънската котловина по р. Ерма западно от Трън.

[134] Град Буда, разположен на десния бряг на р. Дунав, който след като през 1872 г. се слива с Пеща, образува днешната Будапеща.

[135] Според К. Куев и Г. Петков – унгарски банове. Епитетът мировийски обаче може да бъде свързан единствено с крепостта град Мировизд (Моровизд, Моровизд) в днешна Македония, който през Средновековието е седалище на епископия, така че по-вероятно е Петър да е светско лице, а Иванкш – духовно, тъй като по този начин се титулуват епископите.

[136] Балша III, племенник на Стефан Лазаревич, владетел на Зета (1403–1421) и син на Гюрг Сракимирович.

[137] Град в Албания на едноименно езеро.

[138] Ян Хус (1373–1415), чешки религиозен реформатор, родоначалник на хуситското движение и предвестник на протестантството. Осъден на смърт от Констанцкия събор през 1415 г. и изгорен на клада.

[139] След превземането на Видин (1396) цар Константин избягва в Унгария. Около 1404–1405 г. вдига въстание в долината на Темско и околностите на Пирот. Умира в Сърбия, където е намерил убежище, на 16 септември 1422 г.

[140] Лъжемустафа – след смъртта на султан Мохамед I (1421) Византия го подкрепя като претендент за турския престол. Той се представя за син на Баязид, изчезнал по време на Ангорската битка. Уловен и умъртвен в Одрин през 1422 г.

[141] Мурад II, турски султан (1421–1451 г.), син на Мохамед I.

[142] Велик воевода на Муса.

[143] Важен средновековен руларски град в Сърбия.

[144] Византийски император (379–395 г), избил много християни, заради което Амвросий го лишава от църковно причастие.

[145] Амвросий Медиолански (340–397 г.), епископ на Медиолан (Милано) от 374 г., виден църковен деец и книжовник.

[146] Град Турну-Северин на р. Дунав, западна Влахия.

[147] Според К. Куев и Г. Петков воеводата, подтикнал Константин да напише *Житието* на деспота, се е казвал Сила. В текста обаче на два пъти става дума за ѥговѣѡдѫ силамь (гл. 88) и ѡѥговѣѡды сиѧ (гл. 93) във връзка с погребението на Стефан Лазаревич. Както показва втората форма сиѧ не може да е родителен падеж от сила, какъвто би следвало да очакваме. Вместо това имаме форма за дателен падеж единствено число, което е аналогично със силамь (дат. п. мн. ч.). В такъв случай *Сила* не е име и следователно това е просто титла на висш военачалник, буквално – воевода на силите.

[148] Най-вероятно планината Нево срещу Иерихон, където Господ показва на Моисей преди смъртта му обетованата земя.

[149] Син на Аарон, първосвещеник и близък сподвижник на Моисей и Иисус Навин.

[150] Град и крепост на р. Дунав, Сърбия.

[151] Син на римския пълководец Веспасиан; през 67 г. обсажда Иерусалим, превзема го след продължителна обсада и го разрушава до основи през 70 г. Римски император от 79 г.

[152] Най-вероятно Албий, което е римско родово име. Разказаната история се отнася за годините 39–70, доколкото Тит (39–81) разрушава Иерусалим през 70 г. Разказът удивително напомня евангелската случка за Иисус и Пилат.

[153] Сръбски патриарх (1420–1435).

Послеслов

Най-сетне любознателният български читател се запознава с творчеството на една от най-загадъчните, най-спорните и същевременно най-интересните фигури в нашето и въобще в източноевропейското Средновековие – Константин Костенечки (край на XIV – първа половина на XV в.). Науката разполага с твърде малко данни за неговия живот, а и те, както читателят сам ще се убеди по-нататък, са събирани троха по троха от бегли те споменавания на самия автор, пръснати в *Сказанието* и *Житието*. Споровете и неясностите започват още около неговото прозвище Костенечки. Предполага се, че книжовникът го е получил от името на родното си място Костенец. Не е ясно обаче дали това е днешният град Кюстендил, който след турското нашествие губи славянското си име Велбъжд и започва да се нарича Кюстенд-ил или Къостенд-ил, сиреч земя на Константин, последният владетел на тази крайща, или пък Константин е родом от днешния Костенец в горното течение на река Марица, който се намира недалеко от Бачковския манастир, където след падането на Търново е бил заточен патриарх Евтимий. Предполага се, че и Андроник от Романийските области, когото Константин Костенечки нарича свой учител (*Сказание*, гл. 2), е бил за известно време ученик на Евтимий именно по време на заточението му в този манастир, но изведнъж в Ловчанския сборник се появява съобщение за него като за Андрей, така че все още не е ясно дали Андроник и Андрей са едно и също лице, или пък двама съвсем различни книжовника. Спори се също и каква длъжност е изпълнявал Константин в двора на сръбския деспот Стефан Лазаревич, неговия благодетел, който го изпраща да учи и при сръбския патриарх, и после в Света гора и Иерусалим и който е единствената му опора в пренията му със съвременните сръбски духовници и книжовници. Самият Константин в края на житието на своя любим деспот говори за себе си като за прѣѥодьникь, но какво означава това все още не е установено. Едни смятат, че това трябва да се разбира като "драгоманин, тълмач" и че Константин вероятно е бил нещо като личен секретар и преводач в канцеларията на деспота, още повече, че както се вижда от *Сказанието* и *Житието*, той е знаел гръцки и турски, а и от начина, по който са разказани редица епизоди в *Житието*, може да се допусне, че Константин е бил пряк участник в някои от дипломатическите мисии на Стефан Лазаревич. Други пък смятат, че прѣѥодьникь трябва да се тълкува само като преводач книжовник, човек, който превежда книги от един език на друг. Това добре се съгласува с второто прозвище на Константин Костенечки – Философ, което свидетелствува за неговия огромен авторитет на книжовник и учен мъж през Средновековието, авторитет, сравним само с този на Константин-Кирил, който носи същото прозвище. От друга страна обаче, Константин е известен много повече със своите оригинални произведения (*Сказанието* и *Житието*), които са несравними по обем и значение с направените от него преводи на *Пътуване по Палестина* и на Теодоритовото тълкование на *Песен на песните*.

Сигурно обаче е друго – Константиновото *Сказание* е единственото по рода си в историята на славянските православни литератури и се ползува с неоспорима популярност сред книжовниците от XV до XVII в. като ръководство по правопис и граматика, за което свидетелствува и фактът, че въз основа на *Сказанието* възникват т. нар. *Словеса екратие*, които са стигнали до нас в шестнадесет преписа и където в сбита форма са изложени правописно-езиковите възгледи на Константин Костенечки. От самото *Сказание* обаче засега

е познат само един препис, и то доста късен – от началото на XVII в. Първият и засега единствен издател на този препис – великият хърватски славист Ватрослав Ягич е склонен до голяма степен да отъждествява *Сказанието* с граматически трактат, като вижда в него подражание, и то доста нескопосано, на Ἐρωτημάτα γραμματικά на Мануил Мосхопул (XIII–XIV в.). Според Ягич книжовната подготовка на Константин и познанията му по гръцки не са били достатъчни, че да предаде адекватно идеите, заети от съвременната му гръко-византийска книжовна практика. Напоследък това мнение на Ягич бе ревизирано от американския изследовател Харви Голдблат, който направи и критически преразказ на текста на *Сказанието*. Според него целта на Константин е не да създаде ръководство по граматика, а да разобличи съществуващата поквара на буквите в сръбската книжнина, която доста се е отдалечила от Кирило-Методиевите образци и е твърде различна от съвременната й българска книжовна продукция, която благодарение на усилията на книжовниците от Евтимиевия кръг е била строго нормирана и изправена в духа на Кирило-Методиевската правописна традиция. Грехът на сръбските книжовници според Константин се съдържа в това, че те са се поддали на стихията на говоримия език и затова той се заема и с неговото разобличаване. В подкрепа на това схващане идват и многократните изявления на Константин, в които той подчертава, че не пише типик, сиреч правилник, ами разобличение.

И все пак въпросът, какво точно е написал Константин Костенечки, остава открит. Открит най-вече поради факта, че *Сказанието* е първото му произведение, написано в твърде млада възраст, и то поразява със своята смелост и дързост, с полемичния патос, с който Константин напада съвременниците му сръбски книжовници и духовници. Дали само закрилата на деспота Стефан Лазаревич го прави така самоуверен и така остро нападателен? Каква литературно-книжовна традиция стои зад него, след като, както вече подчертахме, *Сказанието* е уникално в славянските литератури? Безспорно, замисляйки *Сказанието* като проповед срещу развалата на писмеността, Константин е имал за образец практиката на търновските книжовници и се е опирал на авторитета на патриарх Евтимий, който според него е бил най-изкусният в българските краища. Но дори и Евтимий (пак според думите на самия Константин) не е дръзнал да остави никакво граматическо ръководство, подобно на тези, които имат гърците.

Защо тогава именно младият Константин, никому неизвестният чужденец без никакъв сан в двора на сръбския деспот, се нагърбва с тази задача и заради това получава само хули и обиди от сръбските си колеги? Откъде идва неговото съзнание за избраност, самочувствието му на културен мисионер, призван да поучи неуките сърби, нещо, което, изглежда, най-много е дразнело съвременниците му? За да си отговорим на тези въпроси, трябва още по-внимателно да се вгледаме в текста на *Сказанието* и да открием в него собствено Константиновата пренебрегва за неговата форма и предназначение. Безспорно е, че по своя патос Сказанието е изобличение, че то е първата подготвителна стъпка към създаването на граматически "типик", подобен на Ἐρωτημάτα γραμματικά, но самият Константин заявява още в Увода, че онова, което е написал, всъщност е една стълбица (ΛΈϹΤΕΝЦΑ) по писмената и че тази стълбица той поставя много по-високо от другата стълбица, чрез която се овладяват манастирските добродетели и се стига до духовно съвършенство. Тук се съдържа явен намек за известната ΛΈϹΤΕΝЦΑ на византийския писател Иоан Схоластик (ок. 525–ок. 600), наречен още и Лествичник, едно съчинение, познато в многобройни преписи в славянските православни литератури и оказало огромно влияние върху книжовната практика на исихастите, към чийто кръг спада и Константин. Така че още в Увода Константин Костенечки ясно очертава своята цел – да преведе читателя, този, който иска да бъде научен, през всичките стъпала, които водят към съвършенството в книжнината (в четенето, писането и превеждането). Не е случаен и фактът, че главите в *Сказанието* са четиридесет, колкото са и буквите в кирилската азбука, така

както главите в *Лествицата* на Иоан са трийсет, колкото възрастта на Спасителя. И пак тук Константин казва, че с каквото е било развалено, с това и ще се поправи, и тъй като глава на всяко книжовно нещо са буквите и правилната им употреба, една голяма част от *Сказанието* (глави 25–28) е посветена на обучението на децата. И в тях Константин се проявява като смел новатор, дръзнал да разчупи закостенелите представи и методи на обучение, борещ се със скизходителното отношение към децата, което според него се дължи само на невежеството и духовната леност на техните пъжеучители. В подкрепа на това твърдение е достатъчно само да спомена, че още тогава той предлага звуковата метода на обучение по четене чрез сричкуване, която бидейки забравена по нашите земи, се възражда в България едва с Рибния буквар на Петър Берон. По този начин като педагог нашият Константин се явява своеобразен предходник на Ян Амос Коменски, който век по-късно споделя подобни идеи. За Константин пътят към книжовното усъвършенстване прилича на път по безлюдна и непроходима местност, в която дебнат много опасности, а себе си той вижда в ролята на водач. Образът на пътя много често се преплита с образа на стълбата, която макар и със стъпен стъпала може да изведе изпадналия в беда пътник от пропастта на невежеството. Стълбата, която трябва да бъде запазена здрава за идните поколения, се появява и в края на *Сказанието* и този завет на Константин към неговите съвременници още веднъж показва, че мотивацията му за написването на този труд трябва да се дири не само на повърхността на културната и политическа конюнктура на Балканите през XIV–XV в., а че тя се корени много по-дълбоко в една християнска православна традиция, която води началото си от Иоан Лествичник. Затова и Константин се спира подробно на всички стъпени стъпала на своята стълбица – изоставените букви, буквите, които се употребяват неправилно, погрешностите в надредните и препинателните знаци, грешките в смисъла, и ги бичува безпощадно, имайки пред себе си един съвършен образец, към който по собственото му признание и той не винаги се придържа. Всички тези грешки изопачават смисъла на Божествените писания и внасят в тях богохулства и ерес (тук Константин следва схващанията на исихастите).

Граматическата терминология в *Сказанието* до голяма степен е повлияна от гръцката, но тук изобщо не става дума за нескопосано подражание, за каквото говори Ягич. Константин приспособява, и то доста умело, гръцките термини към славянските правописни и граматични явления. Достатъчно е само да си припомним, че Константиновите термини *покорителни* и *господстващи*, с които той означава звуковете и буквите в рамките на сричката, не отговарят на гръцките гласни (φωνήεντα) и съгласни (σύμφωνα), не се покриват с тях и не са техни калки. Към просто предаване на гръцките термини, т.е. към буквален превод, Константин прибягва едва към края на *Сказанието* (глава 37), където граматическите правила са изложени непосредствено от Ἐρωτημάτα γραμματικά без творческо преосмисляне и адаптиране към славянската книжовна практика. Езикът на Константин Костенечки, смятан обикновено за недодялан и неразбираем, е по-скоро своеобразен, собствено негов, с малко необичаен синтаксис, но винаги граматически издържан, което свидетелствува за достатъчна книжовна вещина и в никакъв случай не издава полуграмотност или недоученост.

В *Сказанието* фигурата на Константин се очертава като фигура на компетентен книжовник, запознат с постиженията на съвременната му гръко-славянска образованост, способен новатор, който пригажда и преосмисля чуждите образци към нуждите на съвременната му сръбска книжнина. Същевременно той се проявява и като пламенен полемист, непримирим борец за съвършенство, готов да жертва и себе си в защита на своята проповед (глави 2, 29, 38). Благодарение на Константиновото *Сказание* пламъкът на Евтимиевото дело не угасва, а се пренася в съседна Сърбия, където в Ресавския манастир "Света Троица", построен от Стефан Лазаревич, се създава книжовна школа по подобие на Търновската. В своята правописно-езикова практика тази школа възприема правилата, постулирани от Константин, и затова той

с право се смята за един от създателите на ресавизма. След падането на България под турско робство ресавският правопис (безюсов с нормирана употреба на еровете, ѣ и ьі на етимологичното им място, със задължителна употреба на надредни и препинателни знаци) е най-важното книжовно явление в нашите земи чак до началото на XVIII в., когато бива изместен от църковнославянския. Това е правописът на Рилската книжовна школа, на софийските книжовници, на Етрополския книжовен център, чрез който през дългите векове на робството в българските краища се запазва старобългарският книжовен модел.

Като добър писател и ерудит Константин Костенечки се проявява и в житието на сръбския деспот Стефан Лазаревич. И ако със *Сказанието* започва неговият творчески път, то *Житието* вечае неговия завършек. Тук виждаме един много по-зрял и сдържан Константин, един безпристрастен наблюдател, чиято единствена цел е да пресъздаде точно събитията, съпроводили жизнения път на деспота. Разбира се, този по-спокоен тон се налага и от различната специфика на тази творба, но явно и преживените под крилото на деспота години (предполага се, че *Сказанието* е написано преди 1418 година, а *Житието* носи дата 1431 г.), изпълнени с бурни събития, са наложили своя отпечатък върху личността на книжовника. В това произведение Константин блестящо съчетава житийно-панегиричната традиция на търновските житиеписци с плодотворната традиция на сръбските владетелски жития. Това превръща *Житието* в една от най-интересните творби на балканската агиографска традиция през XV в.

Деспот Стефан Лазаревич (1389–1427), комуто е посветено *Житието*, стъпва на сръбския престол в един съдбоносен за сръбската държавност момент – след Косовската битка през 1389 г., където е загинал и неговият баща княз Лазар. Мъдър и изключително гъвкав политик, той успява да води държавния кораб почти три десетилетия, като чрез умелото си лавиране съумява дори да разшири своите владения. Поради това той се ползува с доверието и уважението на своите съседи. От полуразрушения Белград деспотът построява своята столица, подобна на Иерусалим, издига църкви, манастири и болници из цялата страна, покровителствува книжовниците. Затова и в *Сказанието* той е сравнен с Птолемей Филаделф, при когото е направен преводът на Библията от седемдесетте книжовници, а в увода на *Житието* е съпоставен с библейския Моисей, спасил народа си от робията. Интересно е да се отбележи, че в *Сказанието* Константин го титулува ДРЪЖАВНЬІН, за да подчертае неговия суверенитет като владетел, а в *Житието* титлата деспот обикновено се придружава от епитета тезоименит или дори изцяло се заменя с него.

За Константин Костенечки написването на *Житието* е не само повод да изкаже благодарността си към своя меценат и благодетел, но и възможност да пресъздаде сложната политическа обстановка в югоизточна Европа. При това той не се задоволява само с отбелязването на събитията, на които сам е бил свидетел, но търси и разказва и тяхната предистория, която в редица случаи предхожда и раждането на деспота. По тази причина в *Житието* присъствуват и разказът за Хиридан, митичния основател на османотурската държава, и историята на Тамерлан, който побеждава и пленява Баязид в Ангорската битка през 1402 г. Книжовникът е убеден, че само така може да се пише история, и дори съвсем въображаемите си опоненти да се поучат от книгите на древните. И наистина *Житието на Стефан Лазаревич* е един от най-ценните извори за историята на Балканите на границата между XIV и XV в. От него черпят с пълни шепи Константин Иречек, Стоян Новакович и много други известни историци. За разлика от *Сказанието*, *Житието на Стефан Лазаревич* е познато в три редакции и е запазено в преписи от XV до XVII в. Първата редакция е най-близко до авторовия текст. Втората е по-фрагментарна, на места текстът е допълван и променян, вероятно от някой съвременник на деспота. Някои допускат, че тя може да е направена от Вла-

дислав Граматик. Третата редакция е най-кратка и е разпространена само в руската книжнина.

Преводът на *Сказанието* е направен по изданието на В. Ягич в *Рассуждения церковнославянской и русской старины о церковнославянском языке*, Спб. 1895, с. 383–487. *Житието на Стефан Лазаревич* е преведено по *Боговавчески препис*, издаден у К. Куев и Г. Петков, Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст, С. 1986, с. 361–429.

Литература

1. *Ягич, В.*, 1) Константин Философ и негов живот деспота Стефана Лазаревића деспота српског. – Гласник, 1875, 42, с. 223–328; 2) Книга Константина Философа и Грамматика о письменех. – в Рассуждения южнославянской и русской старины..., с. 366–588.

2. *Сырку, П.А.*, Очерки из истории литературных сношений сербов и болгар в XIV–XVII веках, Спб. 1901, с. 80–160.

3. *Куев К. и Г. Петков*, Събрани съчинения на Константин Костенечки, С. 1986.

4. *Kujev, K.*, Konstantin Kostenecki w literaturze bulgarskiej i serbskiej, Krakow, 1950.

5. *Schultze, H.*, Untersuchungen zum Aufban des Skazanie o pismeneh von Constantin von Costenec, GФttingen, 1964.

6. *Goldblatt, H.*, Orthography and orthodoxy. Constantin Costeneckis Treatise on the Letters (Skazanije izjargenno o pismenech)., Firenze, 1987.

Константин Костенечки
СЪЧИНЕНИЯ

българска, първо издание

Превод *Анна-Мария Тотоманова*
Редактор *Ангелина Минчева*
Художник *Борислав Ждребев*
Коректор *Мара Михайлова*

Формат 32/84/108
Тираж 1000
Цена 43,90

Предпечат "Дилемма" ООД
ИК "Славика – Емил Димитров"

ISBN 954-8520-05-2

212

Я – 4,00